

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 336.1

КАРИМОВ БАҲРОМҶОН ИСМАТУЛЛОЕВИЧ

**ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ
ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
(дар мисоли вилояти Хатлон)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ
доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси
6D050900 – Молия (6D050901 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз)

Роҳбари илмӣ:

д.и.и., дотсент Хайрзода Ш.Қ.

ДУШАНБЕ-2025

МУНДАРИЧА

НОМГУЀИ ИХТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТЀ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВЀ ВА МЕТОДОЛОГИИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТЀ.....	12
1.1. Муносибатҳои назариявӣ доир ба тавсифи моҳияти идоракунии молияи давлатӣ.....	12
1.2. Таснифи механизмҳо ва принципҳои асосии идоракунии молияи мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ.....	30
1.3. Муносибатҳои методӣ доир ба арзёбии механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ.....	47
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ФАЪОЛИЯТИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ БУЌЕТИ МАҲАЛЛИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	68
2.1. Ҳолати муосири рушди иқтисодӣ-иҷтимоии вилояти Хатлон.....	68
2.2. Арзёбии вазъи механизмҳои идоракунии ташаккулёбии буҷети маҳаллии вилояти Хатлон.....	85
2.3. Таҳлили амали механизмҳои идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ.....	98
БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ БУЌЕТИ МАҲАЛЛИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	118
3.1. Такмилдиҳии идоракунии механизмҳои буҷети маҳаллӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ.....	118
3.2. Роҳҳои асосии мукамалгардонии механизмҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднок дар буҷети маҳаллӣ.....	144
ХУЛОСА.....	163
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	165
Рӯйхати адабиёти истифодашуда.....	168
Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия.....	185

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ;

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон;

МММ – Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ;

ВМКБ – Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон;

ШНТЧ – Шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ;

МП - Маблағҳои пулӣ;

СМР - Стратегияи миллии рушд;

ЧТ - Ҷумҳурии Тоҷикистон;

МММ - Маҷмуи маҳсулоти миллий;

СИИ - Системаи иттилоотии иқтисодӣ;

СИМД - Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ;

СММ – Созмони Милали Муттаҳид;

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико;

ИА – Иттиҳоди Аврупо;

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил;

ААИ- Андоз аз арзиши иловашуда;

ТИ- Технологияи иттилоотӣ;

ФР – Федератсияи Россия;

мар. – маротиба;

б.ф. – банди фоизӣ;

млн. – миллион;

м/н – муайян нест.

ҳаз. - ҳазор

сом. - сомонӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 яке аз самтҳои таъмини рушди минбаъдаи мамлакат омадааст: «...Ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои рушди минбаъдаи пеш аз ҳама бо фаъолияти самараноки низоми идоракунии давлатӣ, ки дар истифодаи якҷояи оқилонаи усулҳои мустақим ва ғайримустақими танзими равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ асос ёфтааст, алоқаманд мебошад. Шаффофият ва ҳисоботдиҳии фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ омили муҳим буда, қобилияти таъмин намудани рушди пешгирикунанда, индустриалӣ ва инноватсионии кишварро дорост» [25, с.31].

Ҳамчунин, бояд қайд намуд, ки марҳилаи нави таҷдиди низоми молиявӣ баҳри ноил гардидан ба натиҷаҳои назарраси рушд, механизми идоракунии ҷалби маблағҳои буҷетӣ, ҳамоҳангии раванди буҷети маҳаллӣ бо нақшагирии стратегӣ, сатҳи баланди идоракунии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва таъмини худмухтории молиявии онҳоро пешбинӣ менамояд.

Буҷетҳои маҳаллӣ, ки асоси молиявии мақомоти маҳаллӣ мебошанд, дар баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии аҳоли ва таъмини рушди иқтисодӣ маҳаллӣ мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Ташаккулёбии иқтисоди минтақавӣ дар вилояти Хатлон ҳамчун зернизомии иқтисоди миллии кишвар, дар доираи дигаргуниҳои куллии иқтисоди кишвар ва махсусан, бахшҳои истеҳсоли-хоҷагидорӣ он ба вучуд омад. Бинобар ин, дар чунин шароит нақши буҷети маҳаллии вилояти Хатлон ва фаъолиятнамоии он дучанд гардида, ваколатҳои мақомоти идоракунанда дар рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа муайян гардиданд.

Ин маъноӣ онро дорад, ки барои беҳтар кардани сатҳи зиндагии аҳоли, рушди низомии иқтисодӣ, пешрафт дар соҳаи иҷтимоӣ ва ба даст овардани натиҷаҳои баланд такмил додани механизмҳои идоракунии молияи маҳаллӣ зарур аст. Аз ин рӯ, таҷрибаи кунунии идоракунии молияи давлатии маҳаллӣ нишон медиҳад, ки дар ин соҳа мушкилоте, ба монанди гузариши ҳамачониба

ба маблағгузори мақсадноки мақомот ва муассисаҳо дар сатҳи маҳаллӣ ба он оварда мерасонад, ки маблағҳо на аз рӯйи натиҷаҳои бадастомада, балки аз рӯйи меъёрҳои дигар тақсим карда мешаванд, ки метавонанд ба бесамарӣ оварда расонанд. Ба андешаи мо, гузаронидани ислоҳоти амиқ дар низоми идоракунии молияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ баҳри баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофияти истифодаи маблағҳои буҷетӣ хеле муҳим аст.

Дар робита ба ин, таҷрибаи мавҷудай идоракунии молияи маҳаллии давлатӣ нишон медиҳад, ки дар ин низом чунин монеаҳо ҷой доранд: ба таври кофӣ амал накардани принципи барномавӣ-мақсадноки идоракунии ба натиҷа нигаронидашуда ва номукаммалии механизмҳои идоракунии молияи мақомоти давлатии маҳаллӣ, ки ба дурнамои даромади буҷети маҳаллӣ мушкили эҷод менамоянд. Ҳамчунин, истифодабарии маҳдуди усулҳои ташкилию методӣ имконияти пурраи сатҳи баланди идоракунии даромад ва хароҷоти буҷети мақомоти маҳаллии давлатиро фароҳам намеорад. Ин вазъ, дар натиҷа, самаранокии танзими молиявии давлатии таносуби ҳудудҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва устувории буҷетҳои маҳаллиро коҳиш медиҳад.

Дар ин раванд, дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон махсус зикр намуданд, ки «...Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст»[21].

Аз ин лиҳоз, ҷараёнҳои муҳимми идоракунии молияи маҳаллиро давлатӣ дар шароити ҳассос ва муҳимми гузариш ба низоми муттамаркази буҷетикунони барномавӣ, истифодаи васеи технологияҳои ҳозиразамони рақамӣ ва дорои зеҳни хушманд ё маснуӣ, бо назардошти муносибатҳои байнибуҷетӣ ва дигар масоили мубрам ба таври кофӣ таҳқиқ нашудаанд. Ин нуқтаҳо мубрамии мавзӯи таҳқиқро муайян намуда, аҳамияти назариявӣ ва амалии онро инъикос мекунанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаҳои назариявӣ таҳқиқоти диссертатсиониро асарҳои илмӣ олимони зерин, ба монанди У. Петти, А. Смит, К. Маркс, О.В. Кадочников, В.Н. Лексин, Д. Норт, Г. Хатри, В.В. Михеев, В.Д. Мелников, Н.Д. Шимширт ташкил додаанд. Дар самти механизми харочоти буҷети давлатӣ ва самаранок идоракунии он А.В. Малтсева, С.В. Корол, М.П. Афанасев, М.И. Бахрушинай. Ф.Н. Икромӣ таҳқиқ намудаанд. Самаранок истифодабарии маблағҳои буҷети давлатиро ҳамчун механизм олимони ватанӣ Т.Н. Назаров, И.Р. Иброҳимзода, М.Ч. Буриева, Б.И. Боймирозев дар таҳқиқоти худ мавриди омӯзиш қарор додаанд. Усулҳои баҳогузори низоми харочоти буҷети давлатӣ дар асарҳои олимони ватанӣ Х.У. Умаров, Ш. Раҳимзода, Б.М. Шарифзода, А.Б. Мирсаидов, У.С. Ҳикматов, Ш.Қ. Хайрзода, З.А. Султонов, Я.Н. Юлдашев, Х.Р. Улуғхоҷаева таҳқиқ шудаанд.

Дар баробари ин, масъалаҳои такмили амали механизмҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ то ҳол аз ҷониби олимони соҳа ба таври кофӣ ҳалли ҳурро наёфтааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқот дар тақя ба концепсия ва барномаҳои давлатӣ дар соҳаи сиёсати буҷетӣ, инчунин Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Стратегияи миллии фарогирии молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026, Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СИМД), Тавзеҳот оид ба самтҳои асосии сиёсати буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 ва дурнамои нишондиҳандаҳои он барои солҳои 2024-2025 иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот омӯзиши асосҳои назариявӣ ва методологии механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, инчунин, таҳияи тавсияҳои илмӣ ва амалӣ оид ба рушди он мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ин мақсад вазифаҳои зерин гузошта шуданд:

-таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва методологии идоракунии молияи давлатӣ ва маҳаллӣ, инчунин, муайяннамоии унсур ва принципҳои инкишофи он;

-таҳқиқи равишҳои илмӣ методӣ роҷеъ ба арзёбии механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллӣ;

-вобаста ба таҳлили ҳолати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Хатлон муайяннамоии татбиқи механизми идоракунии даромад ва хароҷоти молияи мақомоти маҳаллӣ;

-таҳияи алгоритми мониторинги идоракунии буҷети маҳаллӣ, муайяннамоии механизми идоракунии барномавию мақсаднок чун самти афзалиятнок ва коркарди пешниҳодоти илман ва амалан асоснок дар масъалаи механизмҳои асосии идоракунии молияи мақомоти маҳаллӣ.

Объекти таҳқиқот молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва тақмили механизми идоракунии он дар шароити муосир мебошад.

Предмети таҳқиқот муносибатҳои молиявие мебошанд, ки дар ҷараёни механизми идоракунии буҷети мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба миён меоянд.

Фарзияи таҳқиқот бар он асос меёбад, ки истифодаи механизмҳои босамари идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ташаққули ва маблағгузори захираҳои молиявӣ ба бахшу соҳаҳои ҳудуди муайян нақши муҳим дошта, дар таъмини рушди низоми иҷтимоӣ-иқтисодии маҳал аҳамияти калидӣ доранд.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқотро муқаррароти назарияи молияи давлатӣ, аз ҷумла натиҷаҳои таҳқиқоти бунёдӣ ва амалӣ дар соҳаи идоракунии буҷети маҳаллӣ, ки дар мақолаҳои илмӣ-амалӣ, монографияҳо, диссертатсияҳо, маводи ташкилотҳои байналмилалӣ ва конференсияҳои илмӣ дарҷ гардидаанд, ташкил намудааст.

Дар таҳқиқот чунин усулҳои умумии илмӣ, монанди синтези маводҳои назариявӣ ва амалӣ, таҳқиқоти статистикӣ, усулҳои таҳқиқоти эмпирикӣ (ҷамъоварӣ, муқоиса, омӯхтани маълумот), принципҳои мантиқӣ истифода шудаанд. Дар раванди таҳқиқот усулҳои маъруф, аз ҷумла, таҳлил,

усули абстрактӣ ва конкретӣ, усули расмикунонӣ, усулҳои индуксия ва дедуксия, ба кор бурда шудаанд. Ҳангоми коркард ва ба низом даровардани маълумот усулҳои таҳлили муқоисавӣ ва эксперти, инчунин усулҳои гуруҳбандӣ ба кор бурда шудаанд.

Сарчашмаи маълумотро санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуҷжатҳои расмии мақомоти давлатӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарраёсати Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, маълумот аз вебсайтҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои оморӣ Агенсии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин нашрияҳои даврӣ ва шарҳи таҳлилии марказҳои таҳқиқотӣ ва захираҳои интернетӣ ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон аз соли 2019 то соли 2025 иҷро гардидааст.

Навгонии илмӣ таҳқиқот дар шароити имрӯзаи арзёбии илмӣ ва дар амал истифодабарии онҳо ба масъалаҳои муҳимми асосноккунии ҷараёнҳои назариявӣ амалии механизмҳои идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки ба бозсозӣ ва баландбардории иқтисодии молиявӣ ва идораи босамари молияи мақомоти маҳаллӣ дар вилояти Хатлон боис мегарданд, нигаронида шудаанд.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқот, ки навгонии илмиро муайян мекунанд, инҳоянд:

-назарияи асосии консепсияи идоракунии молияи давлатӣ низомбандӣ гардида, инчунин аз тарафи муаллиф таъриф оид ба идоракунии молияи давлатӣ ва принципҳои заминавӣ пешниҳод гардид;

-муносибатҳои методии илман асоснокшуда доир ба арзёбии механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла усули барномавӣ-мақсаднок дар идоракунии бучети маҳаллӣ пешниҳод шуданд;

-таҳлили ҳолати муосири иҷтимоӣ-иқтисодии рушди вилояти Хатлон гузаронида шуд ва имконияти арзёбии нишондиҳандаҳои буҷети маҳаллӣ, нақши он дар низоми молиявии минтақавӣ ва механизмҳои идоракунии қисмати даромад ва хароҷоти он муайян гардид;

-усули мониторинги раванди идоракунии буҷети маҳаллӣ бо пешниҳоди асоснок оид ба тақмили механизмҳои идоракунии барномавии мақсаднок дар баланд бардоштани самаранокии даромад ва хароҷоти буҷети маҳаллӣ таҳия шуд. Ҳамчунин самтҳои асосии тақмили механизмҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ мусоидат мекунанд, коркард ва пешниҳод гардиданд.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

-аз ҷанбаҳои назариявӣ ва методӣ, ҳамчунин муносибати муаллиф вобаста ба коркард ва пешниҳоди механизмҳо, ки ба принципҳои самараноки таъсирбахш дар самти идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ асос меёбанд;

-истифодаи абзорҳои самараноки барномаҳои мақсадноки идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар вилояти Хатлон коркард ва пешниҳод карда шуд;

-вазъи муосири рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Хатлон ва амали механизмҳои идоракунии даромад ва хароҷоти буҷети маҳаллӣ таҳлил карда шуд;

-алгоритми мониторинги идоракунии буҷети маҳаллӣ ва услуби барномавӣ-мақсаднок дар таъмини самараноки идоракунии муайян гашта, тавсияҳо дар тақмили идоракунии механизмҳои буҷети маҳаллӣ таҳия шуданд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот аз он иборат аст, ки хулоса ва муқаррароти асосии диссертатсия асосҳои методологии баҳодиҳии самаранокии идоракунии буҷети маҳаллиро таҳия намуда, шартҳои идоракунии самараноки буҷети давлатиро муайян мекунад ва ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии буҷети маҳаллӣ мусоидат хоҳад кард.

Аҳамияти амалии таҳқиқот он аст, ки муқаррароти назариявӣ ва амалии дар диссертатсия таҳияшуда, аз ҷумла методологияи арзёбии самаранокии механизми идоракунии буҷети мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, низоми нишондиҳандаҳои баҳодихии фаъолият, пешниҳодҳо оид ба такмили низоми арзёбии самаранокии идоракунии буҷети маҳаллӣ буда, метавонад аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳангоми мушаххас кардани асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва методии идоракунии буҷетҳои маҳаллӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ истифода шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифодаи усулҳои таҳқиқот, эътимоднокии маводи истифодашуда, ҳаҷми кофии маводҳои таҳқиқот ва коркарди омории маводи нашриётҳо пешниҳод мегардад. Натиҷаи таҳқиқот дар амалияи соҳаҳои мухталиф мавриди эътимод қарор гирифтааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисоси Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 6D050900 - Молия (6D050901 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз): 1.5. Ниҳодҳои молиявӣ: назария, методология, қоидаҳои рушд ва такмили идоракунӣ. 2.1. Рушди унсурҳои молияи давлатӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ. 2.2. Танзими молиявии равандҳои иқтисодию иҷтимоӣ. 2.3. Назария, методология ва методикаи банақшагирии молиявӣ дар сатҳи давлат ва маҳалл. 2.8. Муносибкунони раванди буҷетӣ: такмили системаи идоракунии даромадҳо ва хароҷоти системаи буҷетӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот: Саҳми шахсии муаллиф дар интихоби мавзӯи таҳқиқот, муайян кардани ҳадаф ва асоснокии вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ, гуруҳбандӣ ва ҷамъбасти мавод, муайян намудани равишҳои назариявӣ ва амалии таҳлили механизми идоракунии молияи давлатӣ ва маҳаллӣ, коркарди илмӣ маводи ғуншуда оид ба такмили идоракунии буҷети маҳаллӣ, ташаккул додани асосҳои

назариявӣ ва методологии механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, инчунин таҳияи тавсияҳои илмӣ ва амалӣ оид ба рушди он дар шароити муосир мебошад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар якҷанд конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ, аз қабали конференсияи байналмилалии илмию амалӣ бахшида ба рушдбӯии соҳаи “Энергетика соҳаи калидии рушди иқтисодиёти миллӣ” (Бохтар, 2023), конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба рушди иқтисодиёти рақамӣ “Ташаккулёбӣ ва рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: воқеият ва дурнамо” (Душанбе, 2022), конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба “Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба инкишофи иқтисодиёти миллӣ” (Душанбе, 2022), конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20-солагии Ваҳдати миллӣ ва соли ҷавонон таҳти унвони “Рушди илм, инноватсия ва технологияҳо асоси таъмини гузариш аз минтақаҳои аграрӣ-саноатӣ ба саноатӣ- аграрӣ” (Қўрғонтеппа, 2017) гузориш дода шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯйи мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ 22 мақолаи илмӣ бо 14,2 ҷ.ҷ. (ҳамагӣ ҳаҷми муаллифӣ), аз ҷумла 11 мақола бо ҳаҷми муаллифии 8,4 ҷ.ҷ. дар маҷаллаҳои илмӣ аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофгардида, ба таъб расидаанд.

Ҳаҷм ва сохтори таҳқиқоти диссертатсионӣ. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат буда (166 номгӯй), 187 саҳифаи матни компютериеро бо 27 ҷадвал, 7 диаграмма ва 15 расм дарбар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ

1.1. Муносибатҳои назариявӣ доир ба тавсифи моҳияти идоракунии молияи давлатӣ

Дар меҳвари сиёсатҳои иқтисодии давлат дар баробари муҳимтарин ҷузъиётҳои идоракунии, ки дар сатҳи ҷамъият ҳам аҳамияти иҷтимоӣ ва ҳам аҳамияти иқтисодӣ доранд, идоракунии молияи давлатӣ низ яке аз муҳимтарин ҷузъиётҳои идораи босамари захираҳои молиявии ба рушди иқтисодиёт нигаронидашуда ва суботи доимии иқтисодиёт маҳсуб меёбад. Ба ҳамин хотир ва заруриятҳо дар «...Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба унвони меҳвари аслии фаъолият дар банди 3.1. Низоми самарабахши идоракунии давлатӣ ва ҳамзамон дар банди 3.2-и ҳамин стратегия рушди минтақаҳо»[25, с.31-40], тамоми масъалаҳои марбут ба идораи молияи давлатӣ ва дар ин замина рушди маҳал ва дигар имконоти имтиёзҳои ҷашмдошт инъикос ёфтаанд, ки ба марҳалаҳои минбаъдаи таҳқиқоти илмии мо ҳамбастагии зиёд доранд.

Вобаста ба ин, дар сатрагеияи мазкур ҳамчун ҳадаф дуруст зикр гардидааст, ки «...такмилдиҳии низоми идоракунии давлатӣ амалисозии самараноки вазифаҳои давлат ва пешниҳоди хизматрасониҳои босифати давлатӣ ҷиҳати таъмини рушди иҷтимоӣю иқтисодии бомуваффақияти кишвар маҳсуб меёбад»[25, с. 31]. Дар татбиқи ҳадафҳои олии стратегияи мазкур амалкардҳои институтсионалӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ, минтақа ва маҳал муҳим ва зарурӣ буда, риояи меъёрҳои пешбиниамудаи ҳамин стратегия вобаста ба мавзуи баррасишаванда, ки онҳо қариб 11 бандро ташкил медиҳанд, муҳим ва зарурӣ мебошанд.

Иловатан, ҳамчун асос зикр шудааст, ки «...ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои рушди минбаъда пеш аз ҳама бо фаъолияти самараноки низоми идоракунии давлатӣ, ки дар истифодаи якҷояи оқилонаи усулҳои мустақим ва ғайримустақими танзими равандҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ асос ёфтааст,

алоқаманд мебошад. Шаффофият ва ҳисоботдиҳии фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ омили муҳим буда, қобилияти таъмин намудани рушди пешгирикунанда, индустриалӣ ва инноватсионии кишварро дорост»[25, с. 31].

Ҳамчунин, дар ҳамин стратегия дар идомаи он ба «...фароҳам овардани шароити то ҳадди имкон мусоид барои зиндагӣ ва инкишофи минтақаҳо бояд принципи асосии фаъолияти кормандони мақомоти ҳокимияти давлатӣ гардад. Бо ин мақсад бояд иқтисодии ниҳодҳои давлатӣ таҳким дода шуда, низоми ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва шарикони рушд такмил дода шавад»[25, с.31], ишора шудааст.

Чӣ тавре ки аён аст, дар марҳилаи нави рушди мамлакат ва сатҳҳои гуногуни идоракунии давлатӣ, бахусус дар сатҳи мақомоти маҳаллӣ иҷрои давлатии сатҳи мубрамияти масъалаи идоракунии молияи давлатӣ меафзояд.

Пеш аз ҳама, ба моҳияти идоракунии молияи давлатӣ тавачҷуҳ менамоем. Зеро, принципҳои умумиву тарҳи идоракунии молияи маҳаллӣ, ки ҷузъи муҳимми молияи давлатиро ташкил медиҳад, аз он бармеояд. Идоракунии дуруст ва касбии молияи давлатӣ, асилтарин шарт барои беҳбудбахшии сатҳи зисти аҳоли, суботи иқтисодӣ, аз навсозии иқтисод ва соҳаҳои иҷтимоии он, дастрасӣ ба ҳадафи стратегии рушди иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар доништа мешавад.

Бинобар он, дар майдони таҳқиқотҳои илмӣ ва адабиёти иқтисод, бахусус дар самти идоракунии муаммоҳои илмӣ идоракунии молияи давлатӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол менамояд.

Дар ин раванд, ба тафсири моҳияти идоракунии низ тавачҷуҳ медиҳем. Дар адабиёти иқтисодӣ ва идоракунии маъмул аст, ки моҳияти «идоракуниро» ҳамчун таъсири мақсаднок барои рушд ва такмил додани объект арзёбӣ менамоянд. Идоранамоӣ - маҷмуи усул ва равишҳоест, ки тавассути он ба объект ҷиҳати расидан ба натиҷаи муайян таъсир расонида мешавад. Ин усул ва равишҳо дар раванди бошуурона кор бастанӣ онҳо татбиқ ва коркард карда мешаванд. «...Асарбахшии онҳо тавассути қонунҳои объективии

густариши чомеа ва то кадом андоза талаботи қонунҳои иқтисодӣ комилан риоя мегарданд, таъмин хоҳад гашт. Дар баробари ин, давлат бо истифода аз ниҳодҳои сохтори худ метавонад дар идоранамоӣ таъсиргузор бошад»[118, с. 134., 116, 19].

Дар умум, бо таъсисёбии кишварҳо ва густариши робитаи молӣ-пулӣ дар байни чомеа, ниёзи объективӣ ва амалӣ чихати бозиди низоми робитаи пулӣ, ки ба қисмати таркибии молия дохил мешавад, зарур арзёбӣ мегардад. Тақсим ва аз нав тақсимнамоии арзиши маҳсулоти умумичамбиятӣ бо таваҷҷуҳ ба субъектҳои робитаи иқтисодӣ ва ҳадафҳои мавриди назар қарор гирифта ба вуқӯъ мепайванданд ва ин ҳаракат шакли хосеро ба худ мегирад, ки онро метавон шакли захираҳои молиявӣ тафсир намуд.

Дар ҳоли ҳозир, хусусиятҳои зерини молияи давлатиро метавон шарҳу тавзеҳ намуд:

- 1) онҳо ифодагари низоми робитаи пулӣ мебошанд;
- 2) давлат яке аз субъектҳои ин равобит маҳсуб меёбад;
- 3) молия ифодакунандаи шаклҳои аз нав тақсимсозандаи арзиши маҳсулоти умумичамбиятӣ (даромади миллӣ) ба ҳисоб меравад.

Амалан ин се хусусияти асосии молияи давлатӣ ҷудокунандаи маҷмуи категорияҳои иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд.

Бо мақсади тасҳеҳ намудани мазмуни молияи давлатӣ таҳаввулоти афкори классикони иқтисоддонҳоро баррасӣ хоҳем кард.

Назариёти намояндагони равияи меркантилизм дар мавриди мушкилоти молиявии давлатро метавон дар андешаҳои У. Петти мушоҳида намуд, мувофиқ ба андешаҳои Петти дар дунёи бостонӣ илми молия вучуд надошт, аз ин хотир амалкардҳои чашмгири давлат мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода нашуда буданд. Танҳо назарот ва андешаҳои кулӣ дар мавриди васоили хонаводагӣ вучуд дошту халос, ки он дар осорҳои классикон, ба монанди Ксенофонт ва Арасту мушоҳида мегардад. Ксенофонт иҷораи амволи давлатӣ, бардаҳо ва хирочҳои андозию гумрукиро ба унвони навъҳои даромади давлатӣ ба расмият шинохта буд.

«...У. Петти диди худро аз навъҳои мухталифи хароҷоти давлатӣ шуруъ намуда, хароҷотҳои нисбатан муҳим ва возеҳро ба гуруҳҳои зерин тақсимбандӣ намудааст» [118, с.134].

1) барои дифоъ аз кишвар дар хушкию баҳр зарур аст, ки хароҷотҳои ҷиҳати таъмини ҳифзи сулҳу амният дар дохилу хориҷи кишвар таъмин гарданд, ҳамчунин хароҷотҳои баҳри боздошти кишварҳо аз мусаллаҳшавӣ низ бояд таъмин карда шаванд;

2) хароҷотҳои махсусан барои мактабу донишгоҳҳо, зеро онҳо бештар аз хондан, навиштан ва ҳисобу китобро тадрис медиҳанд. Ба қавли муаллиф омӯзиши хат ва ҳисоб намудан барои ҳар як фард манфиати бештарро ба бор меоваранд, ҳисобу китобро тақияҳои зеҳн мебошанд, хондану навиштан бошад тақвиятдиҳандаи хотироту ақланд;

3) хароҷотҳои роҳҳо, дарёҳо барои киштиронӣ, кубурҳои обрасонӣ, пулҳо, бандарҳо ва дигар лавозимоте, ки барои ҷомеа манфиатовар мебошанд.

Олимони франсуз дар марҳалаи нави инкишофи назария ва амалияи молиявӣ мавқеи худро устувор намудаанд. Дар нимаи дуюми қарни XVIII назароти мактаби физиократҳо (Ф. Кэне, А. Тюрго, О. Мирабо) мубрамияти бештарро ба даст овард. Онҳо мушкилоти одилонаи андозбандиро мавриди мутолиа қарор дода, сарчашмаҳои даромад, мизонӣ ва муоширати ҳар яке аз онҳоро дар даромади давлат ва ҳамзамон масъалаҳои мухталифи марбут ба назарияи андозро мавриди баррасӣ қарор доданд. Низоми физиократӣ аз ин воқеият манша мегирад, ки танҳо замин даромади холисро фароҳам месозад, дар ҳоле, ки тавлид ва тичорат бавучудоварандаи арзишҳои нав нестанд, бинобар ин, фақат деҳқонон ва заминдорон табақоти тавлидкунандаи ҷомеа ба ҳисоб мераванд: «...бақияи табақаҳо аз қабилӣ тавлидот ва тичорат самарабахш намебошанд, аз ин ҷиҳат аз давлат талабгори ҳеҷ гуна ҳавасмандгардониҳои хосияти махсусдошта нестанд» [121, с.451]. Сарфи назар аз баҳснок будани назарияи андози ягона, хизмати физиократҳо дар он аст, ки онҳо аввалин шуда алоқамандӣ ва вобастагии байни молия ва хоҷагии

халқро нишон доданд. Новобаста аз мавҷудияти дидҳои мухталиф дар самти назарияи ягона нисбат ба андозҳо, сахми қобили таваҷҷуҳи физиократҳо дар он аст, ки ин равия бори нахуст робитаҳо ва ҳамбастагии мутақобилро байни молия ва хоҷагии халқ ифшо гардонид.

Мазмуну моҳияти молия ба пуррагӣ дар осори илмии Адам Смит “Таҳқиқе дар бораи табиат ва иллати сарватмандшавии халқҳо” пешкаши ҳамагон гардонид шудааст. А. Смит илми молияро аз улуми сиёсӣ чудо накардааст. Ӯ мафҳумҳои «молия», «иқтисоди молиявӣ»-ро дар осори худ муаррифи накард, аммо аввалин касе буд, ки байни умури молия ва хоҷагии халқ робита барқарор намуд, илова бар ин, асолати иқтисоди хоҷагии молиявиرو таҷзия ва таҳияву татбиқ намуд. Вай дар панҷумин китоби худ, ки дарбаргирандаи таҳқиқот дар самти сарвати милли доништа мешавад, таълимоти молияро вобаста ба шарту шароити муносиби он замон рӯйи қор овардааст. Дар ибтидо, ӯ харочоти давлатиро мавриди таҳқиқ қарор дода, сониян онро ба ду гуруҳ чудо намудааст: а) харочоти дорои аҳамияти умумӣ (ҳифз ва нигоҳдории ҳокимияти давлатӣ), мумкин аст он аз ҳисоби даромади ҷомеа пардохт карда шавад; б) харочоте, ки шахсони воқеӣ аз он манфиат мегиранд.

Дуюм дар бораи даромадҳои давлатӣ яъне, «...Адам Смит тамоми даромадҳои давлатиро ба ду гуруҳ тақсим кардааст: даромади ғайриандозӣ (аз сармоя, корхонаҳо, моликияти давлатӣ) ва андоз. Сеюм дар бораи қарзи давлатӣ А. Смит муносибати баён намуда, онро падидаи номатлуб ҳисобида буд. Ӯ қайд менамояд, ки дар натиҷаи ҷангҳои гуногун самарҳои маҷмуии қарзҳо ба амал меояд ва дар оянда пардохти онҳо барои давлат хеле душвор мегардад»[114, с.368].

Ҳамин тариқ, хизмати асосии А. Смит барои асосҳои назариявии илми молия дар он аст, ки ӯ заминаи иқтисодии тичорати молиявиру таҳия намуда, барои қоркарди заминавии ин соҳа донишҳои навро кушод.

Дар марҳилаи нави рушд оид ба идоракунии молия А. Дадашев ва Д. Черник дидгоҳи муаллифии худро пешниҳод намудаанд. Ба назари онҳо,

мудирияти молиявӣ қисми таркибӣ ва аслии низоми умумии идоранамоии ҳолати иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа ба ҳисоб меравад ва зери назорати доимӣ қарор додани он барои ба вуҷуд овардани имкониятҳои дигар шартӣ зарурӣ мебошад. «...Ба назари онҳо, иҷрои сиёсати молиявӣ ба унвони аҳдофи идоранамоии молиявӣ аз тариқи муқаррароти марбут ба робитаи молиявӣ - даромад, андоз, ғоиз, хароҷот ва ғайра роҳандозӣ карда мешавад»[92, с. 32]. Илова бар ин, вазифаи банақшаандозӣ ва арзёбии пешбиникунандаи ҳаҷми манобеи молиявии худӣ, тақсимсозии мантиқона ва асарбахшона истифодасозии онҳоро коҳиш хоҳад дод.

Дар адабиёти иқтисодӣ таърифҳои зиёде дар бораи идоранамоии молияи давлатӣ арзи ҳастӣ доранд.

Ҳар як таҳқиқотчиён, ки дар мавриди масъалаҳои молияи давлатӣ таҳқиқот анҷом додааст, саъй намуда, ки таърифи муаллифии худро ироа диҳад. Бар асоси таҳқиқи адабиёти илмии мавҷуда, таърифҳо дар мавриди идораи молияи давлатӣ дар шакли зер пешкаш карда шудаанд (нигаред ба ҷадвали 1.1.).

Ҷадвали 1.1. -Таърифи моҳияти идоракунии молияи давлатӣ

Сарчашма	Мафҳум
Ю.М. Воронина	«Идоранамоии молияи давлатӣ–робитаи иқтисодии марбут ба ташкил ва истифодаи босамар аз захираҳои молиявии давлатӣ ва дороиҳои давлатӣ аст, ки дар фаъолияти субъектҳои робитаи ҳуқуқию молиявӣ истифода шуда, тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим мешаванд (мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ ва сохторҳои таъсиснамудаи онҳо) ва барои назорати даромад, ҳаракат ва хароҷоти буҷети давлатӣ ва моликияти давлатӣ».
В.В. Михеев	«Идораи молияи давлатӣ – ба унвони бахши ҷудоинопазири низоми идоракунии давлатӣ шинохта шуда, ҳадафи аслии он истифода аз захираҳои молиявии тамоми ҷамъият бо гирифтани ҳадди аксари ғоида мебошад».
Д. Норта	«Менечменти молияи давлатӣ», ин идоракуниест, ки ба қонунҳо, ташкили низом ва расмиёти марбут ба ҳукумат, ки меҳодад захираҳоро самаранок ва шаффоф таъмин ва истифода кунад.
Глушенко В. В.	«Молия воситаи иқтисодии тақсим ва аз нав тақсимнамоии ММД-и давлат, захираҳои молиявии корхонаҳо, оилаҳо дар байни бахшҳои гуногуни фаъолият ва унсурҳои сохтори ташкилот ва буҷетӣ мебошад».

Наҷмиддинов А.	«Идоракунии захираҳои молияи давлатӣ, тақсим кардан ва истифода бурдани онҳо бо мақсади натиҷанокии иқтисодӣ мебошад».
Рустамов Д.Ю.	«Молияи давлатӣ дар соҳаи муносибатҳои бучетӣ як намуди махсуси фаъолияти идоракунии ва ҳамзамон, вазифаи идоракунии давлатӣ мебошад, ки аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад».
Г.Н. Оймаҳмадов	«...Идораи молиявӣ як қисми таркибии роҳбарии иқтисодӣ буда, бо мақсади ташкил, истифода ва идораи захираҳои молиявии таъиноти махсусдошта ва муносибатҳои иқтисодии дар он раванд ба вучудоянда истифода мешавад»[5, с.27-28].
И.Р. Иброҳимзода Р.М. Мирбобоев	«Идоракунии молияи давлатӣ ин раванди босамар ҷамъорӣ, нигоҳдорӣ ва масрафнамоии маблағҳои давлатиро дар назар дорад».
Х.Р. Улуғхочаева	«Идоракунии молиявӣ-ин раванди истифодаи ҳадафманд ва мурратаби давлат буда, ифодагари шакли усулҳои таъсиррасонии молиявӣ ба субъектҳои хоҷагидор ҷиҳати таъсиргузорӣ ба таносубии макроиқтисодӣ ва тавсеаи пешравандаи иқтисодиёт дар ҳар як марҳилаи ҳоси марбут ба фаъолияти он мебошад».
Таърифи муаллиф	«Идоракунии молияи давлатӣ навъи фаъолиятест, ки ташаққул ва истифодаи захираҳои молиявии давлатро, ки барои иҷрои вазифаҳои мақсадноки давлатӣ заруранд, таъмин менамояд».

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои таҳқиқоти олимон

Тавре аз таърифи мансуб ба моҳияти идоракунии молияи давлатӣ, ки дар чадвали 1.1. ифода ёфтаанд бармеояд, байни олимони ақидаи якхела оид ба идоракунии молия ва равиши ягона вучуд надорад. Барои мисол, Ю.М. Воронина робитаи иқтисодии марбут ба шаклگیرӣ ва босамар истифодасозии захираҳои молиявии давлатӣ ва моликияти давлатиро дар фаъолияти субъектҳои робитаи ҳуқуқии молиявии тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ танзимшаванда асоснок намудааст (ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои марбут ба онҳо). Аммо, В.В. Михеев чунин пешниҳод менамояд, ки идоранамоии молияи давлатӣ – худ як бахши муҳимми низоми идоракунии давлатӣ ба ҳисоб рафта, асилтарин ҳадафи он истифодабарии дурусти манбаъҳои молиявии кулли ҷомеа ҷиҳати бештарнамоии ҳадди ниҳии фоида маҳсуб меёбад. Муҳаққиқони ватанӣ И.Р. Иброҳимзода, Р.М. Мирбобоев идоранамоии молияи давлатиро раванди босамар ҷамъорӣ, нигоҳдорӣ ва масрафнамоии маблағҳои давлатӣ меҳисобанд. Аз таҳқиқотҳои анҷомдодашудаи муҳаққиқон ба ақидае омадан

мумкин аст, ки баҳри таъсиси низоми мукаммали молияи давлатӣ зарур аст, ки амали механизмҳои идоракунии он муайян карда шавад.

Низоми молиявии дилхоҳ кишвар чузъи асли ва калидии низоми иқтисодӣ-иҷтимоӣ арзёбӣ мегардад. Он танзимнамои ҳолати молиявӣ байни субъекту объектҳо дар самти шаклгирӣ, тақсимнамоӣ, аз нав тақсимсозӣ ва истифоданамоии муаммоҳои молиявӣ ҷиҳати иҷрои вазифаи давлатӣ ба шумор меравад.

Аз ин рӯ, дар чунин низоми идоракунии муносибатҳо зарур аст, ки субъекту объектҳои идоранамоии низоми молиявӣ амиқан мушаххас гарданд, зеро он худ як низоми мураккаб арзёбӣ гардида, дарбаргирандаи пайвандҳои мухталиф мебошад, ки ҳар яке аз он дорои мақом ва хусусияти хоси идоранамоиро доро мебошад.

Идоракунии молия – яке аз унсурҳои нисбатан мураккаб дар низоми молиявӣ ба ҳисоб рафта, он банақшагирӣ, пешгӯӣ, стратегияи амалкард, асосҳои ҳуқуқии назоратро дар соҳаи муносибатҳои молиявӣ талаб менамояд. Илова бар он, тарз ва усулҳои таъсиррасонии ҳадафманд ҷиҳати ноил шудан ба натиҷаи дилхоҳ мавриди истифода қарор дода мешаванд. Лозим ба зикр аст, ки дар низоми молиявӣ, идоранамоӣ тариқи механизмҳои молиявӣ, аз ҷумла зимни истифода аз равишҳо, абзорҳо, таҳримҳо татбиқ ва амалӣ карда мешавад. Дар идоракунии молия ба мисли дилхоҳ низоми идорашаванда, субъект ва объекти идорашавандаро аз ҳам ҷудо менамоянд. Навҳои мухталифи робитаи молиявии марбут ба шаклгирии даромадҳои пулӣ, ҷалбнамоӣ ва истифода аз онҳо тавассути субъектҳои хоҷагидорӣ ва давлат ба унвони субъектҳои идоракунии дар назар гирифта мешаванд.

Субъектҳои идоракунанда, он субъектҳои мебошанд, ки идоракунии мақсаднокро ба зиммаи худ доранд.

Бо дарназаргирии андешоти зикршуда, метавон гуфт, ки низоми молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз робитаи зер бархурдор мебошад:

-«...низоми бучетӣ ва давлатӣ;

-қарзи давлатӣ;

-фондҳои мақсадноки давлатӣ.

Низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз буҷетҳои сатҳҳои зерин иборат мебошад.

-сатҳи якум - буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои фондҳои мақсадноки давлатӣ;

-сатҳи дуюм – буҷетҳои маҳаллӣ»[13, с.5].

Дар ин асно, субъектҳои зерини идоракунии раванди буҷетиро аз ҳам ҷудо менамоянд:

- «...Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (мақомоти молия);

-дигар мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ;

-субъектҳои низоми танзими пулию қарзӣ ва асбӯрӣ;

-мақомоти намояндагӣ ва иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;

-мақомоти идоракунии фондҳои мақсадноки давлатӣ;

-тақсимкунандагони асосӣ, тақсимкунандагон ва гирандагони маблағҳои буҷетӣ;

-ташкілотҳои буҷетӣ, корхонаҳои воҳиди давлатии ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, ташкілотҳои қарзӣ, ки бо маблағҳои буҷетӣ фаъолият мекунанд;

-мақомоти дигар, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти соҳаи идоракунии молия, буҷет ва андозро ба зиммаи онҳо гузоштааст»[13, с.21].

Ба андешаи мо дар шароити имрӯза бояд ду ҷанбаи идоракунии молиявиро аз ҳам ҷудо намуд:

-якум давлат, молия ва дигар механизмҳои молиявиро ҳамчун абзори идораи иқтисодӣ истифода намуда, тавассути он барои рушди ҳамаҷонибаи ба манфиати ҷомеа нигаронидашударо ба таври доимӣ истифода намуда аз рӯйи татбиқи самаранокии он назорат мебарад;

-дуюм молия худ як объекти идоракунии доништа шуда, тавассути

навъҳои робитаи молиявӣ, фондҳои васоитҳои пулӣ, дастгоҳҳои мухталифи молиявӣ ва низоми муассисаҳои молиявӣ идора мешавад.

Лозим ба зикр аст, ки ҳангоми идоракунии молия равиши илмӣ доштан ниҳоят муҳим мебошад, зеро зимни қарорҳои идоракунии ба ҷуз аз талаботи қонуниятҳои иқтисодӣ, натиҷаи таҷзияи иқтисодӣ, иқдомҳои мантиқии равишҳои иқтисодӣ-маъмурии идоранамоӣ ба инобат гирифта мешаванд. Илман идоранамоии молия, бартаарафкунии саривақтии муаммоҳои манфиро тавассути дар амал ҷоринамоии методҳо ва фишангҳои нави молиявӣ тақозо намуда, аз байн бурдани усул ва методҳои қуҳнашударо дар назар дорад. Дар баробари ин, маълумоти саҳеҳ ва саривақтии иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои илман асоснокшуда, сифати баланди банақшагирии молиявии ҷорӣ ва дурнамои онро таъмин хоҳанд кард.

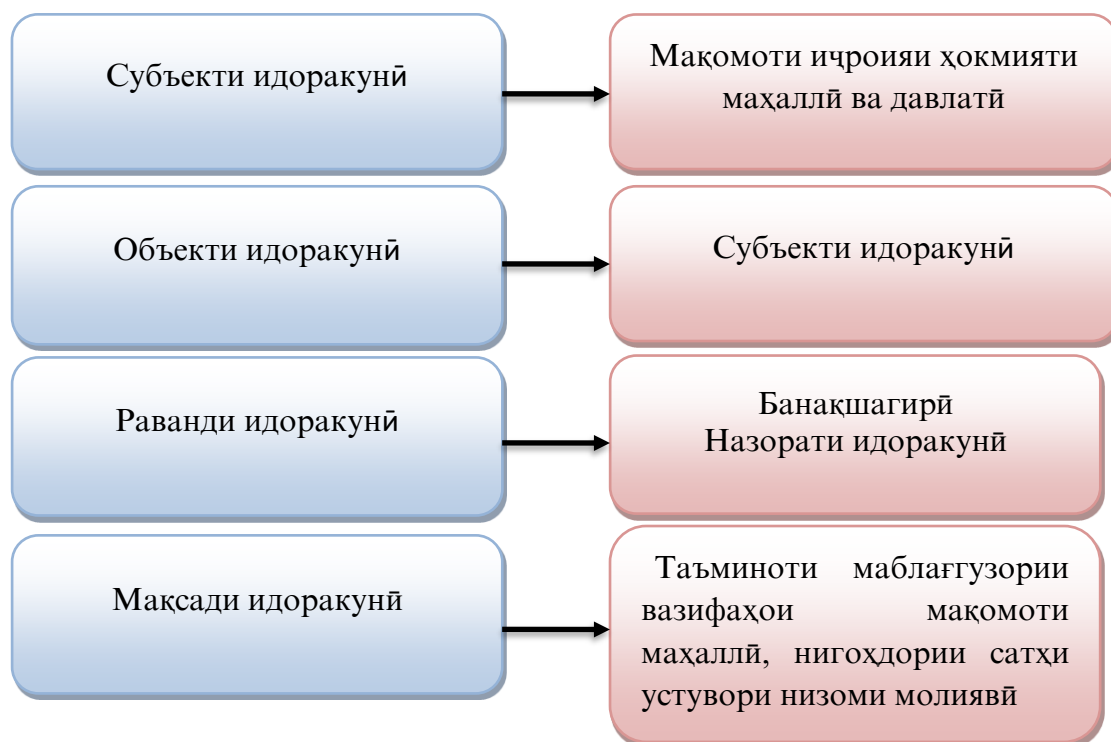
Дар шароити муосир аҳамияти такмили идоракунии молияи давлатӣ барои таъмини иҷрои босифати буҷети давлатӣ меафзояд. Дар мақолаи илмӣ Исмаилов М.М., Давудов К. Р. «Асосҳои идоракунии молияи давлатӣ дар Федератсияи Россия» қайд гардидааст: «...Фарояндҳои идоранамоии молиявӣ бояд бо назардошти таассуроти онҳо ба сатҳи асарбахшии истифоданамоии манобеи давлатӣ ва натиҷаи бо кӯмаки онҳо ноилшуда арзёбӣ гарданд. Мушкилоти равшани вазифаҳои таъиншуда, ифшокунандаи нишондиҳандаи ниёзҳо барои дарки изофии фарояндҳои нави мудириятнамоии молияи давлатӣ, тамоюлҳо ва нофаҳмиҳоро дар самти равнақи онҳо ба шумор мераванд»[94, с.110-112].

Аз ин ҷиҳат, низоми идоракунии хазинадорӣ молияи давлат аз иҷрои пурраи натиҷагирии ҳолатҳои муайяншуда ва низоми идоракунии ва омӯзиши сифати олии алоқамандии муҳим дорад. Принципиҳои калидии идоранамоии молиявӣ бояд тавассути қонунҳо, методологияи равишҳо, пайдархамӣ, амалиёти мантиқӣ амалӣ карда шавад.

Ҳамзамон, идорасозии сифатанро кифоягии иттилоот, имконсанҷии амалкардӣ ва сатҳи таъминсозии фановариҳо мушаххас мегардонад.

Доираи таҳқиқоти мо, ки молияи мақомоти маҳаллӣ мебошад, сохтору

таркиби ташаккул ва идоракунии онро баррасӣ хоҳем кард. Дар низоми молия ва ҳамчунин буҷети давлатии молияи мақомоти маҳаллӣ, ки баҳри тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои алоҳидаи кишвар сафарбар гардидааст, молияи мақомоти маҳаллӣ нақши калидӣ дорад. Дар ин маврид дар расми 1.1. Низоми идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ оварда шудааст.

Расми 1.1. Низоми идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ.

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ

Айни замон, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ дар Тоҷикистон дорои чунин ваколатҳо мебошад:

- Таъмини амалии сиёсати молиявие, ки тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ” муайян шудааст;
- Таъмини идоракунии шаффофияти буҷети маҳаллӣ;
- Додани ҳисоботи молиявӣ ба сохторҳои болоии давлатӣ.

Ҳамин тариқ, буҷети маҳал анвои ташаккул ва харҷи маблағҳо дониста шуда, он чиҳати таъмини ҳадаф ва вазифа ба мақомҳои ҳокимияти маҳаллии

давлатӣ вогузоршуда сафарбар карда мешавад. Ба таври расмӣ, ба гуруҳи хавфҳои нисбатан калон, харҷҳои иҷтимоӣ шомил мебошанд. Бинобар ин, буҷаҳои сатҳи маҳал дар вақти иҷрои вазифаи иқтисодии умумичумхуриявӣ нақши мубрамро иҷро менамоянд ва ханӯз дар марҳилаи ибтидоӣ, дар натиҷаи тақсироти маблағҳои буҷетӣ барои нигоҳдорӣ ва раванги инфрасохтори иҷтимоӣ чомеа инъикос меёбанд. Ин маблағҳо ба воситаи низомии буҷетҳои маҳаллӣ тақсим менамоянд ва шомили буҷетҳои шаҳрию ноҳиявӣ мегарданд. Ногуфта намонад, ки пешбурди сиёсати иҷтимоӣ давлатӣ, тақозои захираҳои азими молиявӣ ва моддиро дар назар дорад.

Нақши буҷети маҳалҳо дар тавсеаи иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳру ноҳияҳо ва рустоҳо метавонад ба таври зайл тавсиф намуд:

-муттаҳиднамоии манобеи молиявӣ дар буҷети шаҳру навоҳиҳо ба мақомоти маҳаллӣ дар сомондиҳии пойгоҳи молиявии пойдор мусоидат намуда, дар иҷрои ваколатҳо мувофиқ ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон боис хоҳад гашт;

-аз ҷониби мақомҳои дар маҳалҳои шаҳру ноҳияҳо вучуд дошта, инъикоси истиқлолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ дар харҷи маблағҳо ҷиҳати тараққиӣ иқтисодӣ-иҷтимоӣ минтақаҳо ва маҳалҳо, густариши муассисаҳои таълимӣ ва молиявӣ, фарҳангӣ ва ҳамчунон барои раванги фондҳо дар сатҳи маҳал, созиши роҳҳои сатҳи маҳал;

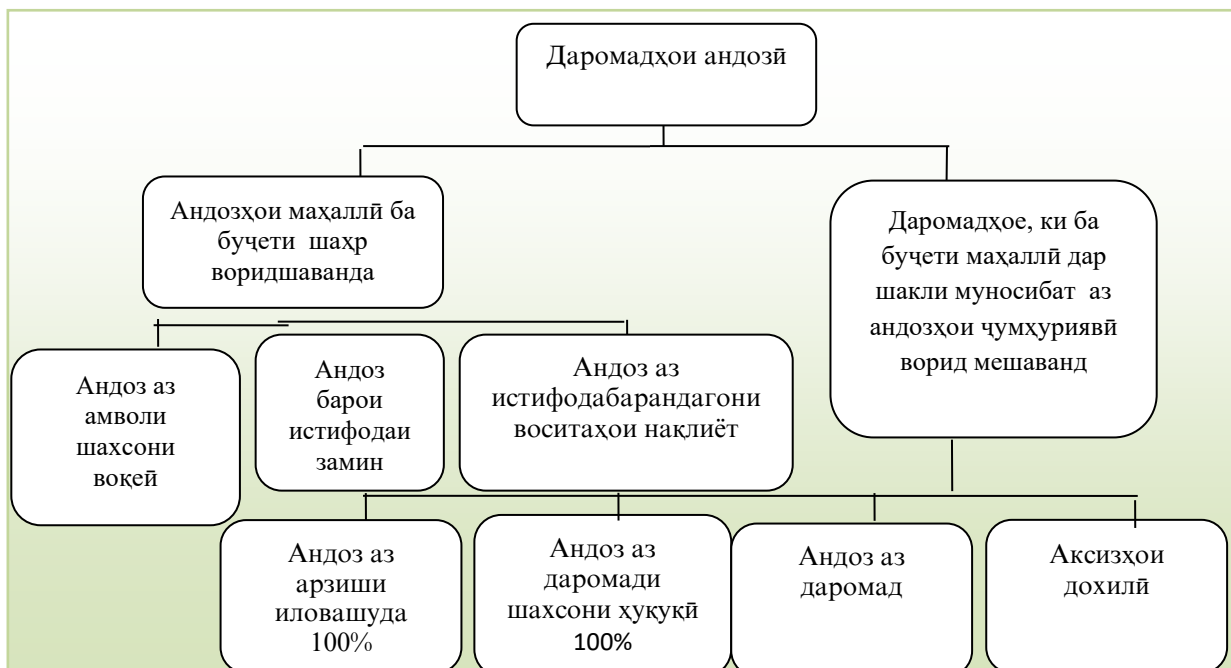
-идоранамоии мантиқан дурусти иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар асоси амалисозии барномаҳои мақсадноки минтақавии пешсафсозандаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ минтақаҳо дар самти зебо ва ободнамоии ноҳияҳо ва рустоҳо, аз нав сохта ба истифода додани роҳҳои хусусияти маҳаллӣ ва минтақавӣ дошта, барқарор намудан ва азнавсозии корхонаҳо дар сатҳи маҳал ва дигар иншооти фарҳангӣ зимни истифоданамоии воситаҳо аз буҷети маҳаллӣ ва робитаи байнибуҷетӣ таъмин карда мешаванд;

-болоравӣ ва ё баръакс коҳишёбии ҳаҷми хароҷотҳои молиявӣ ҷиҳати татбиқи хизматҳои давлатӣ ба муассисаҳои хусусияти ғайриистехсолӣ дошта (мактаб, беморхонаҳо);

-сафарбар намудани воситаҳои молиявии танзимшуда ҷиҳати ҳалли масъалаҳои марбут ба стратегияи тавсеаёбии минтақа ва бахшҳои бартарӣ доштаи он;

-таъсиргузори ба шаклгирии робитаи бо маблағ таъминсозии харҷҳои ҷорӣ, таҳрики истифоданамоии манобеи моддӣ, ташаккули тавлидот дар маҳал ва ба қор андозии машғулиятҳои нав. Бар ин асно, нақши буҷети маҳалҳо дар густариши иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳо метавонад дар шарту шароити мувофиқ равнақи боз ҳам бештарро ба даст оварад. Бояд қайд кард, ки барои рушди буҷети маҳаллӣ пешниҳоднамоии рақамикунонӣ ва омӯзиши он ба ташкилотҳои буҷаҳои маҳаллӣ ва истифода аз онҳо аз тарафи мақомоти давлатӣ дар маҳалҳо мувофиқи мақсад мебошад.

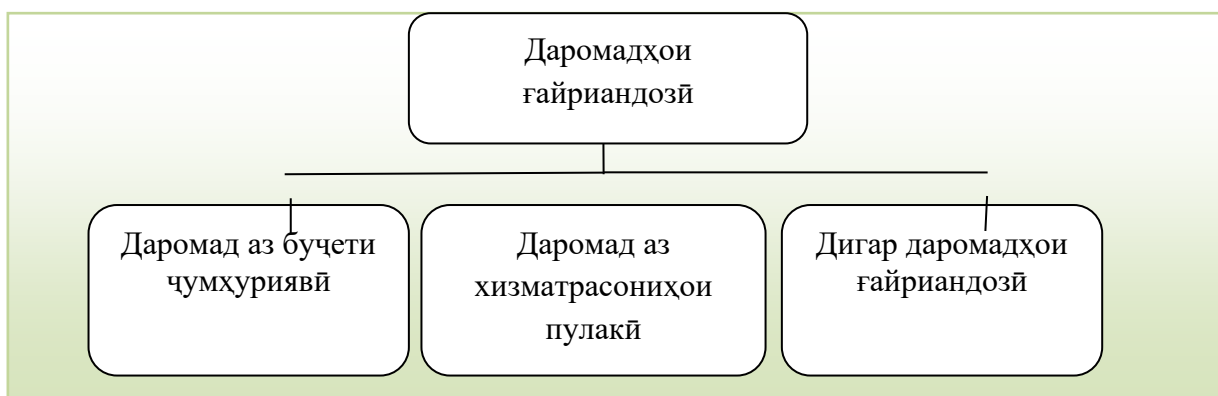
Дар таҷрибаи имрӯзаи Тоҷикистон дар сатҳи минтақа ё маҳалаҳо сарчашмаи асосии даромадҳо аз якҷанд бахшу соҳаҳо ташаккул ёфта дар баъзе ҳолатҳо ҳангоми норасоӣ ё пур нагардидани буҷет аз ҳисоби манбаъҳои мавҷуда он метавонад аз ҳисоби (дотатсияҳо, субвенсияҳо, воситаҳои фонди дастгирии шаҳраку деҳот) пур карда шавад. Иловаган зикр намудан мумкин аст, ки айни замон ҷамъи буҷети маҳалҳои минтақа баъд аз пардохт намудани андозҳо, дигар пардохтҳои ҳатмӣ ва ҳамзамон бочҳо дар доираи талаботҳои қонунгузории вобаста ба андозҳои сафарбаршуда маҷмуан навҳои зерини андозҳо мебошад, ки онро дар расми 1.2. мушаххасан мушоҳида намудан мумкин аст.

Расми 1.2. Даромадҳои андозӣ ба буҷетҳои маҳаллӣ

***Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.**

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ барои ғанӣ гардонидани буҷет ва дар заминаи ин фароҳам овардани як қатор шароитҳои нави ба рушд нигаронидашуда, роҳу воситаҳои гуногун истифода гардида, ҳамзамон сарчашмаҳои гуногун низ истифода мегарданд. Вобаста ба ин, гуфтан мумкин аст, ки дар баробари сарчашмаҳои андозӣ сарчашмаҳои ғайриандозӣ низ қой доранд, ки мушаххасоти сарчашмаҳои ғайриандозиро мо дар расми 1.3. дар чунин шакл нишон додаем.

Расми. 1.3. Даромадҳои ғайриандозии буҷетҳои маҳаллӣ

***Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.**

Даромади бучети давлатӣ, асосан аз ҳисоби маблағҳои пулии бебозгашт мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатӣ” дар ихтиёри мақомоти мухталифи худидоракунанда қарор мегиранд. Қисми даромади бучети маҳаллӣ аз ҳисоби воситаҳои худӣ ва ҳамчунон тавассути андозҳои танзимшаванда ва воситаҳо аз рӯи ҳисоббаробарсозии мутақобил таъмин мегардад. Ҳамчунин, ба даромади бучети маҳаллӣ, қўмақҳои молиявӣ дар шакли ёрдампулиҳо ва дигар воситаҳои пулӣ ва ғайрипулие, ки аз ҳисоби фонди дастгирии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пешбинӣ мешаванд.

Вобаста ба баррасии дар боло зикргардида дар масъалаи даромади бучети маҳаллӣ аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки он тариқи танзимшавандагӣ қамъовари қарда мешавад, асосан ба: даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ қудо қарда мешавад.

Илова бар ин, дар дигар маврид ба даромадҳои бучетҳои маҳал инҳо дохил мешаванд:

- даромадҳои андозии бо бучетҳо ва қонунгузориҳои ҷумҳурӣ мувофиқ;
- даромадҳои ғайриандозе, ки айни замон дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудаанд;
- маблағҳо ва дигар интиқолҳои бебозгашт.

Даромадҳои танзимшаванда - пардохтҳои муайяншуда ба андоз ва дигар наваҳои пардохтҳои минтақаҳо ва ҷумҳуриявӣ, ки тавассути онҳо пардохтҳо бар асоси меъёрҳо (бо фоиз) ба бучетҳои маҳалҳо барои соли пешоянд ворид мегарданд.

Даромадҳои дигари худии ба бучети маҳал воридшаванда инҳоро дарбар мегирад:

- даромадҳои тавассути хусусинамоии молу мулки марбут ба мақомҳои маҳал;
- даромадҳо бар асоси хусусинамоии молу мулки давлатӣ, ки ба марзҳои худудии мақомҳои дар маҳал қарордошта, албатта дар мувофиқа бо барномаи хусусинамоии молу амволи давлатӣ;

- даромад дар натиҷаи ба иҷорасупории молу мулки мақомотҳои дар маҳал қарор дошта, махсусан зимни ба иҷора супоридани биноҳои дорои хислатҳои бидуни маскунӣ ва замин;

- мутобиқ ба қонунгузории миллӣ, амалисозии пардохтҳо барои истифодаи захираҳои табиӣ;

- мувофиқ ба қонунгузорӣ воридшавии ҷаримаҳо ба буҷетҳои маҳаллӣ;

- воридшавии бочҳои давлатӣ мувофиқ ба қонунҳои амалкунанда.

Дар асоси қонунгузорӣ, ҳамчунин вобаста ба ҳуқуқҳои мақомоти маҳаллии худидоракунӣ вобаста ба қабули пардохтҳо ҳангоми истифодаи захираҳои маҳдуд ва бемаҳдуди табиӣ, ҳамзамон бо иштироқи бевоситаи мақомоти маҳаллии худидоракунӣ дар густариши робитаи қарзӣ, мушаххас гардидааст. Буҷети маҳалҳо ҳамчунин дар натиҷаи ба истифода қарордиҳии даромадҳое, ки аз ҳисоби молу амволи дар ихтиёрашон қарордошта ба даст оварда мешавад, илова бар ин, буҷети маҳалҳо аз ҳисоби пешниҳоди хизматрасониҳои пулакӣ таъмин карда мешавад.

- кӯмакҳои молиявӣ аз буҷети як зинаи дигари низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар навъи кӯмакпулиҳои подошнадошта ва мусоидати молиявӣ роҳандозӣ шуда, бояд дар буҷаи маҳал, ки ба унвони бадасторандаи ин маблағҳо доништа мешавад, бақайд гирифта шаванд.

Кӯмакҳои молиявии беподош – кӯмаки молиявиест, ки подош надорад, яъне воситаҳо аз буҷа, ки ба буҷети дигар зинаи низоми буҷавии Ҷумҳурии Тоҷикистон чиҳати рӯйпушнамоии хароҷотҳои ҷорӣ бебозгашт ва беподош мавриди пешниҳод қарор дода мешаванд.

Мусоидати молиявӣ – воситаҳо аз буҷа, ки ба буҷети дигар зинаи низоми буҷавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ё шахсони ҳуқуқӣ бо мақсади ба анҷом расонидани хароҷоти муайяни бебозгашт ва подошнадошта ҷудо карда мешаванд.

Кӯмакҳои молиявии беподош, мусоидати молиявӣ ва ҳамзамон маблағҳои қарзӣ нақши калидиро дар бадастоварии манобеи ба даромадҳои буҷа мусоидаткунанда иҷро менамояд. Ҳамзамон, дар амал кӯмакҳои

молиявии беподош ҳамчун васила барои пӯшонандаи касри буҷети маҳаллӣ истифода мешаванд, аммо мусоидати молиявӣ бошад бар ҳаҷм ва сохтори харҷии буҷети маҳаллӣ таъсир мегузорад. Сарчашмаҳои қарзӣ ҷиҳати рӯйпӯшсозии харҷҳои беш аз ҳадди ақали буҷет ва ё барои бартаарафсозии мушкилиҳои молиявӣ дар фароянди иҷросозии буҷети тасдиқкардашуда истифода бурда мешаванд.

Вобаста ба талаботҳои имрӯза дар масъалаҳои мубрами ташаккул ва рушди манбаъҳои молиявӣ ва идораи босамари онҳо аз тарафи мақомотҳои дар маҳалҳо ва минтақаҳо қарордошта, ки робитаи наздики байнибуҷетӣ доранд, ҳамзамон байни мақомҳои ҳокимияти марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳокимияти дар маҳалҳо вучуддошта ба ин масъалаҳои муҳим, аҳамияти маҷмӯӣ медиҳанд.

Робитаи байни мақомҳои аз марказ идорашаванда дар якҷоягӣ бо мақомҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаи ҳокимияти давлатӣ ва мақомҳои худидорашавандаи шаҳраку деҳот маҳсуб меёбанд ба ҷараёни идоранамоии фондҳои мақсаднокӣ ҳукуматӣ ва дигар масъалаҳои ба ин муносибатҳо баробар танзим карда мешаванд. Асоси чунин муносибатро тафриқаҳои қонунгузорӣ дар сатҳи даромад ва хароҷотҳо, ки хусусиятҳои сифатии механизмҳои танзимнамоии байнибуҷетиро ба таври мунтазам таъмин менамояд, ташкил медиҳанд.

Дар ин росто, муносибатҳои байнибуҷетӣ бо тақя ба принципҳои зерин асоснок карда мешаванд:

-«...вобастагардони даромад ва харҷҳои буҷаҳо дар ҳамбастагӣ бо зинаҳои муайяни низоми буҷавии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-тавзеи даромадҳои танзимшуда байни зинаҳои гуногуни низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба муайянсозии ҳудудҳои доимамалкунанда ва дар ҳамбастагӣ бо меъёрҳои муваққатан муқарраршуда;

- баробаргардони хуқуқҳои бучавии мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия ва фондҳои ҳадафноки давлатӣ;

-баробаргардони ҳадди ниҳоии таъминсозии бучети мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия;

-баробаргардони буча дар ҳама зинаҳои марбут ба муносибатҳои тарафайн бо бучети умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон»[13, с.21-53]. Андозҳои марбут ба маҳал бояд ба таври пурра ба бучети маҳалҳо интиқол дода шаванд.

Бучети маҳаллӣ дар худ шакли ташаккулёбии хароҷоти воситаҳои пулиро, ки чиҳати таъмини вазифа ва ҳадафҳо дар самти худидоранамой нигаронида шудаанд, ифода менамояд.

Андешаҳои олимони ватанию хоричиро оид ба ҷанбаҳои назариявии моҳияти идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатро ҷамъбаст намуда мо ба хулосае омадем, ки ташаккулу сатҳи самаранокии истифодабарии бучети маҳаллӣ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке самтҳои афзалиятноки рушди босуботи иҷтимоию иқтисодии минтақа ва дар умум ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта, он аз консепсия ва стратегияи миллии мамлакат сарчашма мегирад. Ғайр аз ин, идоранамоеи ҳадафманди хароҷотҳои бучети маҳаллӣ метавонад дар рушди бахшу соҳаҳои зерини минтақа, ба монанди бахши воқеии иқтисод, кишоварзӣ, сохтмон, энергетика, нақлиёт ва алоқа мусоидат намояд.

Хулосаи параграфи 1

Дар равияи марбут ба сатҳи иҷтимоӣ, амалкардҳои ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ вобаста, ки тараққидиҳандаи пешсафии илму фановарӣ маҳсуб меёбанд, метавонанд дар танзими ҳимояи иҷтимоии мардуми кишвар, омӯзиш, беҳдошт, фарҳангу варзиш, ҳимояи табиат, ҳифз ва нигоҳдории сарватҳо ва дороиҳои марбут ба табиат, пешгирӣ намудан ва аз байн бурдани паёмдҳои шароити интизорӣ, раванқдиҳии инфрасохтори бозор, таъмингардони фаъолияти босамари воситаҳои ахбори омма мусоидатовар бошанд. Инчунин, дар шароити муосир, ки бо татбиқи равандҳои

инноватсионӣ ва рақамикунонӣ имкониятҳои рушд ба назар мерасанд, таъмини инфрасохтори идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо технология ва барномаҳои мақсадноки идоракунӣ, кафолати ташаккул ва рушди он мебошад.

1.2. Таснифи механизмҳо ва принципҳои асосии идоракунии молияи мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ фаъолияти самараноки идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тавассути механизмҳои мувофиқе, ки ба ин чараён новобаста аз мушкилоти ҷойдошта муосидат менамояд ба таври муташаккилона сурат мегирад. Аз ин рӯ, ба тавсифи моҳияту сохтори механизми идоракунӣ тавачҷуҳ зоҳир намудан мувофиқи мақсад мебошад. Илова бар ин гуфтаҳо дар навбати аввал механизмро мо ҳамчун маҷмуи тарзу услуб ва унсурҳои таъсиррасонӣ ба раванди коркарду қабули қарорҳои идоракунӣ муайян намуда, вобаста ба ин, он сохтор ва механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро тасниф менамоем.

Лозим ба зикр аст, ки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 шомили механизмҳои аслии густариши идорасозии молияи давлатӣ ва махсусан, молияи мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия ба ҳисоб меравад, чунки мақсадҳои он амиқ гардонида шудаанд. Барои мисол, «...равнақдиҳии бучавинамоии барномавӣ ва таҳиясозии таҷрибаи “ба иқтидор даровардани нерӯ ва имконоти маблағгузорӣ” барои мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия; алоқамандгардонии фароянди буча бо барномарезии стратегӣ; беҳбудбахшии маъмуринамоии андоз бо сабаби пешбурд ва афзоиши заминаи ҷамънамоӣ, коҳишдиҳии фишори маъмурӣ ба андозсупорандагони фаъол, афзоишдиҳии сатҳи шаффофият ва имконияти пешгӯйии низоми андози миллий»[25, с.34-3].

Самтҳои асосии фаъолият дар соҳаи ислоҳоти идоракунии давлатӣ ба пуррагӣ дар СМР кайд карда шудаанд.

Вобаста ба ин, низоми асосҳои концептуалии ташкили молияи маҳаллиро, ки ҷузъи муҳимми низоми буҷети мамлакат, яъне сатҳи дуввуми ин низом аст, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «...Дар бораи принципҳои умумии худидоракунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 02.01.2020., №1670, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ», Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигарҳо санадҳо муайян менамояд. Бояд ибраз дошт, ки низоми андоз ва манбаъҳои андозҳои маҳаллӣ ва механизмҳои муносибатҳои байнибуҷетӣ низ куллан тасҳеҳ ёфтаанд. Сохтори идоранамоии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва унсурҳои он дар расми 1.4. мавриди пешниҳод қарор дода шудаанд.

Расми. 1.4. Низоми идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ

***Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни ҚТ “Дар бораи идораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” таҳия намудааст.**

Аз сохтори мудиринамоии молияи маҳалли, ки дар расми 1.4. тачассум ёфтааст, маълум мегардад, ки субъекти идоракунии молияи давлатӣ дар дохили як маҳал мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия, мақомҳои молия ва муассисаҳои буҷетӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ маҳсуб меёбанд. Яъне, онҳо ташаккул ва истифодаи фондҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетиро бо таъҷиб ба принципҳои идоракунӣ роҳандозӣ намуда, дар баробари ин, аз принципҳои пешгӯйинамой, барномарезӣ, танзимсозӣ, назорат ва таъҷиб чихати таъмини тавсеаи самтҳои афзалиятноки маҳал ба таври густурда истифода менамоянд. Натиҷаи воқеии фаъолияти низоми молия аз нав тақсимнамоии МММ, таъминоти мувозинат дар рушди бахшҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ва ҳамоҳангии манфиатҳои ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ иборат мебошад.

Боиси қайд аст, ки яке аз роҳҳои самарабахши идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ин амалу татбиқи механизмҳои дурусти он мебошад.

Бинобар он, дар доираи таҳқиқот марҳилаву механизмҳои идоракунӣ, ки тавассути онҳо самаранокии идоракунии молияи мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷро ва таъмин мегарданд, мушаххас шудааст дар расми 1.5 оварда шудааст.

Расми 1.5. Равандҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ ва механизмҳои он

***Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.**

Тавре аз расми 1.5 бармеояд, раванди идоранамоии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз панҷ марҳилаи бо ҳам алоқаманд иборат мебошанд, яъне аз ташкили лоиҳаи буҷетӣ, то ба шаклгирӣ ва тасдиқи ҳисобот дар бораи иҷрои буҷет. Ба андешаи мо, амали мазкур омили муҳимми самараноки ташаккули буҷети маҳаллӣ мебошад. Инчунин, татбиқи механизмҳои идоракунии буҷетӣ маҳаллӣ, ташкили ҳуқуқӣ, банақшагирии буҷет ва пешгӯиҳои он, идоракунии оперативӣ ва танзим, ҳавасмандгардонӣ, баҳисобгирӣ ва ҳисоботи буҷетӣ ба иҷрои вазифаҳои муҳимми иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз нав тақсим кардани даромади минтақавӣ, танзими давлатӣ ва ҳавасмандгардони иқтисодиёт, таъминоти молиявии сиёсати иҷтимоӣ, назорати ташаккул ва истифодаи фонди сатҳи дуюм-буҷети маҳаллӣ равона карда шудаанд.

Ҳамчунин, татбиқи механизмҳои идоранамоии буҷети маҳал, ташкили ҳуқуқӣ, барномарезӣ ва пешбини буҷет, ба таври оперативӣ мудирӣ ва

батанзимдарории он, ҳавасмандсозӣ, муҳосибот ва баҳисобгирии буча барои анҷоми вазифаи махсусияти мубрамии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дошта, аз нав тақсимсозии даромади минтақаҳо, танзимии қарорҳои ҳукумати ва ҳавасмандсозии иқтисод, сиёсатҳои марбут ба иҷтимоӣёт ва таъминсозии молиявии он, инчунин, назорат баҳри ташаккул ва истифодаи фонди сатҳи дуюм, ки барои тавсеаи бучети маҳаллӣ равона гардидаанд.

Яке аз мубрамтарин вазифаи мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия, ин таъминсозии назорат ва ҳисобот додан дар самти захираҳои молиявии давлатӣ, ки ҳамчун механизми асосии идоракунии ба ҳисоб меравад. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки ба ҳайси мақомоти иҷроия ҳисобида мешавад, таъмини назорат ва ҳисоботдиҳии захираҳои молиявии давлатиро ҳамчун механизми муҳимми идоракунии амалӣ месозад. Чунин механизмҳо имкони эҷоди фазои ҳамоҳанг барои истифода аз онҳо ба унвони як меҳвари калидии равнақи минтақаҳои мамлакат ба ҳисоб мераванд.

Аз ин ҷиҳат, идораи мантиқонаи молияи давлатӣ аз афзалияти нисбатан мубрами назариявӣю амалиявиро дар худ ҷой додааст. Дар робита ба ин, Рустамов Д.Ю. чунин иброз менамояд, ки «...низоми назоратро ҳамчун як вазифа ва механизми идоракунии арзёбӣ намуда, иброз доштааст, ки он дарбаргирандаи чунин унсурҳо мебошад: субъекти назорат (назораткунанда кист), объекти назорат (киро идора менамоянд), предмети назорат (он чизе, ки назорат карда мешавад)»[110, с.21]. Ин муқаррароти методологӣ пурра ба механизмҳои идоракунии ва вазифаҳои он: таҳлил, банақшагирӣ, ташкилӣ, ҳавасмандгардонӣ, назорат ва баҳисобгирӣ дахл дорад.

Молияи давлатӣ муносибатҳои иқтисодиро байни субъект ва объекти иқтисодӣ оид ба идоракунии маблағҳои бучетӣ ифода мекунад, ки бо таъмин намудани манбаъҳои мутамаркази маблағгузории секторҳои давлатӣ ва иқтисодиёт, барномаҳои муҳимми рушди истеҳсолот ва баҳши ҷамъиятӣ, ташкилоту муассисаҳои баҳши давлатӣ ва барномаҳои мақсадноки дар сатҳи

ҳукумати мамлакат равона шудаанд. Фаъолияти онҳо ба ноил шудан ба мақсадҳои умумии инкишофи иқтисодии бозор нигаронида шудааст. Инчунин, Умаров Х.У., қайд мекунад, ки «...давлатро на танҳо ҳамчун танзимкунандаи муносибатҳои молиявӣ, балки ҳамчун субъекти фаъолияти иқтисодие, ки ба ҷамъият фоидаи иқтисодӣ медиҳад, низ ҳисоб кардан мумкин аст»[153, с.15-27]. Дар баробари ин, давлат дар таносуб бо дигар субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ - ҳуқуқӣ маҷбуркуниро дар доираи қонунҳо дорад.

Ҳамин тавр, молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ду вазифаи асосиро иҷро мекунад, ки вобаста ба онҳо механизмҳои таъсиррасон интиҳоб мешавад:

-тақсимсозанда (робитаи молиявӣ ҷиҳати ҳавасмандсозии босамар истифоданамоии манобеи молиявӣ ва қабл аз ҳама воситаҳои давлатӣ);

-назорат (назорати истифодаи оқилонаи захираҳои молиявии давлат).

Илова ба вазифаҳои асосӣ Юлдошев Я.Н. чунин вазифаҳои мушаххаси онро ҷудо намудааст: «...а) сафарбарнамоӣ (тавассути фаъолияти молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ даромади минтақаи алоҳидаи кишвар ташаққул меёбад); б) танзимкунанда (ба воситаи молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ суръат ва таносуби тараққиёти иқтисодӣ танзим карда мешавад)»[122, с.180]. Яъне, мақсади асосии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таъмини ташаққул ва истифодаи захираҳои молиявӣ барои иҷрои вазифаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои алоҳида мебошад.

Меъёрҳои, ки ҷиҳати ба зернизомҳои ҷудогона муттаҳидсозии молияи давлатӣ ва маҳаллӣ имкондиҳанда мебошанд, дар расидан ба ҳадафи яқранга – таъминсозии тавлидот ва ба истеъмолгарон дастрас намудани молу маҳсулоти ҷамъиятӣ, яъне пешниҳоди он гуна молу маҳсулоте, ки махсусияти истифоданамоии ҷамъиятиро дар худ ҷой додаанд, бавижа хосиятҳои махсусе, ки пешниҳоди онҳо аз ҷониби давлат роҳандозӣ мегардад ё аз ҷониби бозор ва соҳаҳои мухталифи хусусияти ғайритиҷоратӣ дошта (неъматҳои омехта) татбиқ мегардад.

Молияи марбут ба маҳал асоси амалкарди мақомҳои дар маҳал қарордошта ба ҳисоб рафта, муайянгари иқтисодии он мебошад. Мақомҳои дар маҳал қарордошта танҳо дар натиҷаи доштани васоити кифояткунандаи молиявӣ метавонанд сиёсати иҷтимоиро амалан пеш баранд, бахшҳои ҷудоғонаи иқтисоди миллиро дастгир бошанд ва имкони баргузорнамои таҳқиқотҳои илмиро дошта бошанд. Ин масъала дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ”, соҳибхитиёри, самт ва ҳадафҳои истифоднамоии манбаъҳои молиявӣ, ҳисоботдиҳӣ ҷиҳати иҷроиши буҷет дар назди ниҳодҳои рабтдоштаи намоёндагони ҳокимияти давлатӣ, пешбинӣ гардидааст.

Ба таври кул, дар қорҷӯбаи таҳқиқот бояд тавачҷуҳ дошт, ки мақомоти давлатии марказӣ ва ҳокимиятҳои маҳаллӣ, идоранамоии низоми молияро ба танзимнамоии раванди иҷтимоӣ-иқтисодӣ сафарбар намуда, бо ин роҳ тараққии бахшҳои муҳими иқтисодиро таъмин менамоянд. Ҳамчунин, сатҳи баланди тафриқаҳои қойдоштаи иҷтимоӣ-иқтисодиро дар минтақа паст менамоянд.

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои болозикр бармеояд, ки идоракунии молия - дарбаргирандаи маҷмуи механизмҳо ва дастурҳо барои ҳалли босуръати вазифаҳои дар пешистода мебошад, ки ҷузъи калидии сиёсати давлат маҳсуб меёбанд. Ва ҳамчун ба сифати объекти идоракунии низоми молия тавассути танзими маҷмуи муносибатҳои молиявӣ баромад менамояд.

Дар шароити муосири ба вуқӯ пайваста, Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба сатҳи муайяншуда манобеи буҷавӣ дар амал аз бештари давлатҳо қафомонда нест, аммо ба таври расмӣ вобаста ба меъёрҳои кишвари муттаҳид, вобаста ба ваколатҳои андозию буҷавиро дар сатҳи болотар нигоҳ медорад. Бар замми ин, ҷиҳати ғайримарказонии захираҳои буҷетӣ ва расман муттамаркази ваколатҳои андозию-буҷетӣ бо далели мавҷудияти мушкilotҳои макроиқтисодӣ, тафриқаи муайян дар самти таъмини буҷети мақомотҳои маҳаллӣ мушоҳида мегарданд.

Ҳамон тавр, ки дар ибтидо зикр намуда будем, идоракунии молияи мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар худ хусусияти идоракунии равандҳо, татбиқи механизмҳо ва принципҳои идоракунии захираҳоро дарбар мегирад. Ҳангоми мудирияти фарояндии манобеи ҳукумати объектҳои моддӣ-моӣ, манобеи молиявӣ, ки дар категорияи иқтисодии “молия” – таҷассумгари маҷмуи робитаи молиявӣ мебошанд, ба ин чараён дохил карда мешаванд.

Захираҳои молиявии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ воситаҳои пулие, ки дар ихтиёри мақомоти давлатӣ мебошанд. Вобаста аз ин, буҷети маҳаллӣ тавассути мақомоти ҳокимияти худидоракунии маҳаллии давлатӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ аҳолии истифода мегардад. Захираҳои молиявӣ ҳамавақт аз тарафи соҳибмулк ва ё шахси ваколатдор, ки ҳуқуқи истифодаи онҳоро дорад, назорат бурда мешавад. Воситаҳои молиявӣ наметавонанд берун аз моликият ва муносибати хусусӣ дошта бошанд. Танҳо бахше аз манобеи пулӣ, ки мутааллиқ ба молу амволи хусусӣ мебошанд ё дар ихтиёри мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва субъектҳои хоҷагидор қарор дорад фаъолияти такрорантавлиди ҷомеаро (васеъгардонии тавлидоти такрорӣ, таҳриксозии моддии коргарон, пӯшонидани эҳтиёҷҳои иҷтимоӣ ва дигар дархостҳои ҷомеа) таъмингузор буда марбут ба васоитҳои молиётӣ мебошад.

Дар доираи таҳқиқот вобаста ба унвони зербоб, масъалаҳои принципҳои идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Муҳтаво ва маҷмуи принципҳои идоракунии молияи давлатӣ, аз як сӯ бо қонунгузории умумии рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеаю ҳукумат ва аз дигар сӯ бо фарояндҳои объективии дар ҳуди низоми молиявӣ мавҷуд буда, таъмингузор мебошад.

Бояд қайд намуд, ки масъалаҳои принципҳои идоракунии бахши молияи давлатӣ аз ҷиҳати назариявӣ ба таври васеъ таҳқиқ гаштаанд. Дар адабиётҳо ва сарчашмаҳои илмӣ мавҷуда бо тавсифоти мухталифи мафҳум ва мазмуни принципҳои идоранамоии молияи маҳаллӣ ба идоракунии илмӣ

ниёз дошта, вобаста ба ҳолати мавҷуда такмилдиҳии он қобили қабул аст, ки ин тавсифҳо дар умум ифодагари «мачмуи» принципҳои мебошанд, ки новобаста аз асоснокнамоии меъёрҳои таснифшуда арзи вучуд доранд. Аксар ҳолат тарҳи равишҳои принципҳо бо ҳуқуқу уҳдадорҳои субъектҳои идоракунӣ муайян карда мешаванд. «...Аз ҷумла, профессор В. Мельников номгӯи алоҳидаи принципҳои сиёсати молиявӣ ва принципҳои идоракунии молиявиро ҷудо намудааст»[104, с.59].

Таҳқиқоти анҷомдодаи «...Я.Н. Юлдошев, танҳо бо принципҳои сохтани низоми буҷет маҳдуд аст. Бар асоси ин андешаҳо, назароте ба вуқӯ мепаивандад, ки принципҳои идоранамоии молияи давлатӣ ва дар мачмуъ бахши молия бо назардошти хусусият ва шароити марбут ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд фарогири таҳқиқотҳои алоҳида гардад»[122, с.180]. Мафҳуми «принсип» аз калимаи латинӣ (principium-ибтидо, асос) маънои самти роҳнамо, мавқеи ибтидоӣ, қоидаи асосии рафтори субъекти идоракуниро дорад. Дар ин асно, дар ҳамаи намуди фаъолият ва идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ принцип мафҳуми марказиро ишғол мекунад, зеро он асоси низоми идоракунӣ мебошад. Дар шакли умумӣ, принцип хусусиятҳои асосии низоми молиявиро дарбар мегирад.

Дар ин самт, принциби идоракунии буҷети маҳаллиро метавон ҳамчун самти мақсадноки идоракунӣ муайян кард, ки моҳият ва мувофиқати дохилии қисмҳои сохтори тамоми низоми молияи давлатиро ифода мекунад. Вобаста ба ин, принципҳои асосии идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро дар чунин шакл таҳия намудем (нигаред ба ҷадвали 1.2.).

Ҳамаи он принципҳои дар ҷадвали 1.2 пешниҳодшуда дар худ доираи васеи шартҳои махсуси идоранамоӣ ва истифоданамоии манобеи молияи маҳалро ҷойгир намудаанд. Дар масъалаҳои мубрами ба рушд нигаронидашуда, аз ҳама масъалаи асосӣ, ки ба рушди маҳал ва сармоягузори он таъсир мерасонад ин истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ ба самтҳои афзалиятноки мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ,

ки ба таъмини рушди низоми иқтисодии минтақаи алоҳида мусоидат хоҳанд кард, нигаронидашуда мебошад.

Ҷадвали 1.2. - Принципҳои асосии идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ

Номгӯи принцип	Моҳияти принцип
Таъминнокӣ	Бо захираҳои молиявӣ таъмин намудани барномаҳои амалии рушд, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ муайян гаштаанд.
Ташкили оқилона	Аз тарафи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ оқилона таъсис додан, тақсимот ва истифодаи захираҳои молиявӣ;
Концентратсиянамоӣ	Равонасозии захираҳои молиявӣ ба самтҳои афзалиятноки сиёсати мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;
Ба даст овардан	Дар асоси идоракунии самаранок ноил гардидан ба дараҷаи устувории молиявӣ ва истиқлолияти молиявии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;
Шаффофият ва адолатнокӣ	Қонуниятии натиҷаи ҳар як марҳалаи раванди буҷет, ки бо меъёрҳо тасдиқ гардида, интишори расмӣ қонунҳо (қарорҳо) дар бораи буҷети маҳаллӣ ё ҷойгиркунии маълумот дар шабакаи иҷтимоӣ мебошад.

***Сарчашма: Муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмӣ молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таҳия намудааст.**

Дар назарияпардозӣ ва амалияҳо васоити молиявӣ ба фондҳои мутамарказонидашуда (буҷети давлатӣ, буҷаҳои ғайридавлатӣ) ва мутамарказонидашудаи манобеи молиявӣ (фондҳои пулии корхонаҳо) тақсим мегарданд. Илова бар ин, лозим ба зикр аст, ки буҷети давлатии ҷумҳурӣ дорандаи ду сатҳу зина мебошад, зинаи аввал буҷети умумиҷумҳуриявӣ ва буҷаҳои фондҳои ҳадафнокӣ ба давлат хосро дарбар мегирад, зинаи дуюм бошад буҷети маҳаллиро дарбар мегирад.

Дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар идоракунии самтҳои иқтисодию иҷтимоӣ, ҳамоҳангнамоии он ба равандҳои зудтағйирёбии минтақаи муайян муҳим

арзёбӣ мегардад. Бинобар ин, аҳамияти бучети маҳаллӣ дар рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳо муҳим арзёбӣ гардида, он дар нуфузи бевоситаи самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ метавонад таъсир расонида, зимнан метавонад сатҳи некуаҳволии моддии аҳолии кишварро таъмин намояд. Вобаста ба ин, ибраз доштан зарур аст, ки молияи маҳаллӣ ҳамчун асос ба сифати захираҳои молияи худидорашаванда баромад намуда, дар ҳалли масъалаҳои рӯзмараи маҳал аз ҳисоби молияи маҳаллӣ таъмин мегарданд. Вобаста ба арзёбиҳои масъалаи мазкур дар самти молияи маҳаллӣ ва дигар воситаҳои ба ин баробар инҳо дохил мешаванд:

-фондҳои бучетӣ;

-манобеи ғайрибучетӣ

-бурсаҳо, пардохтҳои дигари подошнадоштаи шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва муассисаҳои фаромилалӣ.

Бо тақия ба ин ҳадафҳо дар «...Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатӣ” мақсаднокии сафарбарнамоии бучетҳои маҳаллиро ба чунин намудҳои фаъолият пешбинӣ намудааст:

-таъминсозии фаъолияти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ ва мақомоти иҷроия;

-таъмини шароит барои фаъолиятнамоии мақомоти худидоракунӣ дар шаҳру деҳот;

-таъсиси моликият ва дороиҳо барои хоҷагиҳои коммуналӣ дар мавзеҳои алоҳида ва идоранамоии он;

-ташқил ва таъмини фаъолият ҷиҳати тараққии муассисаҳои мухталифи таълимӣ, бахшҳои марбут ба самти беҳдошти фарҳанг, варзиш ва пешбурди солимии ҳаёт, васоити расонандаи ахбороти оммавӣ, нашрияҳо ва он муассисоте, ки ба ваколати мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия вобастагӣ доранд;

-равнақи хоҷагиҳои манзилӣ-коммуналӣ;

-сохтмони роҳҳои марбут ба маҳал ва ҳамзамон, нигоҳдории роҳҳои сохташуда;

- пешбурди ободкорихо дар маҳалҳо;
- таъсис ва татбиқи корҳои зарурӣ чиҳати нест кардани партовҳо;
- ба аҳолии кишвар ва коргоҳҳою созмонҳои гуногуни иҷтимоӣ аз ҷониби коргоҳҳои хоси мақомҳои дар маҳал қарордошта ва хоҷагиҳои коммуналӣ ташкил ва амалиномаҳои хизматрасониҳои марбут ба нақлиёт;
- муҳофизат ва хубтаргардонии муҳити гирду атроф ва зист;
- амалигардонии барномаҳои мантиқӣ аз ҷониби мақомотҳои маҳаллӣ;
- адои хизматҳо ва пардохт намудани қарздорӣ ҳукуматҳои маҳаллӣ;
- татбиқи интихобот чиҳати интихоби намояндагони ҳукуматҳои маҳаллӣ;

-маблағгузорӣ намудани хароҷотҳо ва қарорҳои дигари мақомоти иҷроия мутобиқ ба гуруҳбандии буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ваколатҳои буҷетҳои маҳаллии мақомоти маҳаллӣ, ки ба онҳо ҳалли масъалаҳои мазкур воғузор карда шудаанд» [13, с.8, 9-53].

Дар баробари ин, дар Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» муқаррар шудааст, ки буҷети маҳалҳо бо қарори мақомотҳои намояндагони марбут ба маҳал таҳия шуда, дар ҷаласа ба имзо расонида мешавад. «...Инчунин, таркиби буҷети маҳаллӣ, ки барасмият дароварда мешавад иборат аст:

1. Ҳар як мақомоти давлатӣ (маҳаллӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ, шаҳраку деҳот) буҷети худро дорад.

Буҷети ноҳиявӣ аз маҷмуи буҷетҳои ҷамоати аҳолинишин, ки ба ҳайати ноҳия шомил мебошанд, буҷети ноҳияро тартиб медиҳанд. Ба сифати қисми таркибии буҷетҳои ҷамоатҳо сметаҳои даромад ва хароҷотҳои нуқтаҳои аҳолинишин, ки ба ҷамоат дохил мебошанд, дар умум ба назар гирифта мешаванд.

2. Мақомотҳои марбут ба ҳукуматдорӣ дар сатҳи маҳалҳо танзимкунандагони мувозинати буҷаҳои маҳал ба ҳисоб рафта, қоидаҳои дар қонун дарҷгардидаро дар ҳамбастагӣ бо робитаи ҳуқуқӣ, фароянди таҳия ва тасдиқномаҳои буҷа, касри буҷетҳои маҳаллӣ ва андозаи он, таркиб ва сатҳи

қарзҳои маҳаллиро танзим намуда, инчунин назорат ҷиҳати иҷронамоии уҳдадорҳои буҷетӣ ва қарзии мақомоти маҳаллӣ ба зиммаи онҳо вогузор шудааст.

3. Мақомотҳои дар маҳал қарордоштаи худидорақунанда буҷети маҳалро таъсис дода, фароянди ҷобачогузорию онро мувофиқ ба қоидаҳо ва тартиботи дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» ба амал мебароранд.

4. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тибқи тартиботи муайяннамудаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва дигар санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқии қабулнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сохторҳои давлатии ваколатдор ҳисобот оид ба иҷроиши буҷетҳои (шаҳраку деҳот) маҳаллиро ирсол менамоянд.

5. Ба таври алоҳида, дар буҷетҳои сатҳи маҳал барои дар амал татбиқи ваколатҳои мақомоти маҳаллӣ ҷиҳати ҳалли масоили марбут ба маҳал, мусоидатҳои молиявӣ барои таъминномаҳои иҷрои ваколатҳои ҷудоғонаи дар қонунгузорию инъикосёфта ва ҳамзамон хароҷотҳои, ки бавоситаи даромадҳо ва мусоидатҳои молиявӣ пешкаш шудаанд, роҳандозӣ мегарданд.

6. Лоихаи буҷети маҳаллӣ, буҷети шаҳракҳо ва деҳаҳо, бодарназар гирифтани тасмимот вобаста ба таҳия ва тасдиқсозии буҷети маҳал, гузоришҳои солона ҷиҳати иҷроиш, маълумотҳои оморӣ дар бораи ҷараёни иҷроиши буҷети маҳал ва миқдори умумии коргарон дар шаҳраку деҳаҳо, мақомотҳои дар маҳал қароргирифтаи худидорагар, коргарони сохторҳои марбут ба мақомотҳои дар маҳалҳо қароргирифта бо таҷассуми воқеии харҷҳои пулӣ барои нигоҳдорӣ ва пешбурди кори коргарон бояд ба таври расмӣ мавриди нашр қарор дода шавад»[4]. Дар ҳолати имконпазир набудани нашри мушаххасоти дар ин ҳуҷҷатҳо инъикосёфта, мақомоти шаҳру ноҳияҳо, аҳолии ин манотиқро бояд бо бандҳои муҳимми он шинос намоянд.

«...Даромади буҷети шаҳракҳо ва деҳаҳо бояд бавоситаи пардохтҳои андозӣ ва ғайриандозӣ ва ҳамзамон дар натиҷаи вуруди маблағҳо тавассути бочҳои танзимгиранда ташкил мегарданд.

Ба даромадҳои андозӣ шомиланд:

-андозҳои маҳаллӣ, ки рӯйхати онҳо дар ҳуҷҷатҳои марбут ба қонунгузорию Қумҳурии Тоҷикистон муайян гардидаанд;

-даромадҳо аз ҳисоби танзими андозӣ ва бочӣ тибқи муқаррароти Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «...Дар бораи буҷети давлатӣ» барои соли молиявии оянда;

-хирочҳои гумрукӣ, ба ҷуз аз он хирочҳои, ки мувофиқи Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» соли молиявии оянда ба буҷети қумҳурӣ дохил хоҳанд гардид;

-дигар манбаъҳо, ки бо санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Қумҳурии Тоҷикистон манъ карда нашудаанд»[4].

Ба даромадҳои ғайриандозӣ шомил мебошанд:

-даромад аз буҷети қумҳурӣ дар шакли иловапулиҳо (дотатсия) ва субвентсияҳо, қарзҳои буҷетӣ ва дигар шаклҳо;

-даромад аз хизматрасониҳои пулии аз ҳисоби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва ташкилотҳои буҷети бадастомада;

-воридшавӣ бинобар сабаби қабули қарорҳои иҷборӣ нисбати шахсоне, ки қонунгузорию Қумҳурии Тоҷикистонро дар самти молияи давлатӣ (аз ҷумла, ҷаримаҳо, ҷубронпулиҳо ва ғайра) риоя наменамоянд;

-пардохтҳои хайрхоҳона ва ихтиёронии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ;

-даромад аз ҳашар;

-даромади ҳосилшуда аз ҳисоби коғазҳои қимматноки бурднок дар музоядаҳои сатҳи маҳал;

-даромад аз ҳисоби моликияти марбут ба хоҷагиҳои манизилию коммуналии шаҳру ноҳияҳо.

Маҷлиси вакилони халқи ноҳия ва шаҳр «...ба категорияҳои алоҳидаи пардохткунандагони андозҳо, бочҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмии маҳаллӣ, ки ба буҷети маҳаллӣ ё аз он тибқи қонунгузорию Қумҳурии Тоҷикистон ворид мегарданд, ҳуқуқӣ муайяннамоии имтиёзҳои дорад. Харочотҳои буҷетҳои

маҳаллӣ тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» амалӣ карда мешаванд.

Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вобаста ба уҳдадорӣҳои хароҷоти шаҳраку деҳотро тибқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «...Дар бораи буҷети давлатӣ» ва тибқи тартиботи муайяннамудаи маъмурияти маҳаллӣ пеш мебаранд»[4].

Фикру ақидаҳои олимони ватанию хоричӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба принципҳои идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳамбаст намуда, ба ҳулосае омад, ки пеш аз ҳама фароянди идорасозӣ ҷиҳати татбиқгардонӣ ва амалинамоии механизмҳои ташкилию ҳуқуқӣ, банақшагирии буҷа ва пешгӯйинамоӣҳо, нақша-чорабиниҳои таҳриркунанда, ҳисобгирии буҷа ва ҳисоботҳо вобаста ба буҷа бояд амалӣ карда шаванд. Маҳз, ин принциби идоракунии буҷети маҳаллӣ метавонад самаранокии ташаккулу истифодаи мақсадноки онро таъмин намояд. Дар ҳоли ҳозир, бо сабаби таъмини тараққии низоми идоракунии молияи мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, пешниҳоди принципҳои зерин барои пешбурди кор мувофиқ мебошанд:

-муттаҳидсозии низоми буҷети давлатӣ ва маҳаллӣ, ки принципҳои якхелаи ташаккул ва амалкарди низоми буҷети давлатиро дар дохилаш ҷой додааст, истифоданамоии таснифоти якрангаи буҷавӣ ва ба таври расмӣ ба расмият даровардани онро тақозогар мебошад;

-мустақил будани буҷетҳо, яъне муайяну мушаххас намудани тақсимбандии устувори воридот байни буҷетҳои зинаҳои мухталиф, таъмини ҳуқуқ дар ҳама зинаҳои идоранамоии давлатӣ барои мустақил амалисозии раванди буҷет. Чунин чараён масъалаи роҳ надодан барои гирифтани даромадҳои изофиро зимни иҷрои буҷаҳои маҳаллӣ дар назар дорад;

-пурра ва ҳатман инъикоссозии даромаду харҷҳои буҷаҳо, яъне дар назар қарор додани ҳама даромаду харҷҳои ҷумҳурӣ пешбинишуда;

-таъмини баробарзинагии буҷа, ки дар он андозаи дар назар гирифташудаи харҷҳои буҷа бояд вобаста ба сатҳи даромадҳои буҷа мувофиқ карда шаванд;

-истифодаи самарабахши воситаҳои буҷетӣ, ки маънои омода ва иҷроиши буҷетро бо дарназаргирии мубрамияти расидан ба беҳтарин натиҷа зимни истифоданамоии андозаи муайян ва тасдиқёфтаи маблағҳои буҷетӣ ё ноил шудан ба натиҷаи таъиншуда, бо истифода аз камтарин мизони маблағҳои буҷетӣ;

-натиҷабархши истифоданамоии манбаъҳои буҷетӣ, самт ва истифоданамоии манбаъҳои буҷетӣ чиҳати ноил шудан ба натиҷаи ниҳоии нишондиҳандаҳои дахлдори микдорию сифатӣ;

-пӯшонидани комили харҷҳои буҷет, яъне даромаду воридоти буҷет ва сарчашмаҳои маблағгузорию касри буҷет набояд бо хароҷотҳои мушаххасшудаи буҷет алоқаманд карда шаванд, ба ҷуз аз даромадҳои фондҳои мақсадноки буҷетӣ, маблағҳои ҳадафноки қарзҳои давлатӣ ва дигар ҳолатҳои дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида;

-қобили эътимод будани буҷаҳо, яъне шохисҳои раванқебии иқтисодӣ-иҷтимоии маҳал чиҳати таҳиягардонӣ ва татбиқнамоии лоиҳаи буҷет ва дуруст будани ҳисобҳои даромадӣ ва харҷӣ буҷа ба назар гирифта шаванд;

-мақсаднок будани маблағҳои буҷети маҳал, яъне ҷудонамоии маблағҳо бояд ҳадафи ба истифода қарор додани онҳоро ифода намоянд;

-асоснокнамоии буҷети маҳалҳо, ки дар худ мазмунии банақшагирии буҷаро бо назардошти нуқоти муҳимми ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ ва дигар асноди мушаххасшуда ҷой дода, ба лоиҳаи буҷет ҳамроҳсозии ин ё он намуни даромаду хароҷотро бояд асоснок намоянд;

-иҷрои буҷети маҳаллӣ, воридшавии даромад ба буҷети маҳалҳо, ҳамчунон гузаронидани маблағҳои буҷавӣ ба қабулқунандагон дар муҳлатҳои муқарраргадида ва мувофиқ ба қоидаҳои дар санадҳои марбути овардашуда.

Хулосаи параграфи 2

Дар ҳар як низом, аз он ҷумла мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар маҳал механизмҳои мақсадноки таъсиррасонӣ оид ба ташаккули истифодаи воситаҳои буҷетӣ амал мекунад. Дар ин ҷода, босамар идоранамоии буҷети маҳал ба андешаи мо татбиқи механизмҳои маълумотдиҳии молиявӣ, банақшагирии молиявӣ ва назорати молиявӣ зарур ба шумор меравад. Чунки маъмулан маълумоти молиявӣ дар самти тасвиби қарорҳои рабтдошта бо ҳадафи ҳам илман асосноксозии банақшагирӣ ва ҳам ҷиҳати идоранамоии тамоми марҳилаи буҷетӣ аҳамияти ниҳоят муҳим дорад. Яъне, маълумоти молиявӣ ҳамчун маълумоти муҳосиботӣ, оморӣ ва ҳисоботӣ аз тарафи зинаҳои мухталифи низоми молиявӣ таҳия ва пешниҳод мегарданд, ки барои лоиҳаи буҷети маҳаллӣ хизмат хоҳанд кард.

Дуюмин, банақшагирии молиявӣ нақши калидиро дар идоранамоии молия иҷро менамояд. Он мувозинатии захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявиро таъмин намуда, алоқамандии нишондиҳандаҳои молиявиро истеҳсолӣ, ҳамбастагии даромад ва хароҷот, инчунин нақшаи молиявии ҳама зинаҳои хоҷагидориро пурра инъикос мекунад. Ин ҳолат ба он оварда мерасонад, ки таъсири омилҳои гуногун ба қабули қарорҳои идоракунӣ вобаста ба буҷети маҳаллӣ кам гашта, дар натиҷа сатҳи рушди иҷроии буҷети маҳаллӣ таъмин шавад.

Сеюм, назорати молиявӣ, ба унвони яке аз асилтарин ва асоситарин механизмҳои идоранамоии молия мақомоти маҳаллӣ маҳсуб меёбад, ки фарогирии масъалаҳои марбут ба иҷрои буҷети маҳаллӣ, фондҳои ғайрибуҷетӣ, робитаи пулиро қарзии минтақаи алоҳида мебошад. Илова бар он, вазифаҳои назорати молиявӣ баҳри таъмини истиқлолияти молиявӣ ва амнияти минтақаҳои ҷудогонаи кишвар, дар доираи қонун таъминсозии амалкарди низоми идорасозии буҷети маҳал, асарбахшона тақсимсозӣ ва боз тақсимсозии манобеи молиявӣ, ки амри муҳимми равнақи иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳои муайяни Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Бар асоси андешаҳои зикршуда, метавон хулоса намуд, ки равишҳои конструктивӣ доир ба захираҳои молиявии мақомоти худидоракунии маҳаллӣ бояд бо коркарди механизмҳои зиёднамоии даромадҳои андозии худӣ, тавассути такмили технологияҳои тақсимнамоии андозҳо дар вобастагӣ аз сатҳҳои амудии буҷет ва таъсиси низоми босамари хавасмандгардонии мақомоти шаҳраку ноҳияҳо чиҳати афзоишдиҳии пойгоҳи даромадҳои маҳаллӣ таъмин карда шавад.

Ин имкони аз байн бурдани тамоюлҳои манфии бартаарафкунандаи сарчашмаҳои қарзӣ ва трансфертии захираҳои молиявии мақомоти маҳаллиро ба бор меоварад, сохтори ин сарчашмаҳоро такмил медиҳад, сатҳи худтаъминсозии молиявии мақомоти маҳаллиро инкишоф медиҳад, ҳамоҳангии воситаҳои молиявии худии ҳокимияти маҳаллиро бо хароҷотҳои он вобаста ба нигоҳдории талаботи ҷомеа ва таъмини рушди тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии шаҳраку ноҳияҳо дар сатҳи муътадил нигоҳ дорад.

1.3. Муносибатҳои методӣ доир ба арзёбии механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ

Дар марҳилаи ҷадиди равнақи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои кишвар чиҳати ислоҳоти идоракунии маҳаллӣ раванди «...аз нав тавзеи вазоифу ваколат бо мақсади густариши самардиҳандаи мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаи ҳукуматҳои давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ, чудосозии молу амвол ва тавзеи ихтиёрдорӣ молиявии ин табақот»[25, с.41-42]. авҷ гирифтааст. Вобаста ба ин, масоли илмӣ хос арзёбкунандаи асарбахшона идоранамоии объектҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки ҷузъи молияи давлатӣ мебошанд, дар таҳқиқоту таҷзияҳои муҳаққиқони дохилӣ бамавриди ифода қарор дода шудаанд. Дар ин кори илмӣ мо низ ҷуръат намудем ба баъзе масъалаҳои арзёбии самаранокии идоракунии молияи давлатӣ равшанӣ андозем. Пеш аз ҳама зурур донистем, ки муносибатҳои методиро доир ба омӯзиши идоракунӣ, ки дар адабиёти иқтисодӣ ҷой доранд, гуруҳбандӣ намоем:

«...Якум, усули равандӣ, ки дар он идоранамоӣ ба унвони занҷираи амалҳои ба ҳам пайваста ва бо тартиби қаблан муайянгардида ба самти дақиқ ва барои расидан ба натиҷаи ниҳоии манфиатҳои иҷронамоёндагон чиҳати дар сатҳи олии иҷро намудани вазифаҳои хизматӣ ба ҳисоб меравад»[141, с.2]. Илова бар ин, дар доираи ин усул амсилаҳои асосии баҳодихӣ ва натиҷагирӣ ҳамчун асоси манбаъҳои молиявӣ дар доираи қонунҳои амалкунанда ва дигар меъёрҳои татбиқшаванда мебошад;

Дуюм, усули воқеияте, ки баҳри идоракунӣ, омӯзиш ва арзёбии ҷанбаҳои воқеие, ки дар он объекти иқтисодӣ-иҷтимоӣ муайян карда шудааст, истифода мегардад. «...Дар шароити имрӯза чунин амал шароит фароҳам месозад, ки мушкилоти ҷойдошта ва роҳҳои воқеии ҳалли ин мушкилотҳо дар сатҳи самаранокӣ бо ба назаргирии ҳислатҳои фардии мушаххасгардидаи фаъолияти объекти назоратӣ босамар роҳандозӣ гарданд. Дар рафти идоранамоии молияи давлатӣ усули мазкур бо баназаргирии маҳдудиятҳои дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ” муайяншуда, ҷӣ аз чиҳати параметрҳои миқдории буҷет ва ҷӣ аз чиҳати татбиқи принципҳои низоми буҷет, татбиқшаванда аст;

Сеюм, усули низоми идоранамоии бо омӯзиш ва баҳодихии объекти иқтисоди-иҷтимоӣ алоқаманд, ки ҳамчун як низоми дорои вижагиҳои муайяни мутаносибсозандаи тафовутҳо амал намуда, бо ин махсусиятҳо аз дигар низомҳо фарқият дорад. Чунин усул шароите ба миён меорад, ки вазъияти объекти омӯхташаванда бо диди куллан нав боргирӣ хоҳад шуд»[87, с.58-68].

Чорум, усули синергетикӣ, ки робитаи системавиро инъикос намуда, бо шаклгирии низоми иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҳамоҳанг мебошад. «...Дар ҷорҷӯбаи ин усул, қоидаҳои созгории механизмҳо бо низомҳои печидаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ки бар асоси тағйиротҳои ба таври сареъ бавучудояндаи муҳит ва шарту шароити амалкард, ки дороии вижагиҳои ба худ хоси дохилӣ ва берунӣ мебошанд, ҳамчун асилтарин мушкили арзёбӣ гардидааст»[137, с.131-133]. Ин рӯйдод ба мо иҷозат медиҳад, ки то дар мавриди афзалияти

созмондихии манобеи буҷа ва пешгӯйинамоии дарозмуҳлати буҷа ибрази ақида намоем;

Панҷум, усули идоранамоии хавфҳо (дар таҳқиқотҳои иқтисодчиёни зерин мавриди омӯзиш қарор гирифтааст: Ҷ. Милл, Н. В. Секиф, А. Маршалл, А. Пигу, А. М. Лавров, Д. В. Горохова, И. А. Гришунина, Н. И. Яшина., Аюпова С. Г.), «...дар заминаи мудирияти объектҳои хусусияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дошта, баҳогузориномаҳои хавфи вазъияти номатлуб, ки зимни таъсиррасониҳои ба ё бевосита ба объекти идоранамоӣ манша мегирад»[123, с.81-85]. Чунин рӯйдод ҳангоми идоракунии молияи давлатӣ дар қисме аз мамолики ғарбӣ мушоҳида мегардад ва баъзе аз қисматҳои онро тибқи имконоти кишвар барои беҳбудбахшии соҳаҳои муайян ва марбута истифода намудан мувофиқи мақсад мебошад».

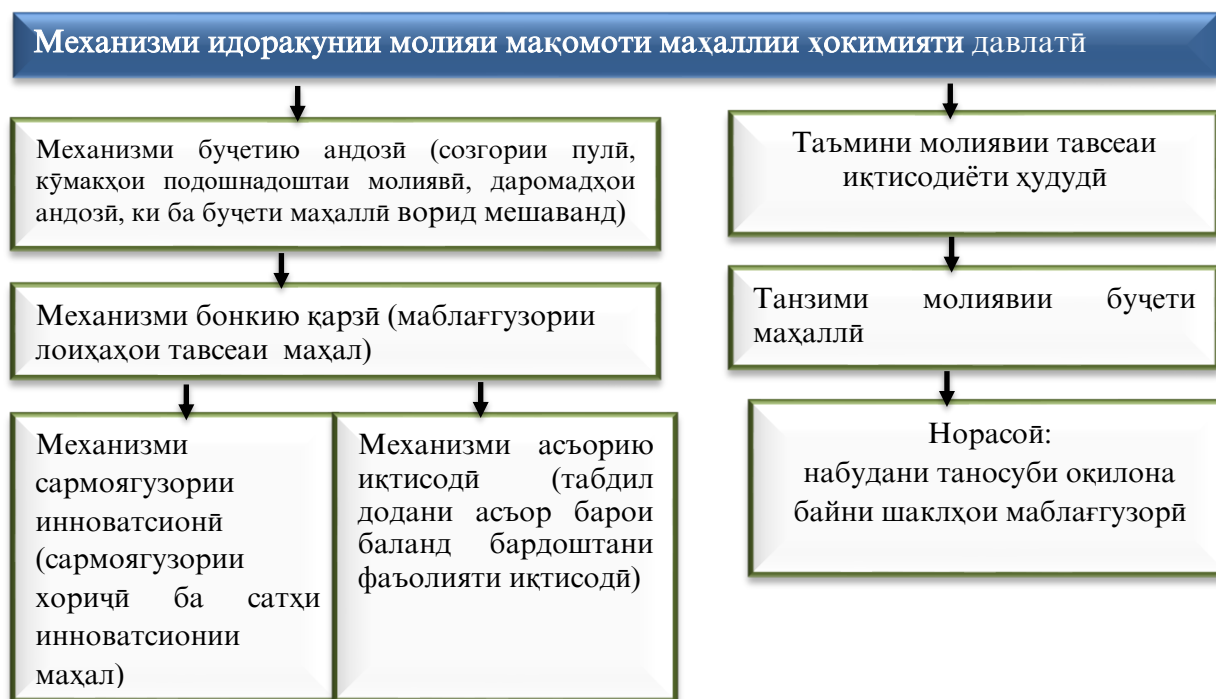
Шашум, «...усули барномавии мақсаднок, ки тақмил додани идоракуниро ба воситаи тақмили банақшагирӣ дарбар мегирад, аз ҷумла фарогирӣ равиши стратегӣ мебошад»[142, с.22-28]. Татбиқи ин равиш ба идоракунии буҷети маҳаллии вилояти Хатлон дар масъалаҳои даромади буҷет дар асоси барномаҳои мақсадноки қабулшуда оид ба номгӯии васеи самтҳои афзалиятноки рушди минтақа оқилона мебошад. Банақшагирии барномавӣ-мақсаднок яке аз усулҳои маъмултаринест, ки сифати идоракунии молияи давлатӣ ва буҷети маҳаллиро беҳтар мекунад. «...Таҷзия, таҳлил, мутолеа ва бознигариҳои амалҳои озмудашудаи мамолики хориҷӣ чиҳати амалигардонии васоитҳои идорасозии барномавии буҷа ва субъектҳои ҳуқуқии давлатӣ шаҳодати онро медиҳад, ки авомили аслиӣ дар хронологияи таҷдидномаҳои он ҳисоботи Комиссияи Гувер дар соли 1949 мебошад»[125, с.134-137]. Аз соли 2001 дар мамлакатҳои Аврупо банақшагирии барномавӣ-мақсадноки идоракунии молияи давлатӣ фаъолона амалӣ карда мешавад. Идоранамоии молияи давлатии ин кишварҳо дарбаргирандаи низоми сезинагӣ мебошад:

1) ҷустуҷӯ ва дарёфти асоситарин роҳҳо барои густариш ва раванқи кишвар;

2) шаклдиҳии муосиртарин барномаҳо дар чорчӯбаи ҳадафоти муайянгардида;

3) масъулиро аз мақомот зарураст, ки дар пайи танзим ва иҷронамоии аҳдофҳои таъиншуда дар барнома (дар вобастагӣ аз принципи як барнома - як мақом, ин равиш ба мақомҳо иҷозат медиҳад то масъулияти бештареро барои дастбӣ ба натиҷаи назаррас ба уҳда гиранд.

Бинобар ин, танзими молиявӣ аз сатҳи бучети маҳалҳои кишвар дар наҳҳои мухталиф (маблағгузори бучетӣ, қарздиҳӣ, маблағҳои бознагардандаи ҳадафнок, субвенсияҳо ва ғайра) амалӣ карда шуда истодаанд. Механизми идоранамоии молиявӣ дарбаргирандаи маҷмуи наҳҳои ташаккулёбии робитаи молиявӣ, тартиби ташаккул ва истифодаи фондҳои мақсанок шуда ва он ба таври мутамарказонидашуда тавассути усулҳои банақшагирии молиявӣ, наҳҳои идоранамоии низоми молиявӣ ва қонунгузори молиявӣ мебошад. Бо ин мақсад механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар расми 1.6 ба шакли зерин нишон дода шудааст.

Расми 1.6. - Сохтори механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ

*Сарчашма: Муаллиф тибқи маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.

Тавре аз расми 1.6 дида мешавад, аз рӯи дараҷаи амали механизмҳои овардашуда, таъминоти самараноки идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ имконпазир аст. Зеро, маҳз татбиқи оқилонаи механизми буҷетии андозӣ ба рушди иқтисодиёти ҳудуди муайян боис мегардад. Ва ӯ механизми бонкию кредитӣ бошад, ба танзими низоми молиявии сатҳи маҳал таъсир мерасонад.

Қонунгузорӣ таснифи ягонаи буҷети ҳама сатҳҳо, қисми даромад ва харочотҳоеро, ки қиёспазирӣ ҳама нишондиҳандаро таъмин менамояд, муқаррар менамояд. Чунин тасниф бо принципҳои ягонагии низоми буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда мешавад. Ҳукумати мамлакат ҳадди ақали буҷетҳои маҳаллиро тавассути мустаҳкамнамоеи манъбаҳои даромад, харочотҳои ҳадди ақали буҷетҳои маҳаллиро мепӯшонад.

Харочотҳои ҳадди ақали буҷетҳои маҳаллӣ тавассути қонунгузорӣ бар асоси меъёрҳои ниҳонии таъминоти буҷетӣ муқаррар карда мешаванд. Мақомҳои дар маҳалҳо қарордошта зимни созмондиҳии буҷети маҳалҳо аз стандартҳои ягонаи хусусияти иҷтимоидоштаи давлатӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ, меъёрҳои якрангаи танзимкунандаи буҷетӣ истифода меkunанд. Ва зеро мафҳуми буҷети маҳаллӣ қабл аз ҳама воситаҳои пулии бозгаштнашаванда мувофиқ ба қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба буҷети мақомҳо дар маҳалҳо қарор гирифта, дохилшаванда дарак медиҳад.

Таснифи даромадҳои буҷетҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар худ рамзи маҳфии маъмурони воридшавии буҷет, гуруҳҳо, зергуруҳҳо, модда, зермоддаҳо, унсурҳо, барномаҳо ва рамзҳои таснифоти иқтисодии даромадҳоро дарбар мегирад. Бо назардошти коркарди муҳимтарин принципи ғайримутамаказонии ваколатҳои харочотӣ-субсидианокӣ (муносибатҳои зичи мақомоти давлатии татбиқкунандаи ваколатҳои хизматрасониҳои мутобиқи буҷетӣ) минбаъд тибқи қонун меъёрҳои имкондиҳандаи ҳалли чунин масъалаҳо бо мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ворид карда шудаанд:

-ҳуқуқи иловагии истифодаи маводҳои захиравии худӣ ва воситаҳои молиявӣ барои татбиқи ваколатҳои аз тарафи ҳукумат ба онҳо тибқи тартибот ва оинномаи мақомоти маҳаллӣ ироа гардида;

-ҳуқуқи иштироқи мақомоти маҳаллӣ дар татбиқи ваколатҳои давлатии тибқи муқаррарот пешниҳод нагардида (дар ин ҳолат қонунҳои ҷумҳуриявӣ метавонанд тартиби мувофиқанамоии иштироқи мақомотҳои маҳаллиро дар татбиқи чунин ҳолатҳо баррасӣ намоянд, ҳамчунин эҷоди ҳадди аксари имконотҳои қонунӣ барои танзимсозии мақомотҳои давлатӣ), агар имкони иҷрои чунин харҷҳо дар қонунгузориҳои кишвар қайд нашуда бошад.

Боиси қайд аст, ки андоз дар ғанӣ гаштан ва устувории буҷети маҳаллӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад. Ба унвони андозҳои маҳаллӣ танҳо чунин намудҳои андозҳо, андоз аз даромади шахсони воқеӣ- ҳуқуқӣ, андоз аз амволи ғайриманқул, андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз истифодабарандагони воситаҳои нақлиёт ва ғайра ба ҳисоб мераванд. Меъёрҳои андозӣ нисбат ба андозҳо ва бочҳои давлатӣ ба буҷети маҳаллӣ то андозае тағйир ёфтанд. Масалан, андози ҳадди ақал аз даромади корхонаҳо, ки қаблан ба буҷетҳои маҳаллӣ аз рӯйи меъёри 2% солона пардохт мегардид, дар ҳоли имрӯз ба буҷетҳои маҳаллӣ ворид намегардад. Андози ягона аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ низ ба буҷети маҳаллӣ ворид намегарданд.

Чунин ишора гардидааст, ки «...вазъияти иқтисодии феълӣ аз мақомҳои дар маҳалҳо қарордошта хоҳони ҳалли мушкилоти тавонмандсозии буҷети маҳаллӣ тақозо менамояд, зеро ин дар дараҷаи аввал марбут ба комил буда бо сиёсати андозӣ робита дорад. Дар ҳамин ҳол, мақомоти маҳаллӣ лозим медонанд, ки пояи даромади воқеиро дар назар гиранд»[144, с.29-32].

Аз ин хотир, ба ақидаи мо зимни ба шаклдарории буҷети маҳаллӣ идоранамоии самарабахши механизми даромадҳои андоз дар чунин равияҳо имконпазир мебошад:

- баҳогузориҳои дараҷаи ҷамънамоии даромадҳои андозӣ. «...Сатҳи ҷамънамоии даромадҳои андозӣ яке аз асилтарин шохиси сиёсати андозӣ ва

сифати идоранамоии андози бучети маҳал ба шумор мераванд»[127, с.37-39]. Дар чорчӯбаи мутолиаи роҳандозишуда пешниҳод мешавад, ки тавсифоти чамънамоии даромадҳои андозӣ ба унвони нишондиҳандаи ифодагари мутаносибии пардохтҳои андозии воқеан ситонидашуда вобаста ба ҳаҷми манбаъҳои рабтдоштае, ки ҳамчун сарчашмаи муясари андоз мушаххас шудаанд, мавриди қиёс қарор дода шаванд.

Баҳодиҳии пешниҳодҳо дар самти имтиёзҳои андозӣ дар ҳама ҳолат бо зиёнҳои марбут ба бучет алоқамандӣ дорад. Аз ин хотир, зимни омодаسازیи низоми баҳодиҳии самарабахшии идоранамоии бучети маҳаллӣ, раванди муайянسازیи асарбахшии онҳо муҳим шуморида мешавад. Арзёбии сатҳ ва феҳрасти имтиёзҳои вучуддоштаи андозӣ, метавонад дар қоҳиш додани хавфи пешниҳоди имтиёзҳои беасар ва интиҳоби объектҳои самарадиҳанда чиҳати пешкаши имтиёзҳо ба онҳо дастёр бошад. Бинобар ин, раванди муайяннамоии самаранокӣ ва пешниҳоднамоии имтиёзҳо, қисми ҷудоинопазири идоранамоии бучети мақомоти давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ингуна ҳолатҳо, даромадҳои андозиро метавон ба қисматҳои зерин тақсимбандӣ намуд:

-«...иҷтимоӣ, дастрас будани гуруҳҳои ҷудогонаи шаҳрвандон;

-молиявӣ, баргараф намудани фарояндҳои вижагии алайҳи молиявӣ дошта;

-тахрик, ҷалбнамоии сармоя ва густариши тавонгари иқтисодӣ»[128, с.17-20].

Бо мақсади муайян намудани самаранокии раванди даромади андозӣ вобаста ба ҳар як намуди он гузаронидани таҳлил ба мақсад мувофиқ аст. Вагарна имтиёзи андозӣ дар сурати арзиши манфии таъсири умумии бучет, ғайрисамаранок ва баръакс, дар сурати мусбат будани таъсири бучет самаранок ҳисобида мешавад.

Самарабахшии идоранамоии даромадҳои ғайриандозии бучетҳои маҳаллӣ метавонад дар ташаккули низоми баҳодиҳии самарабахшии идоранамоии бучетҳои мақомоти давлатӣ нақши арзандаро иҷро намоянд,

зеро чораҳо дар самти чалби иловагии даромадҳои ғайриандозӣ метавонанд дар афзоишҳои даромади буҷети маҳаллӣ боис гарданд.

Дар чорчӯбаи самарабахши даромадҳои ғайриандозӣ, арзёбии самарабахши идоранамоии даромадҳои ғайриандозӣ низ мубрам дониста мешавад. Муҳимияти маъмурикунонӣ ин аст, ки мақомоти маҳаллӣ бояд абзорҳои муассир барои муайянсозии амволи сабтнашударо дошта бошанд, то тавонанд даромадҳои ғайриандозӣ сафарбар намоянд.

Ҳамчунин, идоракунии мақсадноки хароҷоти буҷети маҳаллӣ барои ҳар як минтақаҳои алоҳидаи мамлакат масъалаи басо муҳим ба ҳисоб меравад. Дар ин ҳусус, яке аз равиҳои аслии танзими самарабахши идоранамоии харҷи буҷети маҳал баҳогузори самарабахши барномаҳои мақсадноки мақомҳои давлатӣ ба ҳисоб меравад. «...Зарурияти усули барномаи-мақсаднок ва баҳодиҳии он пеш аз ҳама бо хусусиятҳо ва бартариҳои он вобаста аст, ки имкон медиҳанд, давраи пурраи раванди идоракунии ба амал бароварда шавад» [135, с.635]. Илова бар ин, барномаҳо, механизмҳо, мониторинг, назорат ва қабули қарорҳоро дарбар мегиранд (дар боби сеюм муфассалтар оид ба ин масъалаи такмили механизмҳои идоракунии меистем).

Муҳимтарин вазифа дар чорчӯбаи идоранамоии буҷети маҳаллӣ, болобардории самарабахши даромад ва хароҷоти буҷет ҷиҳати таъмини инкишофи бахши иҷтимоӣ ва воқеии иқтисодиёт, инчунин сифати хизматрасонӣ аз тарафи корхона ва муассисаҳои марбут ба бахши давлатӣ ва мақомҳои дар маҳалҳо қарордошта ба шумор меравад. Дар ҳамбастагӣ ба ин ҳолат, яке аз равишҳои мушаххаскунандаи асарбахши иҷросозии буҷети маҳалҳо дар ҳамбастагӣ бо харҷи ин баҳогузори сифат ва дастрас будани хизматрасонии давлатӣ ба шумор меравад.

«...Вазифаи равнақ ва баҳогузори низоми пешкаشناмоии хизматрасонии давлатӣ ин беҳбудбахши муносибатҳои дутарафа бо шаҳрвандон ва коргоҳу муассисаҳо, ҳамчунин афзоишбахши самаранокии худидорасозии маҳаллӣ, дастрасӣ пайдо намудани шаҳрвандон ва корхонаю

муассисаҳо ба иттилоот дар мавриди тартибот ва рафти иҷрои вазифаи аз ҷониби мақомоти давлатӣ ба ҳисоб меравад, назорат бояд дар ҳар як марҳалаи иҷрои он амалӣ карда шавад»[159, с.21-29].

Интихоби нишондиҳадаҳо ва ё индикаторҳои арзёбии самаранокии фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ инструменти муҳимми идоракунии молиявӣ маҳсуб меёбанд. Дар адабиёти иқтисодӣ одатан се намуди асосии баҳодихиро аз ҳам фарқ мекунамд: шуморавӣ, сифатӣ ва омехта. Баҳодихии шуморавӣ дар ифодаёбии миқдорӣ ва ё рақамии инъикоси натиҷаҳои фаъолият, яъне муайян намудани бузургҳои мутлақ ва нисбӣ дар асоси маълумоти омӯрӣ асос мегирад. Масалан, ҷиҳати баҳогузори хислатҳои миқдории фаъолияти мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаи ҳукумати ҷиҳати густариши ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ шохисҳои ҷузъии зеринро метавон истифода намуд.

К1 – саҳми давлат дар теъдоди умумии шахсони фарогири шуғл дар минтақа;

К2 – саҳми сармоягузориҳои давлатӣ ба фондҳои асосӣ (маблағгузориҳои асосӣ)

К3 – саҳми давлат дар тавлиди маҷмуи маҳсулоти саноатӣ дар минтақа;

К4 – ҳиссаи давлат дар миқдори умумии корхонаҳои минтақа;

К5 – ҳиссаи давлат дар ҳаҷми умумии маблағгузориҳои асосӣ дар минтақа;

Ҷиҳати таҳлили тамоюли афзоиши хароҷотҳои давлатӣ дар иқтисоди вилояти Хатлон тамоюлҳои ифшошудаи қонуни А. Вагнерро ошкор менамоем. Барои Вагнер васеъшавии хароҷотҳои давлатӣ дар давраи дурнамои дарозмуддат маҳсулоти рушди иқтисодӣ ба шумор меравад, ки он бо афзоиши миқдор ва зичии аҳоли ҳамроҳ мебошад, зеро ҳар ду омил метавонанд талаботро ба фаъолияти ҳама сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ зиёд намояд. Ин қонун назарияи умумишудаи ин ё он хусусияти равонии агентҳои иқтисодӣ набуда, аз худ вобастагии муқарраршудаи эмпирикиро таҷассум

менамояд. Зимни дохилнамоии ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохила (МММ) (X), хароҷотҳои давлатӣ (G) ва ҳиссаи хароҷотҳои давлатӣ нисбат ба МММ ($g=G/X$), қонуни Вагнерро метавон ба таври зайл сабт намуд:

$$dg / dX > 0 \quad (1).$$

Истифодаи мафҳуми чандирии хароҷотҳои давлатӣ вобаста ба барориш $E=(X/G)(dG/dX)$, қонуни Вагнерро метавон дар дигар шакли эквивалентӣ инъикос намуд;

$$E > 1 \quad ;(2)$$

Бо назардошти он, ки дар шакли дискретӣ нишондиҳандаи чандирӣ E аз худ муносибати суръати афзоиши хароҷотҳои давлатӣ ва МММ, нобаробарии қаблро метавон дар намуди зерин бознавишт намуд:

$$\frac{\Delta G}{G} / \frac{\Delta X}{X} > 1 \quad (3)$$

Ҳамин тавр, қонуни Вагнер фарзияи болоравандаи ғайрихаттии вобастагии байни хароҷотҳои давлатӣ ва МММ-ро ифшо менамояд. Агар $E \leq 1$, баланд онгоҳ қонуни Вагнер ба таври автоматӣ вайрон мегардад. Ғояи намоёндаи мактаби таърихии А.Вагнерро профессор А.Б. Мирсаидов, ки «...чиҳати афзоиши фаъолнокии иқтисодии давлат баромад менамояд, хусусияти қонунии ин афзоишро объективона асоснок намудааст ва он дар шароити муосир хусусияти мубрамиро дар худ ҷой додааст. Ў сабаби чунин афзоишро ҳам бо тағйиротҳои иҷтимоӣ ва ҳам бо тағйиротҳои технологӣ алоқаманд намуда буд. А. Вагнер падидаи иқтисодиро, ки дар адабиёти иқтисодӣ қонуни Вагнер ва ё қонуни афзоишбандаи фаъолнокии давлат номида мешавад, ифшо намудааст»[136, с.23-32].

Баҳогузори сифатӣ ба таҳқиқоти ақидаи истеъмолкунандагон, хизматҳо оид ба фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар самти хизматрасонӣ таъя мекунад. Намуди омехтаи баҳогузорӣ истифодабарии усулҳои шумораӣ ва сифатиро барои муайян намудани

дараҷаи самаранокии фаъолияти бахши мазкур дар назар дорад. Ҳангоми амалигардонии баҳогузори соҳаи асосии фаъолияти институти аниқи ҳокимияти давлатӣ дар чорчӯбаи самтҳои муқарраршуда ва дар ҳудудҳои ваколатҳои он баромад мекунад. Фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз фаъолияти дигар мақомотҳо ва ё шохаҳои ҳокимияти худидоракунии маҳаллӣ вобастагӣ дорад. Мувофиқан, дар чараёни баҳогузори бояд таъсири омилҳои беруна ба натиҷаҳои фаъолияти мақомоти давлатӣ ба инобат гирифта шаванд. Дар адабиёти илмӣ «...ҳангоми мушоҳида намудани муаммои баҳогузори сатҳи фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пойгоҳи махсуси мафҳумӣ истифода мешавад, ки барои дақиқ намудани масъалаи баррасишаванда таҳқиқот заруранд. Пайваста ба ин омӯзиши муайян намудани намудҳои гуногуни баҳодихӣ мувофиқи мақсад мебошад»[166, с.48].

1. Баҳогузори натиҷагирӣ ба сатҳи дастрасноии натиҷаи пешбиншавандаро тавсиф менамояд;

2. Баҳодихии сифат хислатҳои мувофиқаткунандаи предмет ва ё ҳодисаро ба моҳияти он дар назар дорад;

3. Баҳодихии самаранокии амалҳо натиҷаҳои пешбинишавандаро таъмин менамоянд: самара аз идоракунии давлатӣ – ин қобилияти таъсиррасонии субъекти бахши давлатии соҳаи хизматрасонӣ ба объект бо мақсади дастрасии масъалаҳои гузошташуда дар ҳолати хароҷотҳои ҳадди ақал мебошад.

Мафҳуми “самара” метавонад ҳамчун афзункунандаи имконпазир тавсир шавад, ки ба воситаи истифодабарии воситаҳои бучети давлатӣ ва дар асоси имкониятҳои нав дар ҳалли муаммоҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ифода ёбад, ки онҳо ба номгӯи масъалаҳои аҳамияти давлатӣ дошта дохил карда мешаванд. Дар ин ҳола самара бештар ба оянда нигаронида мешавад. Яъне, самаранокӣ ҳамчун қобилияти ба даст овардани натиҷаи манфиатнок мебошад. Чунин маънидодкунии самаранокиро мумкин аст ҳамчун баҳодихии сифатӣ мушоҳида намуд. «...Дар адабиёти иқтисодӣ инчунин

дигар муносибат нисбати самаранокӣ мавҷуд аст, ки мувофиқи он самаранокӣ ин самараи нисбӣ ва ё натиҷагирии чараён мебошад, ки ҳамчун нисбияти самара (натиҷа) ба харочоти ноилгардии он муайян карда мешавад. Аксарияти муаллифон маънидодкунии мазкурро ба истилоҳи “самаранокии иқтисодӣ” рабт медиҳанд»[113].

Бояд қайд намуд, ки нишондиҳандаҳои дастрасӣ ва сифати пешкаш намудани хизматҳои давлатӣ, ки барои он буҷети маҳаллӣ харҷ мешавад, индикатори муҳимми самаранокии иҷтимоии он мебошад. Бинобар он, нишондиҳандаи сифати пешкаш намудани хизматҳои давлатӣ, пеш аз ҳама хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ки беш аз 50 фоизи қисми харочоти буҷети маҳаллӣ сафарбар мешаванд.

Расми 1.7. Нишондиҳандаи сифати пешкаш намудани хизматҳои давлатӣ, ки самаранокии иҷтимоиро тавсиф медиҳанд.

***Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои пешниҳодшуда таҳия намудааст**

Аз расми 1.7. мушаххас мешавад, ки нишондиҳандаҳои арзёбии сифат барои ҳама навъи хизматҳо хусусиятҳои аниқ ва ба мавқеъ иҷроқунанда, дастрасӣ, хароҷот барои татбиқ ва мавҷудияти арзу шикоятҳои асоснок кардашуда маҳсуб меёбад.

Таркиби нишондиҳандаҳои дастрасӣ ва сифат ба ду гуруҳи асосӣ ҷудо мешаванд: шуморавӣ ва сифатӣ.

Шохисҳои дастрасии ададӣ бо шохисҳои қобили муҳосиба мушаххас мегараданд, ки имконияти арзёбии айнии амалкарди ниҳодҳои бахши давлатиро ироа дода, хизматҳоро пешкаш мегардонанд. Онҳо иборатанд аз: замони интизории хизмат; барномаи кории муассиса ва макони ҷойгиршавии он; миқдори ҳуҷҷатҳо ҷиҳати ба даст овардани хизматҳои зарурӣ; натиҷаи ниҳоии арзиши хизмат (барои хизматрасониҳои пулакӣ); мавҷуд будани имтиёзҳо барои категорияҳои муайяншудаи истеъмолкунандагони хизматрасониҳо.

Шохисҳои сифатии дастрасии хизматҳои пешкашшавандаро аз рӯйи чунин хусусиятҳо ҷудо намудан мумкин аст:

- сатҳи мушкилии талабот, ки ба истеъмолкунандагон барои дастрас намудани хизмат зарур аст;
- сатҳи дурустии иттилоот оид ба хизматҳои пешкашшаванда;
- сода ва дақиқ будани иттилоот ва ҳуҷҷатҳои дастурӣ;

Сифати хизматҳои пешниҳодшавандаро метавон аз рӯйи нишондиҳандаҳои зерини ададӣ ба монанди риояи муҳлати пешниҳоднамоии хизматҳо, арзёбӣ намуд.

Ба шохисҳои сифатӣ ҳамчунин метавон шомил намуд:

- равшангардони уҳдадорихои иҷрошаванда дар қиёс бо истеъмолкунанда;
- маданияти хизматрасонӣ;
- сифати натоиҷи меҳнатии коргарони бахши хизматрасонӣ.

Таркиб ва аҳамияти хизматҳои пешкашшаванда аз рӯйи хусусияти ҳуди хизмат ва имкониятҳои пешкашқунандаи он муайян карда мешаванд.

Дар таҷрибаи ватанӣ пешниҳоди хизматҳои давлатӣ бо идоракунии буҷети давлатӣ ва фаъолияти хизматчиёни давлатӣ зич алоқаманд аст. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «... Дар бораи хизмати давлатӣ» (аз 5 март соли 2007 №233) мафҳуми хизматчиӣ давлатӣ чунин муқаррар карда шудааст: Хизматчиӣ давлатӣ – шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мансаби давлатии хизмати давлатии музднокро дар асоси касбӣ бо мақсади таъмини иҷрои вазифаҳои шахсонӣ мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва амалӣ намудани салоҳияти мақомоти давлатӣ ишғол намудааст. Дар моддаи 7 принсипҳои асосии фаъолияти хизмати давлатӣ муайян карда шудаанд.

1. Хизмати давлатӣ ба чунин принсипҳои зерин асос меёбад:

- волоияти Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- афзалияти ҳуқуқ ва озодии инсон ва шаҳрванд;
- ягонагии низоми хизмати давлатӣ, новобаста аз таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ;
- садоқат ба Ватан ва ба халқи Тоҷикистон;
- инсондӯстӣ ва адолати иҷтимоӣ;
- хусусияти дунявӣ доштани хизмати давлатӣ;
- ғайрҳизбӣ будани хизматчиёни давлатии мақомотҳои дахлдори давлатӣ, ки тибқи Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидаанд;
- шаффофият дар хизмати давлатӣ, ба ҷуз фаъолияте, ки сирри давлатӣ ва дигар сирри бо қонун ҳифзшавандаро ташкил медиҳад;
- касбият ва салоҳиятнокии хизматчиӣ давлатӣ;
- ихтиёрдорӣ ва дастрас будани хизмати давлатӣ;
- ҳисоботдиҳанда будани хизматчиӣ давлатӣ;
- устувории ҳайати шахсии мақоми давлатӣ;
- баландравии мансабии хизматчиӣ давлатӣ дар асоси қобилият, истеъдод, тайёрии касбӣ ва талаботи тахассусӣ;

- баҳодиҳӣ фаъолияти хизматчиӣ давлатӣ дар асоси дастовардҳои хизматӣ.

2. Хизмати давлатӣ инчунин дар дигар принципҳо, ки ба қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолифат надоранд, асос ёфта метавонад»[11, с.19].

Боҳамаамалкунии хизмати давлатӣ ва ҷамъиятӣ-шаҳрвандӣ дар асоси риоя намудани чунин принципҳо, пеш аз ҳама принципи волоияти қонун ва тартибдарории ҳуқуқии фаъолияти мақомотҳои давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ. Ин принцип имконияти пайдошавии субъективизм ва сӯистифодаро ҳангоми пешкаш намудани хизматҳо ва қабули қарор аз байн мебарад.

Ҳангоми коркарди стандартҳои хизматҳои давлатӣ бояд таҷрибаи мамлакатҳои хориҷа омӯхта шаванд. Ба сифати объекти муқоисакунӣ мумкин аст, Хартияи Марианнаи Фаронсаро истифода намуд, зеро ин оиннома на танҳо стандарти хизматҳои давлатӣ, инчунин пешниҳодҳоро доир ба ҷорӣ намудани онҳо ифода мекунад. Хартия бо худ дастури методологиро барои хизматчиӣ давлатӣ ифода мекунад, ки ба уҳдадорихои онҳо истифодабарӣ ва назорат аз болои риоя намудани шароитҳои иҷроиши стандартҳои хизматҳо инъикос ёфтаанд. Ҳуҷҷати мазкур барои беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ ва қабули аҳоли дар муассисаҳои давлатӣ равона карда шудааст.

Фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд ба қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоии аҳоли ва мувофиқан баҳодиҳии онҳо мусоидат намояд.

Бар ин асно, дар минтақаҳои мухталифи мамлакат аз назари мудирияти бучети маҳал, истифодаи қисме аз иқтисодии ташкилӣ-идоранамоӣ, нофаҳмиҳоро байни аҳдофи барномаҳои мақомҳо ва талаботи воқеии аҳоли дар маҳалҳоро ба бор меоварад. Ин мавқеиятҳо сабаби заруриятпайдонамоии арзёбии таъсири иқтисодӣ-иҷтимоии идоранамоии бучетҳои маҳаллӣ ва такмили механизмҳои идоракунии онро ба миён меоварад.

Арзёбии шохисҳои иқтисодӣ-иҷтимоии мудирияти бучети маҳал на танҳо ифодагари дараҷаи ноил шудан ба натиҷаи назарраси амалкарди

мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаи ҳукумати, балки таҷассумгари дараҷаи раванқи истеҳсолот ва бахшҳои иҷтимоӣ низ ба шумор мераванд.

Дар ин маврид, метавон методҳое, ки дар мавриди сармоягузориҳо дар бахши хусусӣ истифода мешаванд, истифода бурд. Ин ҷо дар назар дорем методи “оморӣ”-и муайян намудани самаранокии хароҷоти бучети мақомоти маҳаллӣ (меъёри оддии муҳосибии даромад, дисконтии бозгашти сармоягузориҳо - усули муайянсозии муҳлати пардохт ва ё бозпасгардии сармоя ва ғайраҳо) ва усули дисконтии арзёбӣ, ки бузургии маҷмуи даромадҳои дисконтӣ (PV) ва арзиши тозаи овардашударо (NPV) ифода менамояд, бо формулаҳо ва тартиби зерин ҳисобу китоб карда мешаванд:

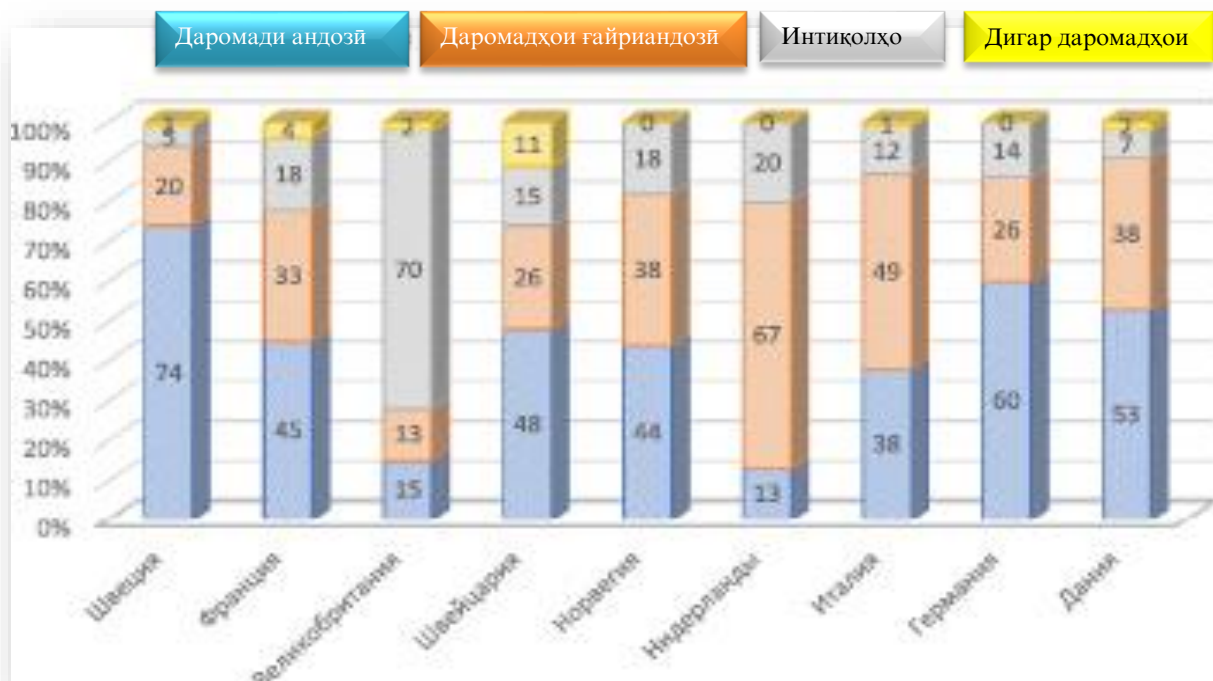
$$PV = \sum_{i=1}^n \frac{P_i}{(1+r)^i} \quad (1.3.1)$$

$$NPV = \sum_{i=1}^n \frac{P_i}{(1+r)^i} - IC \quad (1.3.2)$$

Ки дар он: n – давраи ҳисоботӣ; P_i – даҳолати пул дар соли i ; r – зарिбаи дисконтӣ. Зимни қабули қарор дар бораи сармоягузориҳои давлатӣ чунин тартиботро ба назар гирифтани мувофиқи мақсад мебошад:

- агар $NPV > 0$, пас бояд лоиҳаро қабул намуд;
- агар $NPV < 0$, пас лоиҳаро набояд қабул кард;
- агар $NPV = 0$, пас лоиҳаро, бо як шарт қабул намудан қобили қабул аст, агар лоиҳа аз лоиҳаҳои қаблан татбиқшуда даромади бештар оварад.

Дар бисёри мамлики ҷаҳон, афзалиятҳои даромадҳои худӣ дар бучети маҳалҳо бештар мушоҳида мегард. Барои мисол дар Британия, Фаронса, Олмон, Шведсия, Португалия, Венгрия ва Словения даромадҳои худии ҳокимиятҳо дар маҳал, дар аксар ҳолатҳо он асосан бавоситаи андозҳои маҳаллӣ тазмин мегардад. Дар Литва, Эстония ва Чехия бошад даромадҳои бучети маҳалҳо, дар аксар маврид аз ҳисоби пардохтҳо тавассути бучети умумичумхуриявӣ шаклгир карда мешаванд. Дар Финляндия аз 3-2 дар сади даромадҳои худӣ- воситаҳоеанд, ки аз ҳисоби коргоҳҳои маҳаллии ба аҳоли хизматарсонон, аз ҷумла аз тарафи хизматрасониҳои коммуналӣ тазмин мегардад.

Диаграммаи 1.1. - Сохтори даромади буҷетҳои маҳаллии кишварҳои Аврупоӣ, бо %.

***Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.**

Мустақилияти молиявии нисбии мақомҳои дар маҳалҳо қарордошта дар кишварҳои хориҷӣ, аслан бар асоси як низоми муътадили тавзеи ваколатҳо дар мавриди даромаду харҷҳо, воридоти трансфертҳо, ҳамчунин ба истифода додани механизмҳои самарабахш истифоднамоии манобеи молиявии минтақаҳои мухталиф ва маҳалҳо тазмин карда мешавад.

Бо мақсади якхела танзимсозии буҷети маҳалҳо дар кишварҳои хориҷӣ аз механизмҳои мувозинкунандаи буҷаҳо, ҳамчун як унсури мубрами вусъатбахшандаи равнақи эътидолонаи иқтисодӣ ва иҷтимоии манотик, ки асоситарин ҷузъи кишвар ба ҳисоб мераванд, ҷиҳати истифоданамои ба кор бурда мешаванд, вале дар сурати нокифоя будани заминаи андозҳои маҳаллӣ ҷиҳати танзими қисми хароҷоти буҷа аз баробарсозии амудӣ ва уфуқӣ истифода менамоянд.

Баробарсозии амудӣ амиқан маълумномаии ваколатҳо байни ҳама зинаҳои буҷа метавонанд таъсири бевосита дошта бошад, аммо баробарсозии

уфукӣ бошад, дар пешниҳоднамоии кӯмакҳои молиявӣ дар натиҷаи истифодаи зинаҳои болоӣ, зинаи поёниро мувозин мегардонад.

Манбаи даромади мақомҳои дар маҳалҳо қарордошта дар кишварҳои хориҷии дорой як иқтисоди раванқефта дар аксари ҳолатҳо аз модели бучетӣ-андозие, ки бо ҷонибдорӣи ҳукумати кишвар қабулшуда алоқамандии беш аз ҳад дорад.

Андоз аз даромад ва яке аз мубрамтарин манобеи даромади бучети маҳаллии ҳарчи бештари мамолики хориҷӣ доништа мешавад.

Дар амсоли мамолики зер аз қабилӣи Шветсария, Исландия, Финляндия, Олмон, Дания, Шветсия ва Норвегия вурӯдшавӣи андозҳо (аслан он андозҳое, ки аз ҷониби шахсони воқеӣ пардохт карда мешаванд) дар буча калидитарин нақшо иҷрогар мебошанд. Дар сарзаминҳои Скандинавӣ нақши андоз аз даромад хеле ва хеле ҷолибу мубрам мебошад, тавассути ин навъи андоз 90-97% даромади бучаҳои сатҳи маҳал танзим мегарданд. Дар манобеи даромади ин сарзаминҳоро андоз аз молу мулк ташаккул медиҳад. Дар мамолики алоҳида андоз аз молу мулк, мувофиқ ба ҳисобҳои тахминӣ 100%-и бучетҳои сатҳи маҳалро ташкил менамояд (Бритониёи Кабир, Ирландия). Вижагии дигар ва мубрами бучаҳои марбут ба маҳал дар мамолики дар ҳоли раванқ тавассути даромадҳои баланди ғайриандозӣ танзим карда мешавад, ин шохис 10-25% дарбаргирандаи ҳаҷми умумии даромадҳо ба шумор меравад. Дар замону макони муосир мақомотҳои марбут ба маҳалҳо дар раванқи иқтисодии ҷумҳурӣ нақши ниҳоят мубраму муҳим дошта, асоситарин ҷузъи иқтисоди миллӣ ба шумор мераванд. Мақомотҳои марбут ба маҳалҳо аз ҳуқуқ, пойяҳои амволӣ, заминаҳои моддӣ барои иҷрои вазифаи ба зиммадоштаи мақомҳои вогузоргардида бодарак ҳастанд.

Гирдоварӣи манобеи молиявӣ ба бучети маҳалҳо, аз ҷониби мудирони идораҳои мухталифи маҳаллӣ амалӣ гардида, ин воситаҳоро метавон ҷиҳати ҳаллу фасли масъалаҳои стратегии инкишофи тараққиёбии минтақа ва маҳал истифода намуд.

Бучети маҳал маблағҳои пулиро дар байни соҳаҳои гуногунранги иқтисод, соҳаҳои тавлидгар, амалкардҳои иҷтимоӣ, минтақаҳои иқтисодӣ тавзеъ менамояд. Бучети маҳаллӣ вобаста ба афзалиятҳои иқтисодӣ-иҷтимоии доштааш иҷрогари вазифае ба ҳисоб меравад, ки мутобиқ ба тамоми категорияҳои молиявист, бахусус категорияҳои марбут ба назоратӣ ва тақсим. Бучети маҳал воситаҳои пулиро дар байни соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ба монанди соҳаи тавлидот, иҷтимоӣ ва дигар самтҳои барои тавсеаи маҳал ва минтақа зарур тақсим менамояд.

Мувофиқ ба назароти қаблан зикр шуда, метавон гуфт, ки тафовути ҷиддӣ байни таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ мавҷуд аст, ки он асосан дар ташаккули даромадҳои бучетҳои маҳаллӣ чашмрас мебошад, дар ҷумҳурии мо ба васоити бозгарднашаванда афзалиятҳои бештар дода мешавад, вале дар сарзаминҳои хориҷӣ бошад, мубрамияти бештар марбут ба даромадҳои андозӣ ба ҳисоб меравад.

Сифатан мутаносибсозии самтҳои аслии болобардорандаи асарбахшии идорасозии молияи маҳалҳоро бо чунин тарз метавон шарҳ дод:

–афзоишдиҳии саҳми воридшавии пардохтҳои андозӣ ба бучети маҳалҳо;

– ҳамбастагии ҳукумат чиҳати афзоишдиҳии сифати мудирияти молияи манотиқ ва маҳалҳо;

–танзими равнақи усулҳои барномавии ҳадафманди мудирияти фароянди буҷа дар доираи манотиқу маҳалҳо.

Хулосаи боби 1-ум

1. Дар қорҳои назариявии баҳшида ба шарҳи моҳияти идоракунии молияи давлатӣ байни олимони ақида ва равишҳои гуногун истифода шудаанд. Дар маҷмӯъ, равишҳои назариявии мавҷудаи идоракунии молияи давлатӣ ба муносибатҳои иқтисодии марбут ба ташкил ва босамар истифоданамоии воситаҳои молиявии давлатӣ ва амволи давлатӣ, ки ҷузъи амалкарди субъектҳои робитаи ҳуқуқии молиявие мебошанд, ки бо меъёрҳои

хуқуқӣ ба танзим дароварда (ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои онҳо) мансубанд. Аммо дар низоми умумии идоракунии хусусиятҳои алоҳидаи амали онҳо мавҷуданд. Низоми молиявӣ ҷудонопазир қисме аз низоми иқтисодӣ иҷтимоии давлат шуморида мешавад. Он умумияти равобитҳои комили молиявиро байни субъекту объектҳо барои шаклгирӣ, тақсимот, аз нав тавзеъдиҳӣ ва истифодасозии манобеи молиявӣ ҷиҳати басомонрасонии вазифаҳои давлатиро ифода менамояд. Аз ин рӯ, идоракунии молияи давлатӣ яке аз унсурҳои ниҳоят муҳим дар низоми молиявӣ доништа шуда, банақшадорӣ, пешгӯйисозӣ, стратегияи амалнамоя ва назоратро дар бахши равобитҳои молиявӣ тақозогар мебошад.

2. Мубрамтарин вазифаи мақомҳои марбут ба маҳалҳо дар риштаи робитаҳои молиявӣ танзими назорат ва ба муҳосибдорӣ барои истифодабарии манобеи молиявии ҳукумати шуморида шуда, ҳамчун механизми муҳими идоракунии баромад мекунад. Механизми мазкур, дар таъсиси фазои шоиста ҷиҳати истифодаи онҳо ҳамчун омили муҳимтарини рушди минтақаҳои кишвар ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, дар ҳолати имрӯза таҳқиқ ва таҷдиди идоракунии механизмҳои буҷети маҳаллӣ амрест зарурӣ, чунки мақомоти маҳаллӣ амалкардҳои худро ба танзими равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ сафарбар намуда, сатҳи рушдро таъмин менамоянд. Инчунин, сатҳи баланди тафриқаҳои ҷойдоштаи иҷтимоӣ-иқтисодиро байни шахру ноҳияҳои минтақа то андозае паст намояд.

3. Равиши методологӣ барои бомаром баҳогузори механизми идоранамоии буҷети маҳаллӣ як низоми дорои зинаҳои сохтордошта ба ҳисоб меравад. Дар маҷмӯъ он дарбаргирандаи равишҳои асосии ба ҳам алоқаманд буда, меъёрҳои самаранок арзёбикунандаи идоранамоии буҷети маҳаллӣ бо мақсади назорат ва таҳлили сатҳи расидан ба ҳадафҳои воғузоршуда татбиқ менамояд. Дар ин маврид, татбиқи равиши барномавӣ-мақсаднокро дар идоракунии буҷети маҳаллӣ мувофиқи мақсад мешуморем. Зеро он имкон медиҳад, ки амали механизмҳои идоракунии самаранок роҳандозӣ шуда,

пойгоҳи даромади бучети маҳаллӣ дуруст муайян гардида, харочот бошад ба соҳаҳои афзалиятноки рушди иқтисодию иҷтимоии минтақаҳо, равона карда шаванд.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ФАЪОЛИЯТИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ БУЌЕТИ МАҲАЛЛИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

2.1. Ҳолати муосири рушди иқтисодӣ-иҷтимоии вилояти Хатлон

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 омадааст, ки «...Рушди минтақаҳои кишвар сатҳи муҳимтарини амалигардонии ислоҳоти иқтисодӣ маҳсуб ёфта, он нуқоти асосии ҳамакӯшишу заҳматҳои ҳукумат баромад намуда, дар ин ҳуҷҷати нуқтаҳои асоситарин ва барои тавсеаи миллий афзалиятнок дида баромада шудаанд: аз он ҷумла, таъмини амнияти энергетикӣ ва озуқаворӣ ва дар ин ҷода андешидани чораҳои зарурӣ, тавсеаи имкониятҳои робитаи мамлакат ва густариши шуғлҳои сермаҳсул. Дар ин асно, «низомии идоранамоии маҳаллӣ дар сатҳи шаҳру навоҳӣ ва ҷамоатҳо бо муайянсозии инфрасохтори амволӣ, қисмати даромади онҳо вобаста ба принципҳои ғайритамаркузии фискалӣ ба роҳ монда мешавад»[25, с.38-40].

Дар рушди иҷтимоиву иқтисодии на танҳо вилояти Хатлон, балки мамлакат нақши калидӣ дорад, зеро дар ин минтақа беш аз 50% маҳсулоти кишоварзӣ ва қариб 40%-и маҳсулоти саноатии мамлакат истеҳсол шуда, дар ғайр гардонидани бозори дохилии мамлакат ва иқтидори содиротии он саҳми бузург гузошта истодааст.

Дар воқеъ, вилояти Хатлон яке аз минтақаи агроиндустриалӣ ва сараҳолитарин ва обёришаванда ба шумор рафта, дар ҷанубу ғарби кишвар ҷойгир шудааст. Ҳудуди вилоят 24,7 км мураббаъро дарбар гирифта, аҳолии он ба ҳолати 01.01. 2023 сол ба 3611,2 ҳазор нафар баробар мебошад, ки он дар умум 37% аҳолии мамлакатро ташкил менамояд. Миқдори аҳолии шаҳр 17,5% ва миқдори аҳолии деҳот 80,2% -ро ташкил менамояд. Ба ҳисоби миёна зичии аҳоли ба 1 январи соли 2023 дар 1 км. мураббаъ 146,2 нафарро ташкил медиҳад. Дар вилоят 21 ноҳия, 4 шаҳр ва 132 ҷамоат мавҷуд мебошад. Маркази вилоят шаҳри Бохтар маҳсуб меёбад. Бояд қайд намуд, ки он маҳсули замони соҳибистиклолии кишвар ба шумор меравад, ва соли

1992 таъсис дода шудааст. Дар давоми солҳои 1992-2015 зимни тавсеаи муназзами иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар вилояти Хатлон низоми минтақавии иқтисодӣ-иҷтимоии шакли муосир, ки мувофиқ ба низоми иқтисоди бозорӣ мебошад, таъсис дода шуд.

Ташаккулёбии иқтисоди минтақавӣ дар вилояти Хатлон ҳамчун зернизоми иқтисоди миллии кишвар дар доираи дигаргуниҳои куллии иқтисоди кишвар ва махсусан бахшҳои истехсолӣ-хоҷагидорӣ он ба вуқӯъ омад. Бинобар ин, дар чунин шароит нақши буҷети маҳаллии вилояти Хатлон ва фаъолиятнамоии он дучанд гардида, ваколатҳои мақомоти идоракунандаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа муайян гардиданд. Ин масъала мураккаб аст, зеро дар баробари гуногунии ҷанбаҳои таҳлили иқтисоди минтақа, баназаргирии мақоми дучонибаи вилоят дар иқтисоди кишвар зарур мебошад. Тавре маълум аст, минтақа аз як тараф, ба унвони воҳиди махсуси ҳудудӣ-макроиқтисодӣ баромад менамояд, аз ин хотир, ҳамчун зернизоми функционалии иқтисоди миллии шинохта шудааст. Аз дигар тараф, вилоят ҳамчун воҳиди мустақили низоми ҳудудӣ-хоҷагидорӣ ва ё ҳамчун мезоэкономика баромад менамояд. Аз ин лиҳоз он раванди такрористехсоли худиро ба роҳ мондааст. Ҳамин тавр, зимни ташаккул ва истифодаи буҷети маҳаллӣ ба назар гирифтани хусусиятҳои иқтисодии захиравии минтақа ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар шароити имрӯза, масоили тавлидоти такрорӣ худӣ ва вазифаи танзими ҳолати муайяни ҳам рушди минтақаҳо дар заминаи иқтисоди миллии бамаврид боло рафта истодааст. Аз ин рӯ тавсифи макроиқтисодии минтақа, ки вазъ ва қобилияти буҷетро чиҳати ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ муайян менамояд, масъалаи калидӣ ба шумор меравад (нигаред ба ҷадвали 2.1). Омӯзиши маҷмуи амалкарди иқтисодии вилоят, ки заминаи аслии равнақи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳоро тавсифкунанда мебошанд, маҷмуан маҳсулоти минтақавӣ ва тавлидоти МММ –ро ба сари ҳар як нафари аҳоли мушаххас менамоянд.

**Чадвали 2.1. - Динамикаи маҷмуи маҳсулоти минтақавии
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Солҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Соли 2022 нисбат ба соли 2017 бо %
Нишондиҳандаҳои минтақавӣ							
Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ (млн. сомонӣ)	56001,8	61368,4	68691,3	73870,5	91932,0	108831,0	194,3
Вазни қиёсии МММ нисбат ба ММД бо %	91,6	89,1	88,8	89,5	92,9	94,0	101,4
ВМКБ	956,5	1035,6	1063,4	1065,0	1278,8	1365,3	142,7
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	1,70	1,68	1,54	1,44	1,39	2,9	170,5
Вилояти Суғд	17510,7	18343,8	20537,1	21621,9	27465,4	31939,2	156,8
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	31,2	29,8	29,8	29,2	29,8	29,3	94,5
Вилояти Хатлон	16003,7	17107,5	19664,0	22080,5	26967,8	33832,1	168,5
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	28,5	27,8	28,6	29,8	29,3	31,08	109,5
ш. Душанбе	11811,0	13808,0	15139,2	15570,5	18905,8	22520,7	160,0
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	21,0	22,5	22,0	21,0	20,5	20,7	98,6
Шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (ШНТЧ)	9719,9	11073,5	12287,6	13532,6	17314,1	19173,7	301,9
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	17,3	18,0	17,8	18,3	18,8	17,6	101,7

Сарчашма: Муаллиф дар асосии маълумотҳои расмӣ омили солони Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2023, с.214 таҳия намудааст

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои чадвали 2.1 дида мешавад, ки дар давоми солҳои 2017-2022 ҳаҷми МММ дар ҷумҳурӣ аз 56001,8 млн. сомонӣ то ба 108831,0 млн сомонӣ расида, афзоиши мутлақи он дар марҳилаи таҳлилшаванда 52829,2 млн. сомони ро ташкил дод, яъне афзоиш нисбат ба соли 2017 то ба андозаи 1,9 маротиб зиёд мебошад. Вазни қиёсии он нисбат ба ММД дар соли 2022 – 94,0%-ро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда дар соли 2017 ба 91,6% баробар буд.

Ин ҳолат, қабл аз ҳама бо афзоиши ҳаҷми унсурҳои ММД, ки зимни

баҳисобгирии МММ дақиқ ба назар гирифта шудаанд, дарак медиҳад. Вазни қиёсии МММ дар вилояти Хатлон дар соли 2022 31,8%-ро ташкил намуд, ки он дар муқоиса бо дигар минтақаҳои кишвар нисбатан зиёдтар мебошад, ба ҷуз аз вилояти Суғд. Аз ин ҷиҳат, болоравии баъдии истифоданамоии босамари иқтисодии вилояти Хатлон, муҳимтарин авомили асосии минтақавии тавсеаи иқтисоди кишвар доништа мешавад. Дар умум, тақрибан 81% истеҳсоли МММ ба вилоятҳои Хатлону Суғд ва шаҳри Душанбе рост меояд. Вазни қиёсии МММ дар ВМКБ соли 2022 мутаносибан 2,9 %-ро ташкил намуда, он тамоюли зиёдшавиро дар худ ҷой додааст. Ҳамин тавр, саҳми минтақаҳои алоҳида дар ташкили МММ тафовут доранд.

Инчунин, бо мақсади муайян намудани сатҳи рушди маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ду марҳила, яъне солҳои 2010-2015 ва 2015-2022 таҳлили муқоисавӣ анҷом додем (ҷадвали 2.2 ва диаграммаи 2.1.)

Ҷадвали 2.2. - Таҳлили муқоисавии сатҳи рушди маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ дар давраи солҳои 2010-2015 ва 2015-2022 (дар минтақаҳои мамлакат, бо %)

Солҳо	2010-2015 бо %	2015-2022 бо %	Тағйироти солҳои 2010-2015 нисбат солҳои 2015-2022, бо %
Нишондиҳандаҳо			
Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ	196,0	248,1	52
аз он ҷумла:			
Вилояти Хатлон	197,9	263,1	65,2
Вилояти Суғд	210,5	265,3	54,8
Шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (ШНТЧ)	169,3	252,5	83,2
шаҳри Душанбе	202,7	213,5	10,8
ВМКБ	172,2	190,6	18,4

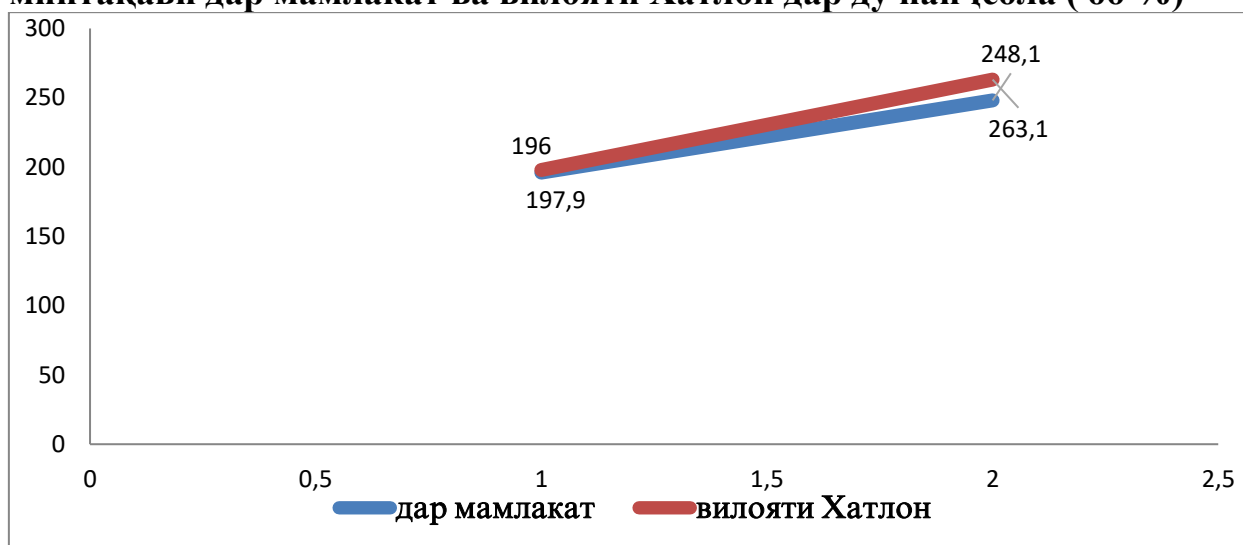
***Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмӣ омили солонаи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022, с.212.**

Натиҷаи таҳлили ҷадвали 2.2. нишон медиҳад, ки дар мамлакат агар дар панҷсолаи аввал солҳои 2010-2015 сатҳи рушди истеҳсоли МММ 196,0 фоизро ташкил медод, пас солҳои 2015-2022 ин нишондиҳанда ба 248,1 фоиз баробар гардид, яъне сатҳи рушди он ба 52 банди фоизӣ баланд шудааст. Дар

вилояти Хатлон бошад сатҳи рушд дар панҷсолаи 2010-2015 агар 197,9 фоизро ташкил дода бошад, пас дар ҳафтсолаи 2015-2022 ба 263,1 фоизро ташкил додааст, ҳамин тариқ баландравии сатҳи рушд ба 65,2 банди фоизро ташкил додааст. Ин тамоюл дар вилояти Суғд дар ҳафтсолаи 2015-2022 265,3 фоиз ва ӯ сатҳи рушд 54,8 банди фоиз мебошад. Дар ШНТҚ ва шаҳри Душанбе сатҳи рушди маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ дар ин ҳафтсола таъмин гашта мутаносибан 10,8 ва 83,2 банди фоизиро ташкил намуданд. Сатҳи рушди иқтисодӣ МММ дар ВМКБ дар давраи таҳлилӣ таъмин ва ба 18,4 банди фоизӣ баланд шудааст.

Ҳамин тавр, ба ақидае омад, ки сатҳи рушди МММ-и мамлакат дар ҳафтсолаи 2015-2022 бештар аз ҳисоби се минтақаҳои ҷумҳурӣ Суғд, ШНТҚ ва Хатлон таъмин гаштаанд.

Диаграммаи 2.1. - Сатҳи рушди истехсоли маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ дар мамлакат ва вилояти Хатлон дар ду панҷсола (бо %)

***Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмӣ омили солонаи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022, с.112, соли 2023 с.212.**

Аз нишондиҳандаҳои диаграммаи 2.1 бармеояд, ки дар баробари таъмини сатҳи рушди МММ-и мамлакат дар вилояти Хатлон низ дар ҳафтсолаи 2015-2022 тамоюли афзоиш, яъне 65,2 банди фоиз мушоҳида мегардад.

Ин таҳлил нишон медиҳад, ки зарурати таҳкими механизмҳои идоракунии равандҳои иҷтимоиву иқтисодии вилояти Хатлон, бахусус идоракунии равандҳои даромаду хароҷоти буҷети маҳаллии он, ки талаботи самаранокро дар иқтисодиёти минтақа рӯйи қор меорад, ба миён овардааст. Ҳамчунин, нақши хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи иҷтимоиёт басо муҳим мебошад. Зеро, дар замони муосир нақши омилҳои иҷтимоии рушди иқтисодӣ афзуда истодааст.

Боиси қайд аст, ки тамоюли болоравии сатҳи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат ва минтақаҳои он бояд устувор бошад. Чунки, пайваста бо афзоиши аҳолии талаботи ҷомеа ба неъматҳои ҷамъиятӣ ва хизмарасониҳои иҷтимоӣ низ меафзояд. Тавре аз ҷадвали 2.3, бармеояд дар давоми солҳои 2017-2022 ҳаҷми МММ аз 16003,7 млн. сомонӣ то ба 33832,1 млн. сомонӣ афзудааст. МММ ба сари аҳолии аз 5125 сомонӣ то ба 9368 сомонӣ (афзоиш 1,8 маротиба).

Ҷадвали 2.3. - Вусъатдиҳии нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ-иҷтимоии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Соли 2022 нисбат ба соли 2017, маротиб.
Нишондиҳандаҳо							
Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ (млн. сомонӣ).	16003,7	17107,5	19664,0	22080,5	26967,8	33832,1	2,1
МММ ба сари аҳолии (сомонӣ).	5125	5223	5872	6446	7624	9368	1,8
Миқдори миёнасолаи аҳолии шугълдошта дар иқтисод, (ҳазор нафар).	447,7	456,7	473,2	476,0	486,8	513,3	1,14
Сатҳи бекорӣ бо, %	1,5	2,2	1,8	1,55	1,66	1,7	2,5
Даромади буҷети маҳаллӣ (млн. сомонӣ).	1467,9	1546,7	1720,4	1848,9	2225,5	2489,5	1,7
Мусоидати молиявӣ (субвенсия) аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ, (ҳазор сомонӣ).	525880	461007	434580	485335	613329	603315	1,14
Музди маоши миёна (сомонӣ).	843,39	913,33	998,54	1053,78	1143,19	1265,12	1,5
Музди миёнаи нафақа (сомонӣ).	259,18	296,73	291,5	311,31	361,18	385,19	1,5

*Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯйи маълумотҳои расмии Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2023, с.13, 61,75, 214.

Мутаносибан даромади бучети давлатӣ ҳамчун манбаи аслии рушди бахши иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа 1,7 маротиба афзоиш ёфт. Коэффициенти суръати афзоиши солонаи даромади бучет 1,96 банди фоизро ташкил намуд. Ҳамчунин, мусоидати молиявӣ аз ҳисоби бучети ҷумҳурӣ ба бучети маҳаллии вилояти Хатлон дар марҳилаи таҳлилшаванда дар давраи солҳои 2017- 525880 то соли 2022 - 603315, вазни қиёсии он ба 77435 ё ин ки 1,14 маротиба афзоиш ёфтааст.

Фароянди ин тарзи тавсеа, аз густаришҳои вазифаи ҳукумат дар рафти таҳия ва татбиқи ҳифзнамоии равияи иҷтимоӣ вобаста ба шарту равишҳои иқтисодӣ арзёбӣ гардида, вижагии давлати иҷтимоӣ доништа мешавад.

Музди маоши миёнаи кормандон тақрибан 1,5 маротиба ва андозаи нафақаҳо низ 1,5 маротиба афзудааст. Дар марҳилаи таҳлилшаванда миқдори миёнасолонаи аҳолии бо шуғл таъмин буда ба 3963,7 ҳазор ва ё 114% афзоиш ёфтааст. Аммо сатҳи бекорӣ дар соли 2022 ба 1,7% баробар шуда, тамоюли афзоишҳои дар худ касб намудааст.

Аз ин хотир, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон дар доираи татбиқи стратегияи индустриализатсияи минтақа чораҳои заруриро дар самти коҳишдиҳии бекорӣ ба қор бурда истодааст. Бояд зикр намуд, ки бекорӣ дар минтақа хусусияти фриксиониро (соиширо) дар худ ҷой додааст.

Ба унвони яке аз индикаторҳои тавсеаи низоми иқтисодӣ-иҷтимоӣ, андозаи бучетҳои минтақаҳо ба шумор меравад, ки он таъмингари тавсеаи баъдии иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун механизми асосии банақшаگیرӣ ва пешгӯии тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа арзёбӣ мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Конститутсия, давлати иҷтимоӣ ба шумор меравад. Бо ҳамин мақсад пайваستا бо рушди ҳаёти иҷтимоии мардум ангишти омилҳои иҷтимоии рушди иқтисодӣ низ сурат мегирад. Рушди сатҳи таъсирбахшии ин омилҳо ба рушди иқтисодӣ, пеш аз ҳама аз ташкилу идоракунии механизмҳои хароҷоти бучети маҳаллӣ вобастагӣ дорад.

Дар соли 2022, ҳиссаи буҷети маҳаллӣ дар маблағгузори соҳаи маориф - 60,0%, дар соҳаи тандурустӣ ва варзиши бадан - 25,3%, таъминоти иҷтимоӣ- 0,65%, фарҳанг ва воситаҳои ахбори умумӣ 3,0%-ро ташкил додааст (нигаред ба чадвали 2.4).

Чадвали 2.4. – Ҳиссаи маблағгузорӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ аз буҷети маҳаллии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон (бо %)

Соҳаҳо	Солҳо					
	2017 бо %	2018 бо %	2019 бо %	2020 бо %	2021 бо %	2022 бо %
	Маблағгузорӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ					
Маориф	56,9	58,1	58,12	57,4	58,1	60,0
Тандурустӣ ва варзиши бадан	25,12	25,9	24,9	26,3	25,1	25,3
Таъминоти иҷтимоӣ	0,71	0,73	0,75	0,68	0,66	0,65
Фарҳанг ва воситаҳои ахбори умум	3,5	3,5	3,8	3,6	3,6	3,0

***Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2022, с.218, соли 2023, с.138.**

Дар маҷмӯъ, аз нишондиҳандаҳои чадвали 2.4 маълум мегардад, ки дар давоми солҳои 2017-2022 ҳиссаи буҷети маҳаллии вилояти Хатлон ба соҳаҳои иҷтимоӣ, яъне маориф, тандурустӣ, таъминоти иҷтимоӣ ва фарҳанг тамоюли афзоишро дорад. Дар марҳилаи таҳлилии маблағгузорӣ барои соҳаҳои аҳамияти иҷтимоӣ дошта, аз ҳаҷми умумии хароҷоти буҷетӣ тақрибан 89,15%-ро ташкил доданд.

Иброн намудан бамаврид аст, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ ва ба таври доимӣ тағйир ёфтани нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисодӣ дар сиёсати муосири иқтисодӣ-иҷтимоии вилояти Хатлон вобаста ба татбиқи стратегияҳои ба оянда нигаронидашудаи иқтисодӣ-иҷтимоии ба таври асоснок таҳқиқ ва пешниҳод гардидаанд. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» ваколатҳои сатҳҳои низоми буҷетии кишвар муайян ва аниқ карда шудаанд. Дар ҳоли имрӯз, сатҳҳои буҷети давлатии мамлакат доираи ваколатҳои худро доранд, ин ваколатҳо дар санадҳои

меъёрӣ-ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Байни сатҳҳои мухталифи ҳокимият муносибатҳои рақибӣ дида мешавад, ки он дар тақсимои ваколатҳо байни онҳо ва дар муайяннамоии суръати бартариятҳо мушоҳида мешавад. Ҳукумати мамлакат дар самти қабули қарорҳо пойгоҳи хуб дорад, аз ин лиҳоз метавонад мутахассисони соҳавиро ҷалб намояд, воситаҳои молиявӣ ва захираҳои моддиро ҷамъ намуда, бо ин роҳ ҷумҳуриро дар майдонҳои байналмилалӣ муаррифӣ намояд. Аммо, мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ва маҳаллӣ анъанаҳо ва хусусиятҳои хоси минтақаро хубтар доништа, захираҳои табиӣ, аз ҳолати фаъолияти соҳибкорӣ, рағбатҳо ва талаботи аҳоли низ маълумоти хубтар доранд.

Дар маҷмӯъ, тақсимои ваколатҳо байни ҳукумати марказӣ ва мақомотҳои минтақавӣ, инчунин байни зинаҳои ҷудоғонаи ҳукумат дар тақсимнамоии ваколатҳои даромад ва хароҷотҳо мушоҳида мегардад. Минтақаҳои мушаххаси кишвар худро баҳри тавлиди моддаҳои зарурии иҷтимоӣ уҳдадор менамоянд ва бар ин асос вобаста ба ҳаҷми тавлидот воситаҳоро мутаносибан харҷ менамоянд. Тақсими ваколатҳои хароҷотиро вобаста ба зинаҳои ҷудоғонаи низоми бучавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаҳои 18 ва 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатӣ» ба таври густурда ифода менамоянд (аз 28 июни 2011с № 723), ки он дар ҷадвали 2.5. мавриди пешниҳод қарор дода шудааст.

Ҷадвали 2.5. - Тақсимои ваколатҳо байни сатҳҳои алоҳидаи ҳокимият вобаста ба қисми хароҷоти бучети давлатӣ

Хароҷотҳои якҷояи бучети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ (моддаи 19)	Хароҷотҳои бучетҳои маҳаллӣ (моддаи 18)
<i>Кӯмакҳои ҳукумат ба соҳаи тавлидоткунанда, сохтмон, хоҷагии қишлоқ, энергетика, нақлиёт, алоқа ва роҳҳо</i>	<i>Таъмини амалкардҳои мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаи ҳукуматӣ, амалкарди мақомҳои худидорашавандаи шаҳру деҳаҳо</i>
<i>Таъмини тартиботи ҷамъиятӣ-ҳуқуқӣ</i>	<i>Ташиқули дороиҳои коммуналии худӣ дар маҳалҳо ва идоранамоии он:</i>
<i>Таъмини беҳатарии оташнишонӣ</i>	<i>Ташиқули, таъмини фаъолият ва тавсеаи муассисаҳои марбут ба соҳаи маориф, беҳдоитӣ, фарҳанг, варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, воситаи ахбори омма ва дигар корхонаҳое, ки ба моликияти хоҷагиҳои манзилӣ-коммуналии шомиланд ва ё ба зимми онҳо вобаста гардидаанд:</i>

Идомаи ҷадвали 2.5.

<i>Таъмини фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, конструкторӣ, фаъолияти лоиҳавӣ ва таҳқиқоти таъминкунандаи рушди илмӣ-техникӣ</i>	<i>Тавсеаи фаъолияти коммуналӣ-манзилӣ, таъмир ва роҳсозиҳои аҳамияти маҳаллӣ дошта ва инчунин нигоҳдори ин роҳҳо, коркард ва бастубанди партовҳо, таъмини даромад ва баландбардори сатҳи зисти аҳоли ва тоза ва ороиди маҳал</i>
<i>Таъминсозии амнияти иҷтимоӣ барои аҳоли, маориф, беҳдошти, баҳии фарҳанг ва варзиш</i>	<i>Ташик намудани хизматрасониҳои нақлиётӣ ба аҳоли ва корхонаҳо аз ҳисоби техникаи дар дасти хоҷагиҳои коммуналӣ ва ё мақомоти маҳаллӣ мавҷуд буда</i>
<i>Таъмини ҳифзи табиат, ҳимояи тақрористеҳсоли захираҳои табиӣ, гидрометеорология</i>	<i>Ҳифзи табиат дар мавзё</i>
<i>Таъмини огоҳонидан ва бартарафнамоии оқибатҳои ҳолатҳои фавқуллода ва офатҳои табиӣ</i>	<i>Татбиқи барномаҳои мақсадноки мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллӣ.</i>
<i>Рушди инфрасохтори бозор</i>	<i>Хизматрасонӣ ва пӯшонидани қарзи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллӣ.</i>
<i>Таъмини фаъолияти васоити ахбори омма</i>	<i>Интиқолҳо ба аҳоли</i>
<i>Дастгирии молиявии дигар буҷетҳо</i>	<i>Ба роҳ мондани интиҳоботи намояндагони мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ</i>
<i>Дигар хароҷотҳо, ки дар истифодаи яқояи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва шаҳраку деҳот қарор доранд.</i>	<i>Маблағгузориҳои дигар қарорҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳал ва дигар хароҷотҳо, ки ба масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ дошта ворид карда шудаанд, тибқи гуруҳбандии буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон.</i>

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ», аз 28 июни соли 2011, № 723, с.14

Буҷети маҳаллии давлатӣ аввал аз ҳама, аз ҳисоби МММ ташаккул ёфта, робитаи пулиро дар самти тақсимот ва азнавтақсимноии қисми МММ, ки дар сохторҳои мансуб ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҷамъ ва нигоҳ дошта мешавад, ҷиҳати пӯшонидани хароҷотҳои буҷетӣ ба кор бурда мешавад ва дар анҷоми вазифаҳои давлатӣ, зарурӣ арзёбӣ мегардад.

Мутаносибан, тавре қайд намуда будем, суръати афзоиши ҳаҷми буҷети маҳаллӣ, ҳаҷми хароҷоти он, аз суръати афзоиши андозаи МММ-и кишвар вобаста буда, давлат воситаҳои буҷетиро қабл аз ҳама барои маблағгузориҳои истеҳсолот ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба аҳоли сафарбар менамояд. Ин хизматрасониҳои давлатӣ ҳамчун неъматҳои софи ҷамъиятӣ ва

ё неъматҳои иҷтимоие, ки истеъмоли онҳо барои ҳама аҳолии минтақа хусусияти ҳатмӣ дорад. Низоми кӯмакҳои иҷтимоӣ (ба аҳолии пешниҳоди неъматҳои иҷтимоӣ) бо таърифи ба принципҳои ғамхорӣ давлат нисбат ба аҳолии муҳтоҷ ва камбизоат татбиқ мегардад. Бюҷети давлатӣ маҳаки асосии ташаккули бюджетҳои маҳаллӣ ба шумор меравад. Бахши минтақавии давлатӣ, ҳамчун бахши гуногунтаркиб арзёбӣ мегардад, аз ин хотир онро метавон ба ду қисм ҷудо намуд.

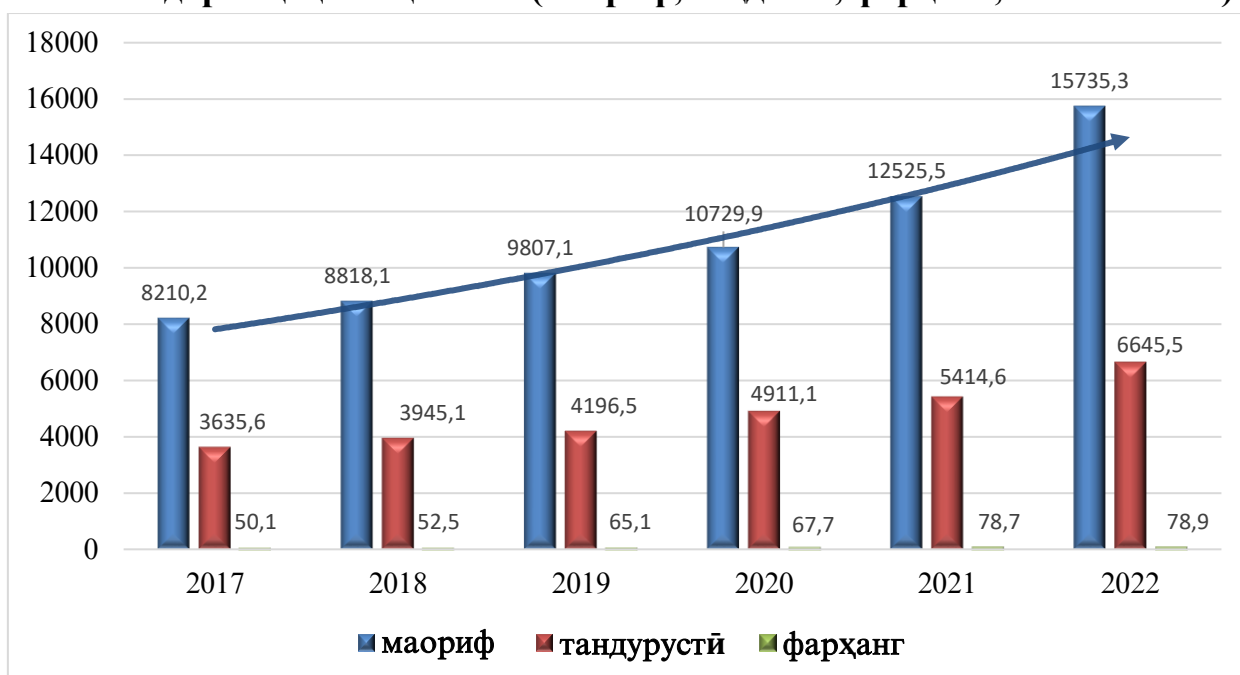
Якум, ин сохторҳо ва ё муассисаҳои, ки барои мавҷудияти худ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ зарур мебошанд (муассисаҳои давлатӣ ва ё субъектҳои, ки бо истеҳсол ва пешниҳоди неъматҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарурӣ, мудофия ва ғайраҳо);

Дуюм- корхонаҳои бахши давлатӣ, ки ба самти истеҳсоли молҳои бозорӣ ва хизмат нигаронида шудаанд ва он дар асоси қонуниятҳои бозорӣ метавонанд амал намояд.

Қисми аввал ба ҳаҷми муқарраргардида ниҳоят зарур арзёбӣ мегардад, вале қисми дуюм бошад, бахши нисбатан ҳаракаткунанда буда, он метавонад ба таври динамикӣ тағйир ёбад. Бинобар ин, сиёсат дар самти бахши давлатӣ, хизмат ё хизматрасонӣ – ин сиёсатест, ки қабл аз ҳама барои густариш ва ё ихтисори компоненти дуюм, яъне бахши минтақавии давлат равона гардидааст. Аз ин хотир, дар мадди аввал таҳлили ин компонент ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар бахши давлатии вилояти Хатлон тамоюли рушди устувори самти иҷтимоии он мушоҳида мегардад. Тавре, аз маълумотҳои диаграммаи 2.2. бармеояд, дар соли 2022 зиёда аз 60% хароҷотҳои бюджетии маҳаллии давлатӣ барои маблағгузориҳои соҳаи маориф сафарбар гардидааст.

Диаграммаи 2.2. – Динамикаи маблағгузории бучети маҳаллии вилояти Хатлон дар соҳаҳои иҷтимоӣ (маориф, бехдошт, фарҳанг, млн. сомонӣ)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2022. с.225, 263.

Дар давоми 6 соли охир ҳаҷми маблағгузории соҳаи маориф аз 8210,2 млн. сомонӣ то ба 15735,7 млн. сомонӣ ва ё 91,6% афзудааст. Дар марҳилаи таҳлилий ҳаҷми маблағгузориҳо ба соҳаи тандурустӣ аз 3635,6 млн. сомонӣ то ба 6645,5 млн. сомонӣ ва ё 82,8% афзудааст. Ҳаҷми қиёсии он дар соли 2022 аз ҳаҷми умумии хароҷотҳои давлатӣ 25,2%-ро ташкил дод. Ҳаҷми умумии маблағгузории давлатӣ ба соҳаи фарҳанг низ аз 50,1 млн. сомонӣ то ба 78,9 млн. сомонӣ ва ё 57,4% афзудааст. Дар сатҳи ҷумҳурӣ махсусан соҳаҳои маориф, бехдошту фарҳанг ва шоҳаҳои вобаста ба ҳадамотҳои марбут ба иқтисодиёти миллӣ, ки нақши калидиро дар коркард ва истеҳсоли молҳои зарурии иҷтимоӣ ба роҳ мондаанд, ба унвони як қузъи бахши қомеаи омехта амалкард намуда, дар он аҳамияти аввалия доранд. Вазни қиёсии ин бахшҳо дар сохтори ҳама хароҷотҳои бучети давлатӣ зиёда аз 88% ташкил менамояд. Ноғуфта намонад, ки бахусус раванқебии ин бахшҳои марбут ба хизматрасонӣ дараҷаи тараққиёти инсонии манотикамонӣ ва раванқебии

сармояи инсониро як авомили асосии равнақи иқтисодӣ-иҷтимоӣ барои марҳилаҳои баъдӣ арзёбӣ менамоянд.

Бояд ибраз дошт, ки масъалаи таъмини рушди инсон ва сармояи инсонӣ нақши калидиро на танҳо дар низоми механизмҳои банақшаگیرӣ ва пешгӯӣи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа, балки он ҳадафи ниҳоии коркард ва татбиқи ин пешгӯйиҳо ва нақшаҳои рушди минтақа маҳсуб меёбад.

Ҳамин тавр, бучети давлатӣ манбаи татбиқи сиёсати иҷтимоӣ, сарчашмаи хароҷотҳо барои ниёзҳои иҷтимоӣ-фарҳангии аҳоли ҳисобида мешавад. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиботи давлатии иҷтимоӣ», «...воқеиятҳои ҳуқуқӣ, принципҳо, роҳ ва қоидаҳои шаклگیرӣ, созмондиҳӣ, таъмини маблағ ва иҷрои аҳкоми иҷтимоии афроди воқеӣ ва ҳуқуқӣ новобаста аз шакли моликият ва шакли ташкилию-ҳуқуқӣ, мушаххас менамояд»[3]. Ба низоми фармоишоти давлатӣ ҳар гуна барномаҳо ва лоиҳаҳои иҷтимоӣ дохил мешаванд ва онҳо дар бахшҳои илм, маориф, фарҳанг, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, шуғли аҳоли, ки сатҳи зиндагии аҳоли ва иқтисодии ҷомеа тавсеа медиҳанд.

Инчунин, воситаҳои бучетҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои татбиқи вазифаҳои давлатӣ дастгирии соҳаҳои нисбатан муҳимми минтақа сафарбар мегарданд. Бинобар ин, барои рушди соҳаи кишоварзӣ ва баландбардории сатҳи амнияти озуқаворӣ дар соли 2022 ба ин соҳа зиёда аз 125,3 млн. сомонӣ равон гардидааст, ки он дар соли 2017 ҳамагӣ 70,06 млн. сомониро ташкил намуда буд, тавре мушоҳида менамоем афзоиш тақрибан 1,8 маротиба зиёд мебошад. Дар бахши нақлиёт ва коммуникатсияҳо ҳаҷми мутлақи афзоиши маблағгузориҳои давлатӣ 38,2%-ро ташкил дода, яъне маблағгузориҳо то ба 127,08 млн сомонӣ низ афзудаанд.

Ҳамин тавр, раванди иштироки вилояти Хатлон дар татбиқи Стратегияи миллии рушд ва барномаи давлатии баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ торафт вусъат ёфта истодааст. Дар шароити ҳозира

масъалаи ташкилшавии харочотҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ ба монадӣ: ҳифзи тартиботи ҳуқуқӣ, дифоъ, ба унвони қисмати муҳимми баҳши давлатӣ низ бомаром зиёд гашта истодааст. Дар марҳилаи таҳлилшаванда харочот ба ин бахшҳо аз 62,6 млн.сомонӣ то ба 120,3 млн.сомонӣ ва ё 1,9 маротиба афзоиш ёфта истодааст.

Ҳамзамон, тамоюли устувори афзоиши харочотҳои давлатӣ ба бахшҳои мухталифи вилояти Хатлон мушоҳида мегардад. Аммо, агар сохтори харочотҳои давлатиро дар вилоят дида бароем, онгоҳ маълум мегардад, ки баъзе ҷузъҳо аҳамияти манфӣ доранд. Таҳлили ҷунбишҳои сохторӣ дар сохтори харочотҳои давлатӣ, тамоюли тағйирёбии харочотҳои давлатиро мушаххас инъикос менамоянд. Дар шароити тағйиротҳои амалишаванда, дар сохтори низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ рушди онро наметавон танҳо дар доираи суръати рушди ҷузъҳо арзёбӣ намуд. «...Зеро нишондиҳандаи суръати рушд аз тағйирёбии миқёси шаҳодат медиҳад, аммо доир ба ҷунбишҳои сохторӣ тавсифи маҷмуи намедиҳад»[133, с.34-35].

Дар замони истиқлолият, дар ҳама минтақаҳои ҷумҳурӣ ва махсусан дар вилояти Хатлон ба самти афзоиши маблағгузориҳои асосӣ аҳамияти аввалия дода мешавад. Масалан, дар давоми солҳои 2017-2022 дар кишвар ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ 1,4 маротиба ва ё 43% афзудааст (нигаред ба ҷадвали 2.6.).

Ҷадвали 2.6. - Ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ аз ҳисоби ҳама манбаъҳои маблағгузорӣ дар мамлакат ва минтақаҳо (дар солҳои 2017-2022, млн. сомонӣ.)

Солҳо	2017		2018		2019		2020		2021		2022		Соли 2022., нисбат ба соли 2017., маротиба
	млн. сомон й.	бо %	млн. сомон й.	бо %	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомон й.	бо %	млн. сомон й.	бо %	млн. сомон й.	бо %	
Минтақаҳо													
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	11371,6	100,0	13361,0	100,0	12517,8	100,0	11775,5	100,0	15124,9	100,0	16279,5	100,0	
Аз ҷумла:													-
ш.Душанбе	2833,1	24,9	2829,0	21,7	3234,8	25,8	3275,8	27,8	4736,1	31,3	4591,8	28,2	1,62
ШНТМ	3905,4	34,3	5695,4	42,6	4666,5	37,2	4405,2	37,4	4246,3	28,0	5364,1	32,9	1,37

Идомаи чадвали 2.6.

Вилояти Суғд	2008,4	17,6	1514,8	11,3	1736,0	13,8	1321,5	11,22	1793,6	11,8	2446,2	15,0	1,21
Вилояти Хатлон	2185,1	19,2	2802,6	20,6	2623,0	20,9	2404,9	20,4	3840,1	25,3	3265,7	20,1	1,49
ВМКБ	439,6	3,8	519,2	3,8	257,3	2,0	368,2	3,12	508,8	3,3	611,7	3,8	1,39

***Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмии Агенти омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022. с.293, соли 2023. с.39.**

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои чадвали 2.6 дида мешавад, ки дар вилояти Хатлон ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ аз ҳисоби ҳама манбаъҳои маблағгузорӣ дар соли 2017 2185,1 млн. сомонӣ, дар соли 2022 то ба 3265,7 млн. сомонӣ ва ё зиёда аз 49,45%-ро дар соли 2022 афзудааст. Вазни қиёсии он ба ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ дар миқёси кишвар дар соли 2022 ба 20,1%-ро ташкил намуда, тамоюли зиёдшавиро дорад. Ҳамин тавр, дар дигар минтақаҳои мамлакат, шаҳри Душанбе, ШНТҚ, ВМКБ, вилояти Суғд афзоиши ҳаҷми маблағгузорӣ ба назар мерасанд.

Сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ, барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ яке аз омилҳои муҳим ба ҳисоб рафта, он тавассути сармоягузориҳои азим амалӣ карда мешавад. Ҳамин тавр, дар давоми солҳои 2017-2022 дар ҷумҳурӣ ҳаҷми умумии вориднамоии фондҳои асосӣ ба андозаи 25,5 ҳазор сомонӣ зиёд шудааст (нигаред ба чадвали 2.7.).

Чадвали 2.7. – Динамикаи вусъатёбии фондҳои асосӣ (вобаста ба нархҳои амалкунанда дар солҳои 2017-2022, млн. сомонӣ.)

Солҳо	2017		2018		2019		2020		2021		2022		Соли 2022., нисбат ба соли 2017., бо %
	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомонӣ.	бо %	
Минтақа													
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	5406,6	100,0	4859,3	100,0	7033,3	100,0	7266,8	100,0	5561,3	100,0	5432,1	100,0	
Аз ҷумла:													-
ш. Душанбе	2535,5	46,9	2092,2	43,0	2815,7	40,0	2699,5	37,1	2465,0	44,3	2180,7	40,0	86%
ШНТҚ	290,7	5,4	424,4	8,7	284,6	4,04	694,1	9,5	577,3	10,4	377,2	7,1	129%

Идомаи ҷадвали 2.7.

Вилояти Суғд	1360,5	25,1	1118,6	23,0	804,4	11,43	1093,9	15,0	1028,5	18,5	1089,9	20,1	80,1
Вилояти Хатлон	1122,3	20,7	710,6	14,6	3027,9	43,0	2599,2	35,7	1310,4	23,5	1697,1	31,2	151%
ВМКБ	97,5	1,80	513,5	10,6	100,7	1,43	180,0	2,4	180,1	3,2	87,2	1,6	89,4%

***Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти расмӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022 с. 289, соли 2023. с.42.**

Чӣ хеле, ки аз ҷадвали 2.7 бармеояд тамоюли афзоишбӣи вориднамоии фондҳои асосӣ бидуни шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд дар дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ мушоҳида мегардад. Дар марҳилаи таҳлилшаванда, агар дар вилояти Хатлон соли 2017 ҳаҷми ворид ва корфармоии фондҳои асосӣ ба 1122,3 млн. сомонӣ расида бошад, он гоҳ ин нишондиҳанда дар соли 2022 то ба 1697,1 млн.сомонӣ ва ё тақрибан 1,5 маротиба афзоиш ёфтааст. Вазни қиёсии он дар вориднамоии маҷмуи фондҳои асосӣ дар соли 2022 31,2%-ро ташкил намуд, ин нишондиҳанда дар қиёс бо шаҳри Душанбе дар сатҳи нисбатан паст қарор дорад. Дар умум, вазни қиёси вилояти Хатлон нисбат ба фондҳои асосии ҷумҳурӣ мавқеи дуҷумро ишғол намуда, тамоюли баландгардии ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ ва дар амал вориднамоии фондҳои асосӣ мушоҳида мегардад.

Аз ин рӯ, ин равандро аз рӯйи ноҳияҳо вобаста ба нақшаҳои дурнамои иқтисодӣ-иҷтимоии рушди минтақа арзёбӣ намуда, дар баробари ин бояд диққати аввалиндарача ба таъмини афзоиши ҳаҷми минбаъдаи вориднамоии фондҳои асосӣ бар асоси ҷудонамоии самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ дода шавад. Таҳлили маҷмуии ҳама мушаххасоти фаъолиятнамоии минтақа метавонад вазъи иқтисодӣ-иҷтимоиро нисбатан равшантар намуда, замина барои татбиқи нақшаи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа гардад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки миқёси фаъолияти бахши давлатии вилоят, ки ба истифодаи буҷети маҳаллӣ таъяс менамояд, аз худ бузургии (бардор) векториро инъикос менамояд. Зеро, андозаи фаъолияти мақомоти маҳал вобаста ба баҳисобгирии

нишонидиҳандаҳои мухталифи ҷузъии (хусусӣ) миқёси баҳогузорӣ карда мешавад.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки айни замон болоравии ҳаҷми хароҷотҳои давлатӣ дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолати доимии рушди мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва татбиқи шартҳои иҷтимоии давлатро ба таври ҳадафманд ва самаранок таъмин менамояд. Дар ин раванд, мо суръати афзоиши МММ ва хароҷотҳои давлатии вилояти Хатлонро таҳлил намудем (нигаред ба ҷадвали 2.8.).

Ҷадвали 2.8. - Суръати афзоиши МММ ва хароҷотҳои давлатии вилояти Хатлон

Солҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Афзоиш бо %
Нишонидиҳандаҳо							
МММ (млн. сомонӣ)	16049,7	17107,5	19664,0	22080,4	26967,8	33832,1	210,8
Суръати рушди солона	1,07	1,06	1,14	1,12	1,22	1,25	0,18 б.ф.
Ҳаҷми хароҷотҳои давлатӣ бо (млн. сомонӣ)	1446,7	1515,6	1687,3	1867,5	1952,4	2454,7	169,6
Суръати рушди солона	1,11	1,04	1,11	1,10	1,15	1,26	0,08б.ф.
Намояи пешгузарӣ (Е)	1,03	0,98	0,97	0,98	0,94	1,08	
бо % нисбат ба МММ	9,7	8,8	8,5	8,4	8,0	7,2	-2,5

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асосии маълумотҳои Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2023. с.207, 250.

Ҳамин тариқ, дар вилояти Хатлон амали қонуни Вагнер, ки дар параграфи 1.3-и диссертатсия мавриди омӯзиш қарор гирифта буд, мушоҳида карда мешавад. Дар давоми солҳои 2017-2022, ба ҷуз аз солҳои 2018, 2019, 2020, 2021 густариши суръати тавсеаи хароҷотҳои давлатӣ нисбат ба суръати тавсеаи МММ мушоҳида мегардад, яъне намояи афзоишбёбии суръати хароҷотҳои давлатӣ аз воҳиди ($E \geq 1$) болотар мебошад. Дар марҳилаи таҳлилшаванда вазни қиёсии хароҷотҳои давлатӣ нисбат ба МММ аз 9,7% то 7,2%-ро ташкил намуд. Дар давоми 5 соли охир намояи пешгузари суръати афзоиши хароҷотҳои давлатӣ нисбат ба суръати афзоиши МММ ба ҳисоби миёна – 1,08-ро ташкил менамояд.

Хулосаи параграфи 2.1

Вобаста ба ин, хотирнишон намудан зарур аст, ки дар ҳама шароит масъалаҳои мубрами танзими хароҷот ва ба ҳадди ақал расонидани он дар заминаи таъмини мувозинатҳои самарнокӣ дар сатҳи мақомоти ҳокимияти маҳал яке аз ҳадафҳои асосӣ ва зарурӣ мебошад, ки ба он аҳамияти зарурӣ додан, амалкардҳои институтсионалиро тақозо менамояд. Ҳамин тавр, арзёбии ҳолати кунунии механизмҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ нишон медиҳад, ки марҳила ба марҳила бахши давлатӣ васеъ гашта, ҳаҷми маблағгузорӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодию иҷтимоии минтақа зиёд гашта истодааст. Маҳз ин раванд, таъмини рушди низоми иқтисодии вилояти Хатлонро муайян мекунад.

Буҷетҳои маҳаллӣ ҳамчун фишанги муҳимми рушди минтақа амал мекунанд, аз ин рӯ танзими буҷети маҳаллӣ аслан таъсири ғайримустақими давлатро ба рушди минтақа тавсиф мекунад. Истифодаи механизмҳои ташкилию иқтисодӣ дар идоракунии буҷети маҳаллӣ бо таҳлили объективии минтақаи амиқи мамлакат бояд суръат гирад. Дар доираи ин, буҷетҳои маҳаллӣ метавонанд, татбиқи сиёсати давлатии молиявии сатҳи минтақаро таъмин созанд.

2.2. Арзёбии вазъи механизмҳои идоракунии ташаккулёбии буҷети маҳаллии вилояти Хатлон

Пойгоҳи даромади буҷети маҳаллӣ бояд қобилияти таъмини рушди низоми иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаи алоҳидаро дошта бошад. Дар ин маврид, тавассути маҷмуи захираҳои мавҷуда ва имкониятҳо, механизмҳои идоракунии мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ барои ташаккул додан, тақсим кардан ва истифода бурдани онҳо бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои муайяни молиявӣ фаъолиятро роҳандозӣ менамоянд. Вобаста ба ин, чунин самтҳои имкониятҳои иқтидорӣ муайян карда шаванд:

-мавҷудияти манбаъҳои маблағгузори худӣ чӣ қадар қонеъсозии асоситарин ниёзҳои минтақа;

-қобилияти чалби манбаҳо ва сарчашмаҳои беруна дар ҳаҷм ва андозаи зарурӣ бо шартҳои мақбул;

-ташкил ва нигоҳдории ҳаҷми захираҳо дар сатҳи нисбатан пастии хавфҳо;

-вучуд доштани корхонаҳои самаранок таъминкунандаи идоранамоии молиявӣ.

Мақсади асосии сиёсати давлат ба воситаи механизмҳои идоракунии меъёри ҳуқуқӣ, ташкилию иқтисодӣ ва ниҳодӣ баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад. Дар баробари ин, сатҳи зиндагии аҳоли дар минтақаҳои мамлакат фарқияти муайян доранд. Қабл аз ҳама ин ба омилҳои демографӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ вобаста аст, ки аз нобаробар ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолкунанда дарак медиҳад. Ҳамаи ин, омилҳо ба равандиҳои ташаккули буҷети маҳаллӣ таъсир мерасонанд.

Вобаста ба ин, муаллиф динамикаи нишондиҳандаи даромади буҷети маҳаллии вилояти Хатлонро дар диаграммаи 2.3 овардем.

Диаграммаи 2.3. - Динамикаи даромади буҷети вилояти Хатлон дар солҳои 2017-2022.

***Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2022, с. 218, соли 2023, с.137.**

«...Аз таҳлили нишондиҳандаҳои диаграммаи 2.3 метавон ба хулосае омад, ки даромади буҷети вилояти Хатлон дар давоми солҳои 2017-2022 69,5 фоиз афзудааст. Боиси қайд аст, ки дар сохтори ташаккули буҷети маҳаллӣ ҳиссаи даромадҳои андозӣ назаррасанд. Масалан, дар давоми солҳои 2010-2022 ҳиссаи андозҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30,7%-и дар соли 2010, то ба 38,0% дар соли 2022 афзоиш ёфт» [48, с.379-380]. Инчунин, ҳиссаи маблағҳои бебозгашти буҷетҳои сатҳҳои болоии низоми буҷетӣ аз 10%-и соли 2010, то ба 22% дар соли 2022 афзоиш ёфт.

Дар сохтори даромади андозҳои марбут ба маҳал, дар вилояти Хатлон саҳми андозҳо (андоз аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ААИ, андоз аз молу мулки ғайриманқул) афзалиятҳо доранд. Вобаста ба ин, дар қадвали 2.9 сохтори андозии пойгоҳи буҷети маҳаллиро таҳлил намудем.

Қадвали 2.9. - Сохтори андозии пойгоҳи буҷети маҳаллии вилояти Хатлон, бо %

Солҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Номгӯии андозҳо						
Андози даромад аз шахсони воқеӣ	31,5	32,4	33,2	34,0	33,3	33,5
Андози фоида аз шахсони ҳуқуқӣ	12,1	12,8	13,7	14,0	18,4	19,1
Андоз аз амволи ғайриманқул	7,8	8,1	8,0	7,8	7,8	8,1
Андоз аз арзиши иловашуда	28,5	27,3	23,5	23,3	23,5	24,2
Андоз аз истифодабарандагони воситаҳои нақлиёт	-	-	3,3	3,8	3,8	4,2
Андоз аз низоми содакардашуда	15,4	15,0	13,9	12,7	9,4	10,3
Андоз аз воситаҳои нақлиёт	4,6	4,3	4,3	4,3	3,8	4,8
Ҷамагӣ	100	100	100	100	100	100

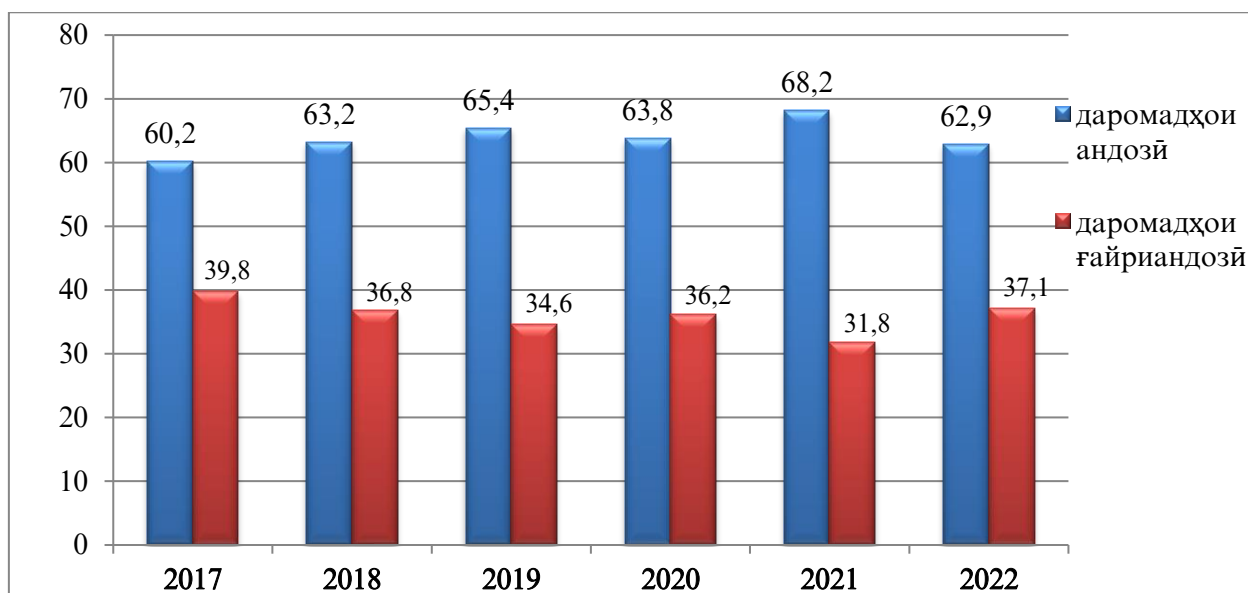
***Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2023. с.214**

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои қадвали 2.9 бармеояд, ки дар шаклгирии даромадҳои андозӣ, андози даромади шахсони воқеӣ ва андоз аз арзиши иловашуда ишғол ва муҳимтарин нақшо доро буда, саҳми онҳо дар соли 2022 мутаносибан 33,5% ва 24,2% ташаккул доданд. Ҳамчунин, бояд қайд

намуд, ки коҳишёбии намудҳои андоз дар сохтори даромадҳои андозии вилояти Хатлон дар давоми солҳои 2017-2022 ба назар мерасанд. Аз ҷумла: ААИ 2,3 банди фоизӣ, андоз аз низоми содакардашуда 5,1 банди фоизӣ. Ба андешаи мо, ин ҳолат аз ворид гаштани андоз аз истифоданамоёндоғони воситаҳои нақлиёт дар сохтори даромадҳои андозии сатҳи маҳаллӣ дар се соли охир алоқаманд аст.

Бо мақсади арёбии механизмҳои идоракунии ташаккули буҷети маҳаллӣ, манбаъ ва таносуби даромадҳои андозию ғайриандозиро дар сохтори даромади буҷет таҳлил намудем (нигаред ба диаграммаи 2.4.).

Диаграммаи 2.4. - Ҳиссаи андозҳо ва дигар интиқолҳо дар даромади буҷети маҳаллӣ ба ҳисоби фоиз аз даромади умумӣ дар солҳои 2017-2022.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2022, с.218, соли 2023, с.137.

Ҳамин тавр, аз маълумоти дар диаграммаи 2.4 пешниҳодшуда бармеояд, ҳиссаи даромадҳои андозӣ дар буҷети маҳаллӣ дар давоми тамоми марҳилаи таҳлилӣ аз 60,2% то ба 62,9% расида, даромадҳои ғайриандозӣ бошанд 37,1% ва ё 2,7 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Афзоиши нақши даромадҳои андозӣ дар натиҷаи коҳишёбии даромадҳои ғайриандозӣ ба ташаккули буҷети маҳаллӣ тамоюли мустақкамгардиро пайдо кардааст. Ин аз

амали дурусти механизмҳои идоракунии ташаккули буҷети маҳаллӣ дар вилояти Хатлон дарак медиҳад, ки аз ҳисоби имконияту манбаъҳои дохилӣ фаъолиятро дар самти устувор гаштани пояи молияи давлатӣ, нигоҳ дорад.

Дар сохтори кӯмакҳои молиявӣ ба буҷетҳои маҳаллӣ, бартарияти аввалияро на маблағҳои подошнадошта, ки сохтори харочотии онҳоро ҳуди шаҳраку ноҳияҳо мушаххас менамоянд, балки субвенсияҳо маҳсуб меёбанд, зеро онҳо бо иштироки зинаи болои низоми буҷетӣ назорат гардида, самти барои харочот зарурӣ, аз тарафи мақомоти болои амалӣ карда мешавад.

Тибқи маълумотҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» соли 2023 ба буҷети вилояти Хатлон маблағҳои мақсаднок аз буҷети ҷумҳуриявӣ субвенсияҳо ба маблағи 837591000 ҳазор сомонӣ ворид гардидааст. Ҳамзамон, дар доираи арзёбии идоракунии вазъи даромадҳои буҷети маҳаллӣ бархе аз шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон ҳаминро бояд, қайд кард, ки ноустувории иҷроии даромадҳо ба назар мерасанд (нигаред ба ҷадвали 2.10.).

Ҷадвали 2.10. - Иҷроии даромадҳои буҷети маҳаллии баъзе шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар солҳои 2020-2022 (ҳазор. сомонӣ.)

Солҳо	2020			2021			2022		
Шаҳру ноҳияҳо	Даромадҳо								
	нақша	иҷро	%	нақша	иҷро	%	нақша	иҷро	%
ноҳияи А.Ҷомӣ	32 410 392	29 071 592	89,6	36 095 300	34 656 294	95,7	19 145 563	19 144 086	99,9
ноҳияи Панҷ	29 650 393	25 674 278	86,6	30 482 798	30 545 438	100,2	16 346 164	16 375 372	100,1
шаҳри Норақ	41 095 073	46 502 720	113,1	55 019 800	51 865 458	94,3	27 299 071	24 760 846	90,7
ноҳияи Хуросон	22 881 878	21 356 396	93,3	25 923 000	26 693 202	100,2	13 700 000	14 124 677	103,0

***Сарчашма: Муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, дар солҳои 2020-2022, с.218, соли 2023, с.137 ҳисоб намудааст.**

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.10. маълум мегардад, ки дар ноҳияи А.Ҷомӣ дар соли 2020 даромади буҷетӣ маҳаллӣ 89,6% иҷро гардидааст. Ин

ҳолат дар ноҳияҳои Панҷ 86,6% ва Хуросон 93,3% ташкил доданд. Соли 2022 дар байни чор шаҳру ноҳия даромади маҳаллии шаҳри Норак 90,7% иҷро гардид, ки нисбати соли 2020 22,4 банди фоизӣ кам мебошад. Яъне, давоми се сол иҷрогардии даромадҳои бучети маҳаллӣ дар шаҳру ноҳияҳо характери якрангаро надоранд.

Дар ин маврид, ба андешаи мо зарур аст, ки шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон баҳри устувор намудани пойгоҳи даромадҳои худии бучети маҳаллӣ вобаста ба хусусиятҳои ҷойгиршавӣ, шароити табиӣ захиравӣ, рушди соҳаи кишоварзӣ ва ғаёлияти соҳибкорӣ саноатиро вусъат бахшанд. Зеро, зиёди шудани корхонаҳои саноатӣ боиси ғани гаштани бучетҳои маҳаллӣ тавассути пардохтҳои андозӣ мебошад.

Истиқлолияти минтақаҳои кишвар ҷиҳати таъминсозии даромад барои пешкашгардонии ангезаҳои ҷомеа заруртарин шарт амалкарди мақомҳои дар маҳал қарордошати ҳукумати ба ҳисоб меравад. Бинобар он, дар ҷадвали 2.11. динамикаи даромадҳои бучети маҳаллии вилояти Хатлонро овардем.

Ҷадвали 2.11. - Динимикаи даромади бучети маҳаллии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон (ҳаз. сомонӣ)

Солҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Соли 2022 нисбат ба соли 2017, бо %
Нишондиҳандаҳо							
Ҳамагӣ, даромад	1467921,4	1546773,0	1720443,1	1848956,5	2176559,6	2696254,0	183,6
Аз ҷумла:							
Андоз аз даромади шахсони воқеӣ	273299,9	313034,2	367398,1	400121,4	476066,2	898985,7	328,9
Андоз аз ғоида	104979,6	124009,7	151926,7	165557,8	262584,2		
Андоз аз амволи ғайриманқули шахсони воқеӣ	67594,6	77625,3	89046,9	93126,9	110930,4	211388,1	312,7
Андоз аз арзиши иловашуда	247515,2	263594,6	259834,3	274828,5	336283,7	396130,2	160,0
Андози содакардашуда	133492,7	144520,7	154026,7	149906,0	134417,4	189990,2	142,3
Андоз аз воситаҳои нақлиёт	40177,7	41837,4	47350,6	50990,5	54321,2		

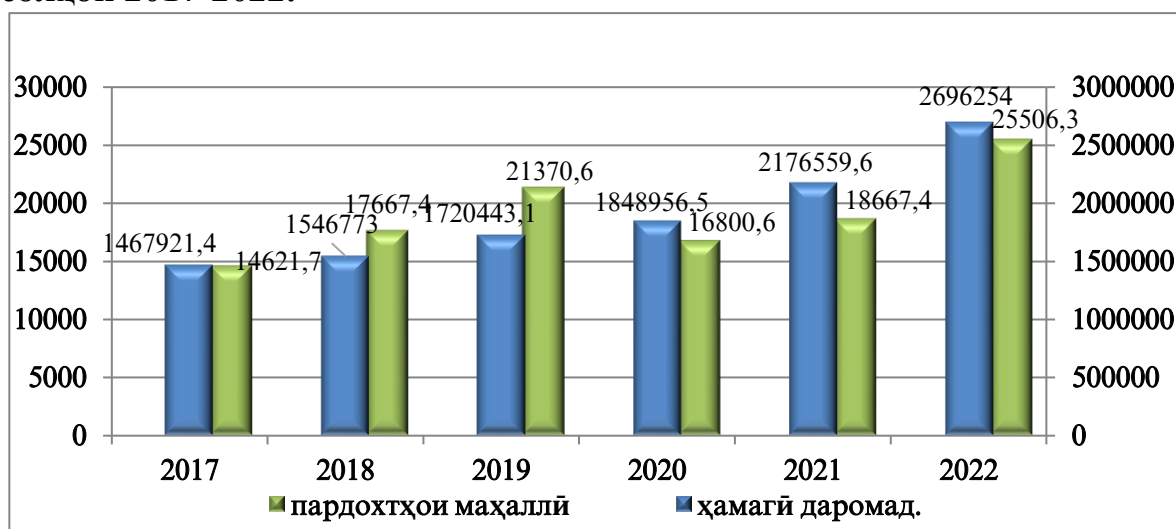
Идомаи ҷадвали 2.11.

Дигар пардохтҳои маҳаллӣ	14621,7	17667,4	21370,6	16800,6	18667,4	25506,3	174,4
Бочҳои давлатӣ	23789,5	22468,5	24783,5	22279,9	29399,7	33808,9	142,1
Аксиз	786,1	789,0	785,9	774,4	605,3	837,0	106,5
Андоз аз истифодаи захираҳои табиӣ	15651,9	13387,2	19046,9	38814,2	55425,4	63798,9	407,6
Дигар даромадҳои ғайриандозӣ	546012,5	527839,0	548028,0	590566,2	643341,5	788567,1	144,4

***Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2022, с.218, соли 2023, с.137.**

Тавре аз маълумотҳои ҷадвали 2.11. ва диаграммаи 2.5. бармеояд, дар давоми солҳои 2017-2022 даромади буҷети вилояти Хатлон ба андозаи 1,8 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар давоми марҳилаи соли 2022 даромадҳои андозӣ тахминан 62,9% даромади буҷетро ташкил доданд. Дар таркиби воридоти андозӣ саҳми даромад аз шахсони воқеӣ 33,3% ва андоз аз арзиши иловашуда, дар умум 14,7%-ро ташаккул доданд. Саҳми андози содагардонидашуда ва андози молу мулкӣ ғайриманқул ба 14,8% баробар аст. Дар давоми давраи таҳлилоти, болоравии пардохтҳои маҳаллӣ низ ба мушоҳида расида, он дар соли 2022 нисбат ба соли 2017, 1,7 маротиба афзоиш ёфтаанд, ки дар диаграммаи 2.5 инъикос ёфтаанд.

Диаграммаи 2.5. - Даромади буҷети маҳаллии вилояти Хатлон дар солҳои 2017-2022.

***Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2022, с.218, соли 2023, с.137.**

Бояд қайд намуд, ки мақомоти маҳаллии худидоракуни бо бучетҳои мустақил ва инчунин бо ваколатҳои бақайдгирифташудаи расмӣ дар самти даромад ва хароҷотҳо, қобилияти созмондиҳии шароитро барои коркарди мақсади асосӣ, яъне татбиқи ислоҳотҳои маҳаллӣ надоранд. Аз ин рӯ, модели мавҷуда ислоҳотдарории бучети маҳаллӣ ва муносибатҳои байнибучетиро дар васеънамоии ҳаҷм ва афзоиши сифати хизматрасониҳои давлатиро ба аҳоли пурра ба қор андохта наметавонанд.

Ин ҳолат, пурра имконияти амалӣ механизмҳои идоракунии бучети маҳаллиро намедихад, зеро ки пойгоҳи даромади бучетҳои мақомоти маҳаллии худидоракунанда ба андозае кам мебошанд. Дар натиҷа, доираи идоранамоии шахру ноҳияҳо на танҳо вазифаи фискалӣ, балки танзимӣ ва ҳавасмандиро низ иҷро карда наметавонанд. Аз таҳлили нишондиҳандаҳои даромадҳои бучети маҳаллии дар боло зикргардида, маълум аст, ки даромадҳои андозӣ дар пойгоҳи бучетҳои маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи аввалиндараҷаро дорад.

Дар ҳоли имрӯз, вобаста ба манбаъҳои дохилӣ, бучетҳои маҳаллӣ ба таври қатъӣ аз қонунгузории ҷумҳуриявӣ вобастагии зиёд доранд. Танҳо чор навъи андозҳо (андоз аз даромади шахсони воқеӣ, ААИ, андоз аз амволи ғайриманқул ва андози низоми содакардашуда) шомили андозҳои маҳаллӣ мебошанд. Ташаккули пойгоҳи андозӣ вобаста ба ғани гаштани бучети маҳаллӣ як қатор камбудихоро доранд. Мувофиқи таҳлилҳои мутахассисон – мақомоти маҳал ва қормандони сохторҳои андозӣ мубодилаи маълумоти мавҷуда байни бақайдгирандагон ва мақомоти андозӣ номукамал буда, коркардро тақозо менамояд. Маълумоти аз ҷониби мақомоти бақайдгиранда барои ҳисобу китоби андозҳо пешниҳодшаванда дуруст набуда, қисме аз он дар шакли қоғазӣ пешкаш карда мешавад. Ба ҷуз аз ин, барои ҷамоат, шаҳраку деҳот, ба даст овардани ҳисоботи андозӣ доир ба даромади шахсони воқеӣ ниҳоят муҳим мебошад, инчунин маълумоти омории ҳар як шаҳраку ноҳия ниҳоят зарур арзёбӣ мегардад.

Бешубҳа, камбудихое, ки ба воридшавии андозҳо, устуворнамоии пойгоҳи молиявӣ буҷетҳои маҳаллӣ таъсиррасон мебошанд, бояд таҷдиди назар карда шаванд, махсусан муносибатҳои буҷетӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ тақмилро тақозо менамоянд. Махсусан, баҳодихии кадастрии заминҳо бояд таҷдиду тақмил гардад, дар қонунгузори мавҷуда дар самти таъмини ҳатмии бақайдгирии молу мулкӣ аҳолии тағйиру иловаҳо дохил карда шаванд. Дар сатҳи шаҳру ноҳияҳо, ҳалли масъалаҳои ғанигардони буҷетҳои маҳаллӣ ва коҳишдиҳии бақияпулиҳо аз рӯйи андозҳои маҳаллӣ, рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва қор бо бозори молиявӣ бояд ҳамчун вазифаи аввалиндараҷа доништа шавад. Дар шароити вазӣ ноустувор дар қисми даромадҳои буҷетҳои маҳаллӣ, мақомоти маҳаллӣ аз риояи интизоми буҷетӣ бояд озод набошанд, ҳама ҳисобу китобҳоро саривақт татбиқ намуда, таъмини кифоягии бозориғириро таъмин намоянд. Дар сурати батаъхир андохтани пардохтҳои буҷетӣ, афзоиши қарзи кредиторӣ вазъро мушкил хоҳад намуд.

Доир ба камбудихои механизмҳои мавҷудаи амалкунандаи муносибатҳои байнибуҷетӣ, махсусан дар самти болоравии нақши усулҳои ғайрирасмии буҷетҳои муттаҳидшудаи субъектҳои ҷумҳурӣ, буҷетҳои маҳаллӣ тавассути қарзҳои буҷетӣ аз зинаҳои болоии низоми буҷетӣ шаҳодат медиҳад. Лозим ба зикр аст, ки новобаста аз арзу шикоятҳои намояндагони мақомоти маҳаллӣ дар мавриди камии воситаҳо барои амалисозии вазифаҳои асосӣ, доираи расмии молияи маҳаллӣ на танҳо мувозин, балки барзиёд мебошад.

Тавре, аз таҳқиқот бармеояд дар идоракунии буҷети маҳаллӣ то ҳол ноустуворӣ мушоҳида мегардад ва ин аз чунин омилҳо иборатанд:

-пешниҳоди дотатсияҳо ва ё пардохтҳои андозии ивазкунанда дар анҷоми соли буҷетӣ, аз лаҳзоте, ки ба қорбарии онҳо ғайриимкон мегардад;

-қисман ва ё пурра даст бардоштан аз амалисозии маблағгузори навъҳои алоҳидаи уҳдадорихои харҷӣ мувофиқ ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои шаҳру ноҳияҳо (махсусан маҳал ва минтақаҳои аҳолинишин) новобаста аз расман ҷудонамоии маблағҳои пулӣ;

-ба таври пурра иҷро намудани ваколатҳои хароҷоти аз тарафи мақомоти шаҳраку ноҳияҳо ба сифати субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Вобаста ба ҳолати таҳлилии маҷмуи даромадҳои буҷетҳои маҳаллӣ, бояд ба таври зарурӣ қайд намуд, ки андозаи субсидияҳо нисбат ба дотатсияҳо се маротиба зиёд мебошад ва ин дар ҳолест, ки субсидия ин маблағгузори муштаракӣ уҳдадорҳои хароҷоти мақомоти маҳаллӣ доир ба ҳалли масъалаҳои марбут ба маҳал арзёбӣ мегардад. Иштироки буҷетҳои зинаҳои боло дар маблағгузори муштаракӣ уҳдадорҳои хароҷоти шаҳраку ноҳияҳо, аз як тараф манфиатовар ва аз дигар тараф бошад мушкилиҳоро дар дастрасӣ ба кӯмакҳои молиявӣ ба бор оварда, вобастагии молиявиро дучанд мегардонад.

Ба қисми масъалаҳои муаммодор дар ташаккули пойгоҳи даромади буҷетҳои маҳаллӣ, муносибатҳои байнибуҷетӣ, метавон пешниҳоди имтиёзҳои андозиро дар сатҳи андозҳои маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ шомил намуд.

Мониторинги вазъи молиявии шаҳраку ноҳияҳо дар кишвари мо аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ гардида, хароҷотҳоро ба таври умумии буҷетҳои маҳаллӣ ба қайд мегирад. Яъне, талаботҳои воқеии мақомоти шаҳраку ноҳияҳо дар самти таъминнокии молиявӣ ба таври кифоят ба назар гирифта намешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ташаккули пойгоҳи иқтисодӣ ва қабл аз ҳама буҷетӣ-молиявии маҳаллӣ ба ислоҳот ниёз дорад. Чунин вазъро бо сабабҳои зерин метавон шарҳ дод:

Якум. Қонунгузорӣ ва хоҷагидорӣ амалӣ дар худ механизмҳои водоркунандаи мақомоти шаҳраку ноҳияҳоро дар самти идоракунӣ, фаъолгардонии фаъолият ҷиҳати зиёднамоӣ ва истифодаи самаранокии иқтисодии истеҳсолӣ ва андозӣ ҷой надодааст.

Дуюм. Дар ҷумҳурӣ, аз он ҷиҳат, ки буҷети деҳаҳо умуман арзи вучуд надоранд (хоҷагиҳо, ҷамоатҳо), аз ин сабаб дар ин росто дурнамои аслии тавсеа дар умум арзи вучуд надорад, чунин вазъ таҳиясозии ислоҳоти буҷаро

торафт мушкил мегардонанд. Дар натиҷа, ба банақшагирии даромадҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон монеа эҷод мекунад.

Сеюм. Марҳилаи аввали ислоҳот дар механизмҳои танзими моликияти шаҳраку ноҳияҳо муайяниро ба бор наовард. Имкониятҳои истифодаи альтернативии он ба мақсадҳои иқтисодӣ, инчунин ҳадафҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҳудудӣ хеле маҳдуд боқӣ мемонанд. Меъёрҳои муайян кардани дараҷаи оқилонаи марказикунонӣ ва ғайримарказонии маблағҳо дар низоми буҷетӣ лозим меояд:

-ҳадди марказии даромад дар зинаҳои болоии низоми буҷет бояд сарҳаде бошад, ки берун аз он функцияи баробаргардонии муносибатҳои байнибуҷетӣ бар зарари вазифаи ҳавасмандгардонии онҳо амал карда, боиси муносибатҳои вобастагӣ дар маҳалҳо мегардад;

-маҳдудияти ғайримарказикунонии тақсимоти даромадҳо дар сатҳҳои низоми буҷетӣ чунин хатте мебошад, ки берун аз он ташаббус ва мустақилият дар ташаккули иқтисодии андоз дар маҳал бо афзоиши ҷудоғонагӣ иваз карда шуда, боиси вайрон шудани меъёрҳои ягонаи андоз гардида, фазои иқтисодӣ ба омезиши манфиатҳои миллӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ мувофиқат намекунад.

Хулас, ба андешае омадем, ки ҷиҳати таъмини фаъолияти босамар идоранамоии буҷети маҳаллӣ, созмондиҳии низоми мукаммали фарогири механизмҳои дуруст иҷрошавии даромадҳои буҷети маҳаллӣ бояд дар сатҳи пойдор нигоҳ дошта, хароҷотро ба самтҳо ва соҳаҳои афзалиятноки рушди вилояти Хатлон равона месозад, зарур ҳисобида мешавад. Дар ин ҷода, мониторинг ва сифатан арзёбии идорасозии молия дар маҳал, ҷиҳати шаклирии замина, барои вусъатбахшии амалкардҳои асарбахши мақомҳои ҳукумати дар маҳалҳо қарордошта муҳим доништа мешавад.

Идорасозии молия дар маҳалҳо дар бештари ҳолат ба унвони навъи босамар шаклирии буҷети маҳал шинохта шудааст. Аҳамияти вижаи иқтисодии буҷети маҳал дар таъйиноташ баён шудааст. Бинобар доштани моҳияти иқтисодӣ, буҷа ҳаракатҳои объективии пулиро дар маҷмуъ ифода

намуда, дар ҳамбастагӣ бо инъикоси моддӣ, ба унвони баёнгари фонди воситаҳои пулӣ шинохта мешавад. Дар ҳамбастагӣ бо шакли созмондиҳиаш, як санади молиявӣ аст, ки бар асоси қонун дар як шакли мушаххас дароварда шудааст. Сарфи назар аз фарқиятҳои марбут ба дидгоҳҳои иқтисодӣ, дар мавриди робитаи буча, барои онҳо пазируфтани он ба унвони муносибати молиявии объективӣ ва мутаносибии вижагиҳои он басо муҳим шумурда мешавад, зеро буча ду махсусияти басо муҳимро дар дохили худ қарор додааст, ки он хоси пул ва тақсимот мебошад.

Хулосаи параграфи 2.2.

Бинобар ин, метавон натиҷа гирифт, ки бучети маҳал ифодагари нақши асли дар иҷрои масоили иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба шумор меравад, бавижа дар ҳангоми тавсеаи буча, ҳифз ва тавсеаи зерсохтҳои умумиҷтимоии он. Иловадан, бучети маҳалҳо нақши калидиро дар пардохтан ба масоили иқтисодӣ-иҷтимоии маҳалро иҷро менамоянд. Дар тӯли таҷдид ва иҷрои сиёсатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба назар гирифтани авомили аслии замонӣ, нуқтаи аслии пешрафт вазоиф ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, сиёсати давлатӣ ва маҳаллии хусусияти иқтисодӣ-иҷтимоӣ дошта, бояд бар асоси банақшагирии махсусияти иҷтимоӣ-молиявии молияи маҳалҳо, амалӣ карда шаванд.

Манбаъҳои иқтисодӣ ва молиявии дар замони истиқлоли иқтисодии мақомот дар маҳалҳо қарор дошта, дар дараҷаи аввал аз назари рафта ниёзҳои ҷамъиятии минтақаҳо ва таъсиси шароит ҷиҳати зиндагӣ ба назар гирифта шудааст. Бучаҳои маҳал асоси молиявии мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаро ташаккул медиҳанд. Ҳуқуқи моликият ва буча ба ин теъдоди ваколатдоштаҳои давлатӣ, метавонад дар эҷод ва тавсеаи бучаҳои худ ва инчунин дар тасвибу таҳқиқ ва иҷро он ба қор бурда шавад. Дар ҳоли ҳозир, барномаҳои минтақаҳои равнақи иқтисодии шаҳру ноҳияҳо ва деҳаҳо барои беҳбудбахшии вазъияти ноҳияву деҳаҳо, зоҳиран беҳбудгардони хибонҳо, нигоҳубин ва бозсозии сохтмонҳои ҳавзаи иҷтимоӣ, амалӣ шуда истодаанд.

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ метавонанд маблағҳои дар ихтиёрдоштаро ба истифода диҳанд, яъне ҳаҷми хароҷотҳоро баҳри таъмини ҳифзи ҳуқуқ, дастгирии ташкилотҳои хусусияти ғайритиҷоратӣ (мактабҳо, беморхонаҳо ва ғайра) сафарбар намуда, онҳоро мутобиқ ба уҳдадорҳои қонунгузорӣ танзим намоянд.

Баҳри баландбардории самаранокии идоракунии молияи маҳаллӣ, бештари аҳамиятро ба қисми даромади буҷети маҳал бояд дод. Аз таҳлили гузаронидашуда ба андешаи мо ҳалли мушкилотҳои дар сатҳи манотик вучуд дошта, пеш аз ҳама фаъолгардонии маъмурикунонӣ дар ташаккули чунин сиёсати бучавӣ фарогир шавад, ки ба афзоишҳои вуруди пардохтҳои андозӣ мусоидбор бошад. Зеро, он имкон дорад риштаи аслии оғозҳои хавфи маблағгузориҳои қофӣ набуда гардида, боиси барангехтани буҷети қасрӣ шавад. Ба назар гирифтани вазъи иқтисодии мамлакат зимни тақмили механизми мудирӣ молияи давлат, ки марбут ба мақомҳои маҳаллист, дар рафти фаъолноксозии унсурҳои буҷетӣ-андозӣ мубрам арзёбӣ мегардад.

2.3. Таҳлили амали механизми идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ

Сатҳ ва пойдории суръати тавсеаи минтақаҳои кишвар дар бисёр маврид тавассути сифати идоранамоии хароҷотҳои минтақавии буҷетҳо, ки дар асосноксозии интихоби самти хароҷоти воситаҳои буҷетӣ, кифоягии ҳаҷми онҳо барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегӣ, самаранокии хароҷотҳои буҷетӣ вобастагӣ дорад, таъсис дода мешавад.

Хароҷотҳои буҷетӣ, аз худ чараҳои мухталифи истифодабарии захираҳои молиявӣ дар буҷетҳои ҳар як сатҳ ва зина, ки мувофиқ ба қонунҳо ва қарорҳо дар бораи буҷет барои соли молиявӣ муносиб дарҷ гардида ро инъикос менамоянд. Ташкили хароҷотҳои буҷетии ҳама сатҳ ва зинаҳои низоми буҷетӣ, бар асоси методологӣ ягона, андозаи меъёри минималии таъминнокии буҷет, меъёри хароҷотҳои молиявӣ барои пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ татбиқ амалӣ мегардад. Ин меъёрҳои

муқарраршуда аз чониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайяну мушаххас карда мешаванд.

Ҳамзамон, Ҳукумати ҷумҳурӣ ва мақомоти маҳаллии худидоракунӣ, дар доираи ваколатҳо ва имконотҳои худ, меъёрҳои хароҷоти молиявиро барои расонидани хизматрасониҳои давлатӣ ва маҳаллӣ баланд менамоянд.

Хароҷотҳои асосии буҷетҳо - қисми хароҷотҳои мебошанд, ки бо васеъшавии такрористеҳсол алоқамандӣ доранд ва зимни татбиқи онҳо моликияти дар ихтиёри Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақомоти маҳаллӣ қарордошта ташкил ва ё афзоиш меёбад. Онҳо таъминнамоёндаи ҷаъолияти навгонӣ ва навовариҳо маҳсуб меёбанд.

Буҷети рушдро метавон ба таркиби хароҷотҳои асосии буҷетҳо дохил намуд. Он дорои таъйиноти ҳадафманд буда, чиҳати маблағгузориҳои лоиҳаҳо ва барномаҳои сармоягузориҳои бартаридошта, сафарбар мегарданд. Аммо, дар солҳои охир аз сабаби ба вуқӯ пайвастании ҷудонамоии маблағҳои зиёд чиҳати пардохти қарзи давлатӣ, рушди тавсеаи буҷет дар доираи буҷети ҷумҳуриявӣ ба таври кофӣ мавриди инобат қарор дода намешавад.

Харҷҳои ҷорӣ буҷаҳо бахше аз харҷҳои буҷавианад, ки иқдомҳои ҷорӣ мақомҳои идоракунӣ, дар маҳалҳо ва мақомҳои маҳалҳо идоракунанда, ташкилотҳои буҷавиро аз ҳолати буҷаҳо ва коргоҳҳо шоҳаҳои ҷудогонаи иқтисодӣ дар навъи кӯмакпулиҳо ва ёрдампулиҳо маҳсуб меёбад.

Дар ин маврид, бо мақсади арзёбии механизмҳои идоракунӣ хароҷоти буҷети вилояти Хатлон сохтори хароҷоти буҷети маҳаллиро мавриди таҳлил қарор додем (нигаред ба ҷадвали 2.12).

Ҷадвали 2.12. - Сохтори хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон дар солҳои 2017-2022 (бо %).

Солҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Соҳаҳо						
Идораҳои роҳбарикунанда, мудофия, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ	7,5	6,8	6,9	6,6	6,7	6,5
Маориф	56,9	58,1	58,12	57,4	58,1	60
Тандурустӣ	25,12	25,9	24,9	26,3	25,1	25,3
Ҳифзи иҷтимоӣ	0,71	0,73	0,75	0,68	0,66	0,65
Ҳоҷагии коммуналӣ	2,7	2,7	2,6	2,5	2,5	2,2

Идомаи ҷадвали 2.12

Фарҳанг	3,5	3,5	3,8	3,6	3,6	3,0
Кишоварзӣ	0,48	0,44	0,38	0,38	0,36	0,47
Нақлиёт ва коммуникатсия	0,36	0,34	0,29	0,35	0,40	0,49
Соҳтмон	0,60	0,77	1,7	1,44	1,81	0,98
Дигар хароҷотҳо	2,1	0,65	0,39	0,57	0,55	0,32
Ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100

***Сарчашма: Муаллиф аз рӯи маълумотҳои омории Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2021 с. 218-219, соли 2023 с. 138 ҳисоб намудааст.**

Тавре, аз таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.12 дида мешавад, сохтори хароҷоти буҷети маҳаллӣ зиёда аз 10 самти хароҷотро дарбар мегирад ва соли 2022 бештар аз 85,3% ба соҳаҳои иҷтимоӣ, маориф ва тандурустӣ рост меояд. Ва ё хароҷот ба соҳаи маориф дар давоми солҳои 2017-2022 нисбат ба дигар соҳаҳо ба таври назаррас афзоиш ёфта 60%-ро ташкил дода, 3,1 банди ғоизӣ зиёд гардид. Ҳамчунин, хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ ба идораҳои роҳбарикунанда, мудофия, мақомоти хифзи ҳуқуқ 6,5%, хифзи иҷтимоӣ 0,65%, хоҷагии коммуналӣ 2,2%, фарҳанг 3,0%, соҳаи кишоварзӣ 0,47%, нақлиёт ва коммуникатсия 0,49%, соҳтмон 0,98%-ро ташкил додаанд.

Аз ин рӯ, ба ақидае омад, ки идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ ба рушди сармояи инсонӣ нигаронида шудааст. Бо вучуди ин, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлонро зарур аст, ки дар устуворгардонии пойгоҳи даромади буҷети маҳаллӣ чораҳои мушаххас андешида, идоракунии хароҷотро ба самтҳои дигари афзалиятноки рушди вилоят роҳандозӣ намояд.

Бояд қайд намуд, ки ба амали механизмҳои идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ омилҳои мавҷуданд, ки бевосита таъсир мерасонанд:

1. вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
2. сатҳи бо шуғл фарогирии аҳоли (қабл аз ҳама, шахсони қобили меҳнат);

3. иштироки институтҳои ҷамъиятии шаҳрвандӣ дар таъмин ва татбиқи вазифаҳои иҷтимоии давлат;

4. сиёсати бомароми қарзӣ бо дар назар гирифтани мушорикати васоити қарзӣ дар миқдори маҳдудшуда ва истифодаи бештари барои таҳрики тавсеаи иқтисодӣ;

5. мавҷудияти таҳассусмандӣ ва таҷрибаи кормандони мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва давлатӣ.

Таҳлили вазъи муосир ва тамоюлҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои мамлакат, нишон медиҳад, ки масъалаҳои механизмҳои идоракунии ташаккул ва хароҷоти буҷети маҳаллӣ мубрамияти зиёдро касб карда истодаанд. Вобаста ба ин, зарурияти идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллиро дар самти иҷтимоӣ мавриди таҳлил қарор хоҳем дод (нигаред ба ҷадвали 2.13).

Ҷадвали 2.13. - Арзёбии хароҷоти буҷети маҳаллӣ ба самти иҷтимоии вилояти Хатлон дар солҳои 2010-2022.

Солҳо	2010	2015	2022
Нишондиҳанда			
Хароҷотҳо аз буҷети маҳаллӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ бо %	82,1	83,1	85,3
Теъдоди бекорӣ (ҳазор нафар)	16,3	20,7	15,0
МММ ба 1 нафар аҳоли (сомонӣ)	3883	4108	7624
Ҳосилоҳои меҳнат дар иқтисодиёти вилоят, ҳазор сомонӣ МММ/ аҳоли шуғлноқ дар иқтисодиёт	281,6	309,4	553,9

***Сарчашма: Таҳияи муааллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ омили Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон соли 2022. с.8, соли 2023. с.296.**

Аз таҳлили ҷадвали 2.13 бармеояд, ки дар вилояти Хатлон ҷиҳати таъмини вазъи устувори иқтисодӣ-иҷтимоӣ аз буҷети маҳаллӣ ба соҳаҳои маориф ва тандурустӣ дар давоми солҳои 2010-2022 аз 3/2 ҳиссаи хароҷот маблағгузорӣ шудааст, ки 85,3%-ро ташкил дод. Дар натиҷа, ин раванд ба сатҳи касбияти аҳоли ва солимии онҳо таъсир расонд, ки теъдоди бекорӣ ба 1,3 ҳазор нафар коҳиш ёфта, ҳосилоҳои меҳнат дар иқтисодиёти вилоят ба

553,9 ҳазор сомонӣ нисбат МММ рост омад. Чунин вазъ, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар вилояти Хатлон идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ ба самти шуғли пурмаҳсул ва бо шуғл фароғирӣ яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа маҳсуб ёфта, таҷассумгари ҷузъи таркибии сиёсати мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд намуд, ки идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ масъалаи басо мураккаб ва гуногунҷабҳаъ мебошад, ки он дар ниҳояти қор ба сатҳи инкишофи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа таъсиргуздор буда, дар ин самт сатҳи амалинамоии механизмҳои идоракунии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро муайян менамоянд.

Вобаста ба ин, вазъи идоракунии ва сохтори хароҷоти буҷети маҳаллиро дар давоми 12 соли охир мавриди таҳлил қарор додем (нигаред ба ҷадв. 2.14).

Ҷадвали 2.14. - Тағйироти сохтори хароҷоти буҷети маҳаллӣ дар тӯли 12 соли охир

Хароҷотҳо		Ҳиссаи самти хароҷоти буҷети маҳаллӣ, %		Массаи тағйироти сохторӣ, банди %	Индекси тағйироти сохторӣ, % (сут.4/сут.2x100%)
		2010	2022		
1		2	3	4	5
1	Маориф	55,3	60	4,7	8,49
2	Тандурустӣ	20,3	25,3	5	24,6
3	Ҳифзи иҷтимоӣ	1,53	0,65	-0,88	-57,5
4	Ҳоҷагии коммуналӣ	4,4	2,2	-2,2	-50,0
5	Фарҳанг	3,1	3,0	-0,1	-3,22
6	Варзиш	0,41	-	-	-
7	Кишоварзӣ	1,3	0,47	-0,83	-63,8
8	Идораҳои роҳбарикунанда	7,0	3,3	-3,3	-47,1
9	Мудофиа	1,16	1,8	0,64	55,1
10	Мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ	0,95	1,4	0,45	47,3
11	Нақлиёт ва коммуникатсия	0,12	0,49	0,37	308,3
12	Сохтмон	-	0,98	-	-
13	Дигар хароҷотҳо	3,34	0,32	-3,02	-90,4
Ҷамағӣ		100	100		

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асосии маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон соли 2022 с. 379-380, соли 2023, с.138.

Тавре, аз таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.14. бармеояд, мавқеи асосиро дар сохтори хароҷоти буҷети маҳаллӣ соҳаҳои маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва идоракунии давлатӣ ишғол мекунанд. Ҷунбиши сохторӣ дар соҳаи маориф 4,7%, тандурустӣ 5,0% ва фарҳанг -0,1%-ро ташкил намуд. Бояд қайд намуд, ки нисбатан сатҳи болоии ҷунбиш дар соҳаи тандурустӣ мушоҳида мегардад, ки он дар соли 2022 24,6%-ро ташкил намудааст.

Афзоиши якбораи ҳиссаи хароҷотҳои буҷетҳои маҳаллӣ ба соҳаи тандурустӣ бо авҷгирии пандемияи Covid-19 вобастагӣ дорад. Бинобар ин, ҳиссаи хароҷотҳо ба соҳаи ҳимояи иҷтимоӣ, идоракунии давлатӣ ва бахши кишоварзӣ коҳиш ёфт.

Ҳар як хароҷоти молиявӣ, бояд дар ниҳояти қор ба динамикаи МММ таъсиргуздор бошад. Аз ин лиҳоз, дар асоси таҳлили коррелятсионӣ-регрессивӣ, дараҷаи алоқамандии ҳаҷми МММ ва самтҳои асосии хароҷоти буҷети давлатии маҳаллиро муайян намудем. Азбаски, хароҷотҳои буҷетӣ талаботро ба навъҳои муайяни хизматрасониҳо ба вуҷуд меоваранд, мутаносибан тақлифоти ин хизматрасониҳо низ афзоиш меёбанд.

Ҷадвали 2.15. - Алоқамандии суръати афзоиши МММ ва суръати хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон дар солҳои 2011-2021.

Солҳо	Суръати афзоиши МММ	Суръати афзоиши хароҷот ба:			
		Маориф	Тандурустӣ	Идоракунии давлатӣ	Фарҳанг
		Х1	Х2	Х3	Х4
2011	100	100	100	100	100
2012	114,2	116,8	139,1	124,0	148,4
2013	113,0	132,2	135,4	125,0	89,6
2014	112,3	130,1	133,3	109,3	137,7
2015	114,4	126,9	114,9	137,3	112,1
2016	107,1	101,4	104,5	103,8	110,2
2017	116,8	109,7	111,7	82,4	121,9
2018	109,8	116,4	117,9	130,7	128,9

Идомаи ҷадвали 2.15.

2019	106,6	107,0	108,0	92,9	104,8
2020	114,9	111,4	107,0	117,6	123,8
2021	112,3	109,4	116,9	100,8	104,1

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асосии маълумотҳои расмии оморӣ Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон соли 2022.

Барои арзёбии суръати афзоиши МММ ва самтҳои муҳимми хароҷоти бучети маҳаллии вилояти Хатлон таҳлили коррелятсионӣ регрессиониро истифода менамоем. Мавриди зикр аст, ки ин дар асосии маълумоти оморӣ дар ҷадвали 2.15. пешниҳодшуда ва бо истифода аз усулҳои эконометрикӣ таҳлили коррелятсионӣ анҷом дода шуд, ки натиҷаҳои он дар ҷадвали зер оварда мешавад (нигаред ба ҷадвали 2.16).

Ҷадвали 2.16. - Натиҷаи таҳлили коррелятсионии суръати афзоиши МММ ва самтҳои муҳимми хароҷотҳои бучети маҳаллии вилояти Хатлон

Нишондиҳандаҳо	Суръати афзоиши МММ	Суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи маориф	Суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи тандурустӣ	Суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи идоракунии давлатӣ	Суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи Фарҳанг
Суръати афзоиши МММ	1				
Суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи маориф	0,5638	1			
Суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи тандурустӣ	0,5103	0,5824	1		
Суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи идоракунии давлатӣ	0,2534	0,6227	0,4441	1	
Суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи фарҳанг	0,4108	0,1672	0,4054	0,1969	1

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асосии маълумотҳои расмии оморӣ Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон соли 2022.

Чи тавре, аз натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ бармеояд, байни омилҳои таъсиррасон (x_1, x_2, x_3, x_4) вобастагии коллениарӣ вучуд надорад. Дар ин ҳолат, мумкин аст, ҳамаи омилҳои мазкурро ба модели регрессионии таҳияшаванда ворид намуд, агар байни ҳар як омили мазкур бо аломати натиҷавӣ (Y) вобастагии баланд мавҷуд бошад. Дар таҳлили мазкур байни аломати натиҷавӣ бо омилҳои суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи маориф ($r_{x_1, y}$) ва суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи тандурустӣ ($r_{x_2, y}$) вобастагии назаррас мавҷуд мебошад. Бинобар ин, барои таҳияи модели арзёбии суръати афзоиши МММ ва самтҳои муҳимми хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон ба сифати омилҳои таъсиррасон, омилҳои суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи маориф ва суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи тандурустиро истифода менамоем.

Дар раванди таҳқиқот модели ҳисобии регрессионии арзёбии суръати афзоиши МММ ва самтҳои муҳимми хароҷотҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон таҳия карда шуд, ки намуди он чунин мебошад:

$$САМММ = 0,85547 \cdot САХМ + 0,10259 \cdot САХТ \quad (1)$$

Дар инҷо, САМММ – суръати афзоиши МММ-и вилояти Хатлон, САХМ - суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи маориф, САХТ - суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи тандурустӣ мебошанд.

Модели регрессионии таҳиягардида тибқи арзёбии тавсифҳои оморӣ сифат (R^2), хатоии миёнаи стандартӣ (\bar{A}) ва эътимоднокии модел (DW) ба таври зер мебошад: $R^2 = 0,994$, $\bar{A} = 5,62$, $DW = 1,295$. Аз натиҷаи тавсифоти оморӣ мушаххас мегардад, ки модели ҳисобнамоии регрессионии баҳодихии суръати афзоиши МММ ва самтҳои мубрами хароҷотҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон боэътимод буда, барои истифодабарӣ, мувофиқ мебошад.

Хулосаи модели ҳисобии регрессионии таҳиягардида чунин мебошад. Ҳангоми ба як воҳид афзоиш ёфтани суръати болоравии хароҷот ба соҳаи маориф (дар ҳолати бе тағйир нигоҳ доштани суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи беҳдошт), суръати МММ-и вилояти Хатлон ба ҳисоби миёна ба ҳаҷми

0,85547 воҳид афзоиш меёбад. Инчунин, дар мавриди суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи тандурустӣ ба як воҳид зиёд гардидан (дар ҳолати бе тағйир мондани суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи маориф) ба ҳисоби миёна суръати МММ-и вилояти Хатлон ба андозаи 0,10259 воҳид меафзояд.

Дар шароити муосир, тамоюлҳои донишу малакаи нав захираи муҳимми иқтисодӣ мебошад, яъне маҳз онҳо ба омили таъминкунандаи рушд мубаддал гаштаанд. Ҳамзамон, омилҳои рушди иқтисодӣ ва махсусан, омилҳои инноватсионӣ торафт вусъат ёфта, дар фарогирии илмҳои нав мусоидат кардааст. Дониш имрӯзҳо ба унвони муҳаррики рушди моддии истеҳсолот ва бахши хизматрасониҳо арзёбӣ гардида, дар ҳар як минтақаи алоҳида сатҳ ва сифати зиндагӣ, тандурустӣ ва ҷаҳолнокии ҷомеа ро ифода менамояд.

«...Дар ин ҷода, бояд зикри бамаврид намуд, ки дар қабл раванқи иқтисодӣ-иҷтимоии манотик дар вобастагӣ аз мавҷуд будани манобеи моддӣ-табӣӣ (маводҳои маъданӣ, шароити иқлимӣ) арзёбӣ шавад, шарту шароити кунунӣ фановариҳои навоар, ки аз сармоияи зеҳнӣ нерӯ ба даст меоварад, мубрамии бештарро дар худ ҷой додааст»[154, с.88-106].

Бинобар ин, ба ақидае омадан мумкин аст, ки дар меҳвари иқтисодиёти муосир дониш (зеҳн) қарор дорад. Дар доираи ин навъи иқтисодиёт, донишҳо ба маҳсулоти муосири технологӣ ва хизматрасониҳои сатҳи баланди касбӣ табдил меёбанд. Аз ин ҷост, ки таҳлилҳои дар боло овардашуда нишон медиҳанд, идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ ба соҳаи маориф ва дигар соҳаҳои аҳамияти иҷтимоидошта самти афзалиятноки ҷаҳолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлонро муайян мекунад.

Натиҷаҳои нисбатан назарраси равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар қисми хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ инъикос меёбанд. Хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон, махсусан дар соҳаи маориф тамоюли афзоишёбиро доранд. Дар баробари ин, мо самаранокии иқтисодии хароҷоти буҷети маҳаллиро дар соҳаи маориф арзёбӣ намудем (нигаред ба ҷадвали. 2.17.).

Чадвали 2.17. Самаранокии иқтисодӣ-иҷтимоии хароҷотҳои бучети маҳаллии вилояти Хатлон дар соҳаи маориф барои солҳои 2010-2022.

Солҳо	2010	2015	2022	Суръати афзоиши соли 2021 нисбат ба соли 2010, бо %
Нишондиҳандаҳо				
МММ, млн. сомонӣ	1047,8	1252,2	2696,8	257,3
Иштироки соҳаи маориф дар истеҳсоли МММ (млн. сомонӣ)	49,14	61,8	136,2	277,1
Хароҷоти бучети маҳаллӣ ба соҳаи маориф (млн. сомонӣ)	249,1	644,1	1252,5	502,8
Вазни қиёсии маориф дар маҷмуи умумии хароҷотҳои бучети маҳаллӣ (бо %)	55,3	54,1	60,0	4,7
Истеҳсоли арзиши нав ба ҳар сомонии харҷи бучет, сомонӣ	0,19	0,1	0,12	2,1
Вазни қиёсии маориф дар истеҳсоли ММД (бо %)	4,68	4,93	6,16	-37
Зарибаи нигаронидашудаи давлат ба соҳаи маориф (сут. 4/сут.6)	11,9	10,95	9,74	-2,16

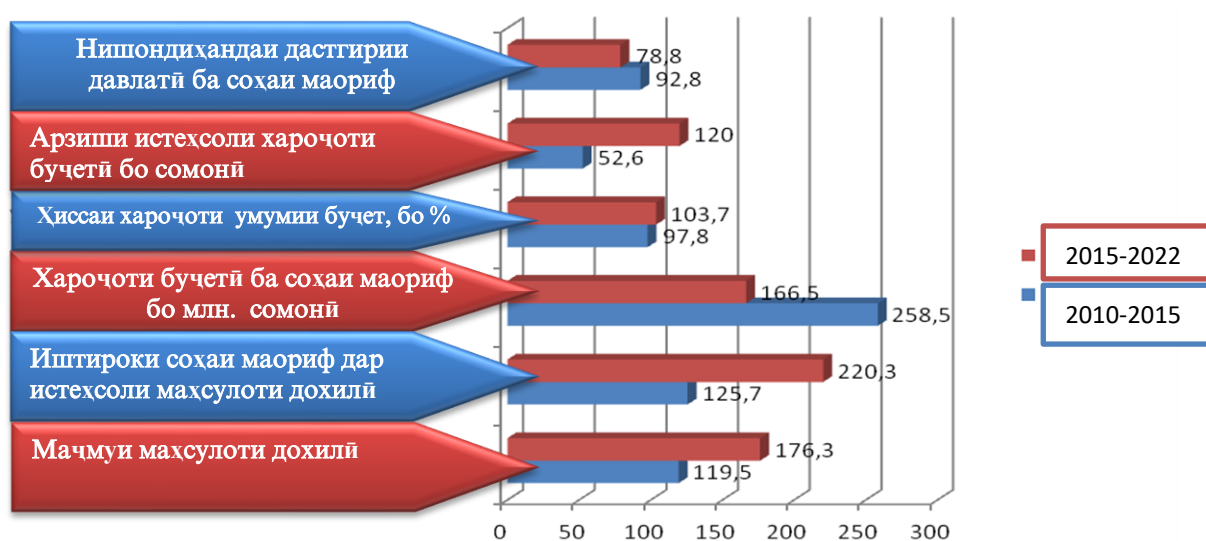
***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2022, с.154, 218.

Тавре аз рақамҳои чадвали 2.17 бармеояд, дар давоми марҳилаи таҳлилӣ МММ то ба 2,5 маротиба афзоиш ёфт, иштироки соҳаи маориф дар истеҳсоли МММ 2,7 маротиба, хароҷотҳои бучетҳои маҳаллӣ ба соҳаи маориф бошад 5 маротиба афзоиш ёфтаанд. Вазни қиёсии хароҷоти бучети маҳаллӣ, дар умум дар соли 2022 60,0%-ро ташкил намуд, ки он дар қиёс бо соли 2010 то ба 4,7 банди фоизӣ боло рафт. Истеҳсоли арзиши нав барои ҳар як сомонии харҷшуда дар соли 2022 0,12 сомониро ташкил намуд, зарибаи нигаронидашудаи давлат ба соҳаи маориф 9,74 сомониро ташкил медихад.

Ҳамин тавр, чунин вазъ аз он шаҳодат медиҳад, ки буҷети маҳаллии вилояти Хатлон, миқдори зиёди воситаҳои буҷетиро ба соҳаи маориф сафарбар намудааст. Дар дурнамои рушди дарозмуддат он ба ташаккул ва рушди низоми инноватсионӣ иқтисодии вилоят мусоидат хоҳад намуд.

Ба ҳамин монанд, таҳлили афзоишбӣи МММ ва хароҷотҳо ба соҳаи маориф дар давоми солҳои 2010-2022 дар шакли зер, дар диаграммаи 2.6 оварда шудааст.

Диаграммаи 2.6. - Суръати афзоиши МММ ва хароҷотҳо ба соҳаи маорифи вилояти Хатлон барои солҳои 2015-2022, бо %

***Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2023 с.154 омода кардааст.**

Аз маълумоти диаграммаи 2.6 дида мешавад, ки суръати афзоиши ММД дар солҳои 2010-2015 98,5% ва солҳои 2015-2022 103,7% аст. Дар баробари суръати афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ хароҷоти буҷети маҳаллӣ дар соҳаи маориф низ дар солҳои 2010-2015 158,5 фоиз афзоиш ёфт. Дар солҳои 2015-2022 бошад 103,7 фоизро ташкил медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки яке аз самтҳои афзалиятноки рушди вилояти Хатлон фаъолияти соҳаи аграрӣ мебошад. Зеро вобаста ба шароити иқлимию табиӣ, мавқеи географӣ, кишоварзӣ яке аз манбаъҳои даромади буҷети маҳаллиро низ ташкил медиҳад. Тараққиёти минбаъдаи соҳаи кишоварзӣ

баланд бардоштани самаранокии маблағгузориҳои асосиро талаб мекунад, ки он ба ташкили маҳсулоти рақобатпазир дар ин соҳа, ворид шудан ба бозорҳои нав ва ба ин васила зиёд намудани даромади андозӣ ба бучети маҳал, сафарбар мегарданд.

Барои муайян кардани самараи хароҷоти соҳаи кишоварзӣ индекси тағйироти хароҷоти бучети маҳаллиро (ба ҳисоби фоиз нисбат ба давраи гузашта) ҳисоб намудем (нигаред ба чадвали 2.18).

Чадвали 2.18. - Хароҷоти бучети маҳаллии вилояти Хатлон ба соҳаи кишоварзӣ дар солҳои 2017-2022

Солҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Хароҷот						
Хароҷоти бучети маҳаллӣ, ҳаз., сомонӣ	9899,6	6759,0	6526,5	7160,8	7959,2	2683451,4

***Сарчашма: Муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмии омории Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2023. с.218, соли 2023 с.138 ҳисоб намудааст.**

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои чадвали 2.18 дида мешавад, ки дар давоми солҳои 2017-2022 хароҷоти бучети маҳаллӣ дар ҳаҷми 2683451,4 ҳазор сомонӣ ва ё 27,6% зиёд гардидааст. Яъне, дар соли 2021 дар қиёс бо соли 2017 19,7% хароҷот ба бахши кишоварзӣ коҳиш ёфтааст. Ҳамчунин, соли 2022 ҳиссаи хароҷоти бучети маҳаллӣ ба соҳаи кишоварзӣ тамоюли манфиро дошта, ҳамагӣ 0,47% ташкил медиҳад. Аммо, новобаста аз сатҳи пасти маблағгузориҳои соҳаи мазкур ба нишондиҳандаҳои рушд ноил гардидаанд.

Чадвали 2.19. - Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи категорияи хоҷагидорӣ (ҳаз. тонна).

Солҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Намудҳои маҳсулот						
Ғалладона	903125	822560	870256	985322	1032680	1073400
Каргошка	162677	216540	222943	193104	213801	217137
Гушт	137768	148017	155855	172445	185768	192821
Тухм	75248	78924	85341	102725	108575	119122,7

***Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии оморӣ Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2022. с. 138, 159, соли 2023 с.20,21,51,52 ҳисоб намудааст.**

Шохисҳои дар ҷадвали 2.19 баёншуда гувоҳӣ медиҳанд, ки дар тамоми давраи таҳлилотии солҳои 2017-2022 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ тадричан зиёд шудаанд, аз ҷумла: ғалладона 118,8%, картошка 133,4%, гушт, 139,9% ва тухм бошад то 158,3%-ро афзоиш ёфт. Ингуна вазъият нишон медиҳад, ки болоравии арзиши як миқдори шохисҳо, асарбахшии харчи буҷаҳои маҳал дар баҳши кишоварзӣ бисёр поён аст.

Ба андешаи мо, барои тавсеаи баъдии соҳаи кишоварзӣ ва болобардории самарабахшии харочоти буҷети маҳаллӣ ба ин соҳа, муҳимтарин омилҳои имконпазирро дар самти зерин мавриди назар қарор додан мумкин аст:

- иштирок дар намоишгоҳҳои мухталиф, махсусан байналмилалӣ, бо ҳадафи таблиғотнамоии маҳсулоти кишоварзии вилояти Хатлон ва ифтитоҳи бозорҳои нав;

- дастгирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзие, ки моли истеҳсолнамудаи онҳо дар бозорҳо ва махсусан дар бозорҳои берун аз вилоят талабгори худро дорад;

- ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба рушди соҳаи кишоварзӣ минтақа;

- дастгирии молиявии категорияҳои хоҷагидорие, ки фаъолиятшон самаранок арзёбӣ мегарданд.

Ҳамин тавр, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таъсири дуалистиро дар низоми иқтисодии вилояти Хатлон дорад: аз як тараф ба буҷети маҳаллӣ воридгардии даромадҳои андозии иловагӣ, аз тарафи дигар боиси рушди соҳаи саноати коркард, ки барои он ашёи хоми зарурӣ медиҳад, мегардад. Дар натиҷа, минтақаи алоҳида метавонад мустақилона уҳдадорӣҳои харочотии буҷети маҳаллиро таъмин намояд.

Дар баробари ин, усулҳои ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории саноатӣ дар минтақа ва истифодаи самараноки харочоти буҷетро дар ин самтҳо дида баромадан ба мақсад мувофиқ мебошад:

- омода намудани мутахассисони дорои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбӣ ва техникӣ;

- ҷалби сармоягузори бозор ба истифода аз соданамоии сиёсати андозӣ;

-дастгирии молиявии мутахассисони ҷавоне, ки берун аз ҳудуди вилоят маълумоти касбии зарурӣ мегиранд.

Ниёз ба афзоиши асарбахшӣ ва мутахассисони давлатӣ бо усули мудирияти муассир ва масъулонаи молиявӣ дар шароити доиман мутағайир дар таъини аҳдофу вазоифи ҷадид баён карда мешавад.

Идоракунии хароҷоти бучети маҳаллӣ бояд ба самтҳои афзалиятноки рушди низоми иқтисодиву иҷтимоии минтақа равона гардад. Дар замони муосир, муваффақият ва устувории дарозмуддати низоми иқтисодиву иҷтимоии минтақа ба самаранок истифода бурдани унсурҳои бахши иттилоотии иқтисодиёт ва сифатҳои иқтисоди рақамӣ, алоқаманд мебошад.

Танҳо, истифодаи самараноки иқтидори ташкилӣ ва иттилоотиву таҳлилӣ қодир аст, ки тамоми захираҳои дар ихтиёри мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлати вилояти Хатлон мавҷуд бударо муттаҳид созад ва ба давлат барои бомуваффақият ҳал кардани муаммоҳои иҷтимоиву иқтисодӣ имконият медиҳад. Бинобар он, маблағгузорӣ барои инкишофи Маркази таҳлилӣ-иттилоотии назди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон тақозои замон аст. Ба қабули қарори идоракунии ҷиҳати идоракунии хароҷоти бучетӣ мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ омилҳои беруна таъсир мерасонад, ки онро бояд ба назар гирифт. Барои арзёбии сатҳи таъсири ин омилҳо метавон таҳлили EFAS-ро гузаронид. Таҳлили EFAS марҳилаи таҳлили омилҳои беруна мебошад, ки ба ҳолати идоракунии раванди хароҷоти бучет таъсир мерасонанд. Дар ин маврид, ду гуруҳи омилҳои таъсиркунандаро ҷудо менамоем: имкониятҳо ва таҳдидҳо. Истифода аз методи коршиносӣ ба ҳар як омил арзиши вазн ва ҳолро муайян менамоем. Мо барои иҷрои ин кор се коршиноси мустақил ва мутахассисони соҳаро интихоб намудем, ки натиҷаҳои арзёбии онҳо дар ҷадвали 2.20 оварда шудааст.

Чадвали 2.20. - Натиҷаи арзёбии усули коршиносӣ оид ба имкониятҳо ва таҳдидҳои Маркази таҳлилӣ-иттилоотии назди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон.

	Э1	Э2	Э3	Эҳтимоли яи сатҳи миёна, P _i
Имкониятҳо				
Имконияти лоббизми манфиатҳо дар соҳаи бахши иттилоотии иқтисодиёт	3	4	3	3,3
Имконияти зиёд шудани талаботи фаъол ба хизматрасониҳои таҳлилӣ-иттилоотӣ аз тарафи субъектҳои иқтисодӣ	5	6	7	6,3
Имконияти афзоиши истеъмом тавассути пешниҳоди платформаи сифати баланди интернетӣ	7	8	6	7
Қобилияти қонё кардани ниёзҳои қаблан қонёнашудаи муштарӣ бо истифода аз технологияҳои нави иттилоотӣ	7	6	8	7
Паст шудани хароҷоти трансаксионӣ	8	7	8	7,6
Таҳдидҳо				
Монетаҳои тартиботи иҷозатдиҳӣ	4	4	5	4,3
Хавфи вазъи ноустувори молиявии Марказ аз сабаби андозбандии баланд	5	6	6	5,6
Вобастагии баланд аз таъминкунандагони захираҳо	6	4	5	5
Таҳдиди таҳкими Марказ ва ё ташкилоти рақобаткунанда	7	8	7	7,3
Сатҳи пасти фарҳанги истифодабарии технологияи иттилоотӣ аз тарафи субъектҳои иқтисодӣ	8	7	6	7

***Сарчашма; Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти чадвали 2.20. (Эзоҳ. $0,11 = 7/32 \times 0,05$; $0,1 = 6/3 \times 0,05$ ва ғ.) омода шудааст.**

Вобаста ба баррасӣ ва арзёбиҳои худӣ ва ҳамзамон дар асоси натиҷаҳои бадастовардаи олимону коршиносони соҳа мо вазъи динамикии муҳити берунаро вобаста ба зарурати сармоягузори давлатии таъмини рушди бахши иттилоотию иқтисодӣ, мушахасии таҳдиди Маркази таҳлилӣ-иттилоотии назди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатиро арзёбӣ ва пешниҳод намудем (нигаред ба чадвали 2. 21).

**Чадвали 2.21. - Арзёбии омилҳои муҳити беруна ҷиҳати маблағгузорию
буҷавӣ**

	Вазн	Хол	Сатҳи арзёбии баркашидашуда Сатҳи миёна, Рі
Имкониятҳо			
Имконияти лоббизми манфиатҳо дар соҳаи баҳши иттилоотӣ ва иқтисодӣ	0,05	3	0,16
Имконияти зиёд шудани талаботи фаъол ба хизматрасониҳои таҳлилий-иттилоотӣ аз тарафи субъектҳои иқтисодӣ	0,11	7	0,77
Имконияти афзоиши истеъмоли тавассути пешниҳоди платформаи баландсифати интернетӣ	0,1	6	0,6
Қобилияти қоне кардани ниёзҳои қаблаи қоне нашудаи муштариён бо истифода аз технологияҳои нави иттилоотӣ	0,13	8	1,04
Паст шудани хароҷоти трансаксионӣ	0,13	8	1,04
Таҳдидҳо			
Монехҳои тартиботи иҷозатдиҳӣ	0,083	5	0,42
Хавфи вазъи ноустувори молиявии Марказ аз сабаби андозбандии баланд	0,1	6	0,6
Вобастагии баланд аз таъминкунандагони захираҳо	0,083	5	0,41
Таҳдиди таҳкими Марказ ва ё ташкилоти рақобаткунанда	0,11	7	0,77
Сатҳи пасти фарҳанги истифодабарии технологияи иттилоотӣ аз тарафи субъектҳои иқтисодӣ	0,1	6	0,6
Ҷамъ	1,0	-	6,41

Сарчашма; Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 2.21. (Эзоҳ. $0,11 = 7/32 \times 0,05$; $0,1 = 6/3 \times 0,05$ ва ғ.) омода шудааст.

Натиҷаи таҳлили EFAS нишон дод, ки арзёбии баҳши иттилоотии идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ ва умуман таъсир ба рушди баҳши иттилоотӣ ва иқтисодӣ минтақа 2,8 холро ташкил медиҳад, ки аз қиммати миёнаи баландтар аст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки таъминоти иттилоотии идоракунии хароҷоти буҷети маҳалро муҳити беруна дастгирӣ мекунад ва нафъи онро эҳсос менамоянд. Бинобар ин, дар раванди тартиб додани ҳадафу вазифаҳои идораи хароҷоти буҷети маҳаллӣ дар самти сармоягузорию буҷавӣ ба рушди баҳши иттилоотии минтақа ин омил бояд ба назар гирифта

шавад. Хамин тарик, дар асоси натиҷаҳои таҳлил метавон ба хулосе омад, ки қарори идоракунии ба шароити муҳити беруна омода аст ва ҳуди муҳити беруна ба қадри кофӣ устувор буда, хароҷоти буҷет ба ин самт ба манфиати кулли субъектҳои хоҷагидор ва аҳолии мувофиқ мебошад.

Вобаста ба ҳамаи таҳқиқотҳои болозикр ва натиҷаҳои бадастовардашуда дар раванди идоракунии буҷети маҳаллӣ ба назар гирифтани чунин хусусиятҳои ҳосилшуда, мувофиқи ҳадаф мебошад:

1) Сатҳ ва дараҷаи истиқлолии молиявии минтақаҳои сарзамин, ки имконпазир аст интихоби ҷиҳатҳои нисбатан тарҷеҳии маҳорачи бучаро бо дар назар гирифтани шароит ва фурсатҳои мавҷуда бояд мушкилиҳои масоили иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҳудуди муайянро тақозо менамояд. Вале, новобаста аз принципҳои дар илми иқтисодӣ мушаххасшуда, риояи меъёрҳои қонунгузори давлатӣ зарур аст.

2) Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дар қисми ваколатҳои хароҷоти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ инъикос ёфта, имконияти амали механизми идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ дар самтҳои афзалиятноки рушди вилояти Хатлон муайян менамояд. Бо назардошти он, мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ хароҷоти натиҷанокӣ воситаҳои буҷетиро таъмин хоҳанд кард.

3) Бо вучуди вобастагӣ ба ҳаҷми маҳраҷҳои буҷети маҳалҳои минтақаҳои мамлакат аз қудрату тавоноии манобеи табиӣ, шароити табиӣ-иқлимӣ ва дигар меъёрҳои, ки марбути ин масъала мебошад.

Ин хусусиятҳо, ҳадаф ва вазифаҳои идоракунии хароҷотҳои буҷетии маҳаллии кишварро муайян менамоянд. Ба андешаи мо, ҳадафи идоракунии хароҷотҳои буҷетҳои маҳаллӣ, дар давраи миёна ва дарозмуддат ноил гардидан ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо назардошти талаботҳои ниҳони натиҷагирӣ ва самарабахшӣ маҳсуб меёбад. Дар ин ҳолат, вазифаҳои аслии идоранамоии хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ ба таври зерин тасниф карда мешаванд:

1) ҳосили итминон аз тавзеи манобеи молиявӣ дар ҳавзаҳои мухталиф ва истифода аз онҳо дар шароити имрӯза, тавзеи манобеи молиявӣ ба зинаҳои мухталиф барои марҳилаи миёна ва дарозмуддати равнақи иқтисодӣ-иҷтимоӣ;

2) боло бурдани сатҳ ва шароити зиндагии мардум;

3) ироаи амалии танзими механизмҳои мудирияти асарбахшона ва ҳадафгузорои манобеи бучавӣ.

Ҳалли вазифаҳои зикргардида дар доираи услуби муайян вобаста ба марҳилаҳои раванди бучет амалӣ карда мешаванд, ки алгоритми идоракунии механизмҳои хароҷоти бучети маҳаллӣ, дар ҷадвали 2.22 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.22. - Алгоритми идоракунии хароҷоти бучети маҳаллӣ

Марҳилаҳои раванди бучет	Тартиби идоракунии
Тартиб додани лоиҳаи бучети маҳаллӣ	- тартиб додани ҳадаф ва вазифаҳои сиёсати бучетӣ дар самти хароҷоти бучет; - пешгӯйинамоии хароҷоти бучет; - банақшагирии хароҷоти бучет;
Таҳқиқ ва тасдиқи лоиҳаи бучети маҳал	- амиқгардонии параметрҳои ҷудогонаи лоиҳаи бучет; - муҳокимаи асоснок будани параметрҳои лоиҳаи бучети хароҷот бо иштироки ниҳодҳои дахлдор;
Иҷрои бучети маҳал	- банақшагирии ҳазинавии хароҷоти бучет; - қабули уҳдадориҳои бучетӣ; - тасдиқи уҳдадориҳои бучетӣ; - иҷозати хароҷот; - хароҷоти маблағгузорӣ; - тасдиқи иҷрои уҳдадориҳои бучетӣ;
Таҳия, таҳқиқ ва тасдиқи ҳисоботи бучетӣ	-ифодаи хароҷоти бучет дар реестрҳои баҳисобгирии бучет; -тартиб додани ҳисобот дар мавриди иҷрои бучет вобаста ба хароҷот;
Назорати молиявӣ	- таҳлил ва мониторинги хароҷоти бучет; - санчиш; - пурсиш; - ревизия; - аудит;

***Сарчашма: Муаллиф дар асосии маълумотҳои расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст.**

Аз маълумоти ҷадвали 2.22 дида мешавад, ки яке аз қоидаҳои калидии идоракунии хароҷоти буҷети давлатӣ банақшагирии хароҷоти буҷети маҳаллӣ мебошад. Барои ин мақомоти ваколатдори давлатӣ ва минтақа маҷмуи чорабиниҳоро бо муайянсозии вазъи хароҷот ва андозаи маблағгузориҳо дар доираи самтҳои амиқ ва усулҳои асосии қабулшуда ба роҳ мемонанд.

Вобаста ба ин, баҳри таъмини сифати баланди идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ чунин усулҳо бояд истифода шаванд:

-мураттабсозии амиқи мақсади ноил шудан ва вазифаҳои дар доираи он муайянгардида (онҳо дар ҳамбастагӣ бо навбаташон ба воҳидоти сохтори кучактар ҷиҳати афзоиши асарбахшии хароҷоти буҷавӣ равона мегарданд), бо ифодаи мизони маблағгузорӣ ва манобеи он;

-шиносоии шахсоне, ки масъули дастёбӣ ба аҳдоф ва мақсид таъиншуда интихоб шудаанд, амиқнамоии масъулият ҷиҳати расидан ба натиҷаи дар нақша тарҳрезшуда;

-таъини фаъолиятҳои амиқ ҷиҳати расидан ба ҳадаф ва вазифа.

Хулосаи боби 2-юм

1. Зимни арзёбии ҳолати муносири рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Хатлон маълум гардид, ки минтақа ҳамчун воҳиди махсуси ҳудудӣ-макроиқтисодӣ баромад намуда, зернизомии иқтисоди миллӣ шинохта шудааст. Ҳамзамон, он чун минтақаи ҳудудӣ-ҳочагидорӣ ва ё мезоэкономика арзёбӣ мегардад, ки раванди такрористеҳсоли худиро ба роҳ мондааст.

Бинобар он, дар идоракунии ташаккул ва истифодаи буҷети маҳаллӣ, ба инобат гирифтани хусусиятҳои иқтисодии захиравию табиӣ минтақа мувофиқи мақсад мебошад. Инчунин, ҳангоми баланд бардоштани самаранокии идоракунии буҷети маҳаллӣ ду масъалаи бо ҳам алоқамандро мушаххас намудан лозим аст: таъмини пойгоҳи пойдории буҷет дар натиҷаи тавсеаи баҳши воқеӣ ва муайяннамоии самтҳои харҷи оқилона ҷиҳати қонеънамоии талаботи иқтисодӣ-иҷтимоӣ вилояти Хатлон.

2. Аз таҳлили пойгоҳи буҷети маҳаллии вилояти Хатлон муайян гашт, ки мавқеи асосиро дар ғанӣ гаштани буҷет даромадҳои андозӣ ишғол менамоянд. Дар чунин ҳолат, сохтори шаклдиҳандаи даромадҳои андозӣ одатан бар асоси андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва ААИ шакл меёбад, ки саҳми он дар кулли марҳилаи таҳлили соли 2021 33,3% ва 23,5% ташкил намуданд. Инчӯ ба ақидае, омадан мумкин аст, ки вилояти Хатлон метавонад бо истифода аз имкониятҳои минтақавӣ минбаъд, дастгирии давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ва соҳибкории саноатӣ, фаъолиятро пурзӯр намуда, пойгоҳи даромадҳои буҷети маҳаллиро устувор намояд.

3. Дар натиҷаи таҳлили амали механизмҳои идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон муайян гардид, ки хароҷоти буҷети маҳаллӣ ба зиёда аз 10 самти хароҷот равона карда мешавад ва 85,3% ба соҳаҳои иҷтимоӣ, маориф ва тандурустӣ рост меоянд. Ҳамчунин, соли 2022 ҳиссаи хароҷот ба соҳаи маориф 60% ташкил дода, ба идораҳои роҳбарикунанда, мудофия, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ 6,5%, ҳифзи иҷтимоӣ 0,65%, хоҷагии коммуналӣ 2,2%, фарҳанг 3,0%, соҳаи кишоварзӣ 0,47%, нақлиёт ва коммуникатсия 0,49%, сохтмон 0,98% рост омаданд. Ин ҳолат аз он дарак медиҳад, ки идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ дар вилояти Хатлон ба рушди сармояи инсонӣ равона шудааст.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ БУЌЕТИ МАҲАЛЛИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

3.1. Такмилидиҳии идоракунии механизмҳои буҷети маҳаллӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ

Идоракунии оқилонаи буҷети маҳаллӣ аз муайян намудани таркиби аниқи даромаду хароҷот вобаста ба ҳар як категорияи онҳо, мавҷудият ва истифодаи усулҳои арзёбии оқилонаи хароҷоти он ва нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи маблағҳои сарфшудаи буҷетиро дар назар дорад.

Усули асосии хароҷоти оқилона характери мақсаднок будани маблағгузориҳои буҷети маҳаллӣ мебошад. Дар ташаккули буҷет, пеш аз ҳама мақомоти маҳаллӣ муайян мекунад, ки дар давраи банақшагирӣ кадом вазифаҳоро ҳал кардан лозим аст, чӣ қадар маблағ лозим аст. Пас аз он барои ҳалли вазифаҳои ба миён гузошташуда манбаъҳо муайян карда шуда, дар сурати нокифоя будани манбаъҳои молиявӣ хароҷот ва имкониятҳоро мутобиқ карда, ҳаҷми хароҷоти буҷетро маҳдуд менамоянд ва маблағҳои иловагиро ҷустуҷӯ мекунанд.

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ ва печида гардидани тамоюлҳои зуд тағйирёбанда дар самти рушди ҷараёнҳои мусбати иҷтимоию иқтисодӣ вобаста ба шаклгирии дастгириҳои маҳалию минтақавӣ, ки ба омилҳои молиявию сохтории давлат асос меёбанд, ҳамчун шарт зарурӣ маҳсуб меёбанд. Маҳз, ин ҷузъи таркибии фаъолият ба ҳисоб рафта, омилҳои муҳимми таъмини рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани дараҷаи некӯаҳволӣ дар вилояти Хатлон мебошад.

Дар ин маврид, арзёбии самараноки амалӣ, механизми идоракунии буҷети маҳаллӣ бо таҳлили муқоисаи пойгоҳи даромад ва хароҷот суръат бояд гиранд, ки он ба самтҳои афзалиятноки рушди ҳудуди муайян, мусоидат намояд.

Аз ин лиҳоз, ба ақидае омадан мумкин аст, ки механизми идоракунии буҷети маҳаллӣ ба натиҷа нигаронида дар шароити муосир зарур буда, чунин чузъро ба ҳам мепайванданд:

1. Банақшагирии миёнамуҳлат ва дарозмуддати буҷет, ки ба натиҷаи мушаххас нигаронида шудааст.
2. Тақсимоти харочот бо усули барномавӣ-мақсаднок.
3. Низоми назорат дар раванди идоракунии буҷети маҳаллӣ.

Яке, аз ин чузъиёт бармеояд, ки инъикосгари натиҷаи фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҳаҷми хизматрасонӣ ва молӣ аз ҷониби давлат пешниҳод гардида мебошад.

Дар ҳоли имрӯз, зарурияти такмили муносибатҳои буҷетӣ ба миён омадааст, ки мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бо ваколатҳои харочоти буҷетӣ, мутаносибан бо захираҳои молиявӣ таъмин шаванд. Айни замон, ташкили дуруст ва гузаронидани ислоҳоти худидоракунии маҳаллӣ, ки ба баланд бардоштани мустақилияти мақомоти худидоракунӣ мусоидати доимӣ менамояд, он метавонад ба афзоиши мустақилият дар шароити вобастагии молиявӣ мусоидати ҳаматрафа намояд.

Ҳолати муътадили молиявии буҷети маҳаллӣ омили муҳимтаринест, ки ба фазои сармоягузори соҳибкорӣ ва иқтисодии минтақа таъсир мерасонад. Ҳар як зина дар минтақа барои тараққиёти иҷтимоию иқтисодии худудӣ муайян вазифаҳои машаххасро мегузорад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ” асосҳои бунёди низоми буҷетиро дар шароити бозор муқаррар мекунад. Он ҷанбаҳои ҳуқуқии самт ва шакли сарфи маблағҳои буҷетиро танзим менамояд.

Фароянди густаришбахшии идоранамоии буҷа, аз тасмимгирии буҷа аз тариқи муаррифии равишҳои пештар рафта, барномарезӣ ва таъини маблағи буҷа, тавсеаи равишҳои муассири ҷамъият дар ҳалли масоили буҷети маҳал, мебошад.

Бинобар он, ташкили раванди буҷет бо роҳи такмили муносибатҳои байнибуҷетӣ дар соҳаи табодули маълумот бо ҳадафи болобардории

самаранокии раванди қабули қарорҳо ва таҳлили иттилоотии буҷетӣ аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ташкил карда шавад. Дар болобардории самаранокии хароҷоти буҷети маҳал, шаффофияти буҷетҳои маҳаллӣ ва тартиботи одилонаи буҷет, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ нақши ҳалкунанда доранд.

Тавре, ки аз таҳлилҳои боби дуюми диссертатсия бармеояд, дар вилояти Хатлон қариб аз чор се ҳиссаи хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ асосан ба соҳаҳои маориф ва тандурустӣ нақшабандӣ шудааст. Вобаста ба ин, маблағгузориҳои доимии баъзе соҳаҳои дигари вилояти Хатлон ба монанди кишоварзӣ, сохтмон, хизматрасонӣ аз буҷети маҳаллӣ боиси афзоиши доимии қарзи кредиторӣ дар буҷет мегардад, ки он дар таснифи буҷет расман инъикос наёфтааст ва буҷети маҳаллӣ бояд ин қарзҳои ҷамъшударо пардохт намояд.

Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо механизми таъмини шароити муътадили буҷети маҳаллӣ зарурати ҳалли ду масъаларо ба миён меорад.

Якум, ин таҳия ва ташаккули чунин муҳити танзимшавандае мебошад, ки бо ҷой доштани мустақилияти буҷети маҳаллиро кафолат дода, барои мақомоти маҳаллӣ ҳавасмандии муассир фароҳам меорад.

Дуюм, масъала дарбаргирандаи он аст, ки даромади мушаххасшудаи буҷети маҳаллие, ки ба мақомоти давлатӣ ҷиҳати ҷуброни хароҷот зимни адои ваколатҳо ва вазифаҳои мухталиф аз тарафи сохторҳои маҳаллӣ ҷудо мегарданд, мушаххас карда шавад.

Аз гуфтаҳои болозикр, дар муносибатҳои байнибуҷетӣ пешниҳод карда мешавад, иқдомоти монанди тағйироти қобили таваҷҷуҳ дар меъёр ва стандартҳои иҷтимоии қобили иҷро, беҳбудбахшии ҳадди ақали буҷети масрафшаванда ва муаррифии стандартҳои молиявӣ ва иҷтимоие, ки дараҷаи зиндагонии мардуми минтақаҳои давлатро танзиму ифода месозанд. Ҳамаи меъёрҳои стандартҳои иҷтимоии татбиқшавандаро аз ҷиҳати сифат ва миқдор такмил додан бамаврид аст. Он стандартҳои иҷтимоии ба ҳадди ақали масрафот мувофиқаткунанда ва тазмингари дараҷаи зиндагии баланду

шоиста, бечунучаро бояд дар ҳама зинаҳои буҷа дар назар дошта шаванд ва ба унвони бахши афзалиятнокдоштаи мудириятӣ арзёбӣ гарданд.

Дар баробари ин, бояд мустақилияти буҷети маҳаллӣ ва заминаи даромади буҷети маҳаллӣ мустаҳкам карда шавад, аз ҷумла:

-таъмини шаффофияти ситонидани андоз;

-фароҳам овардани шароит барои ситонидани андоз аз даромад на аз рӯйи арзиши кадастрӣ, балки бо арзиши бозорӣ бо назардошти сохтмони нотамом;

-тағйирот дар тақсим ва азнавтақсимкунии даромадҳои андоз ба манфиати буҷети маҳаллӣ;

-ҳисобдорӣ ва назорати пардохтҳои иҷора.

Самаранокии идоракунии буҷетии банатича нигаронидашуда, фарқияти байни натиҷаҳои мустақим ва ниҳоии харочоти буҷетро дар назар дорад. Натиҷаҳои бевосита аз рӯйи ҳаҷми неъматҳои ҷамъиятӣ, корҳо, хизматрасонӣ ва дигар молҳои зарурии ҷамъиятии аз тарафи мақомоти маҳаллӣ пешниҳодшуда, ифода карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, амалигардонии механизми идоранамоии банатича нигаронидашудаи буҷетро бо ҳалли вазифаҳои зерин мансуб донишҷӯ имконпазир аст:

-ташаккули феҳристи барномаҳои буҷети маҳаллӣ дарбаргирандаи номгӯйи пурраи нишондиҳандаҳои, ки натиҷаҳои мустақим ва ниҳоиро бо баҳодихии сифати харочотҳо, бо натиҷаҳои самаранокии харочоти буҷети маҳаллӣ нишон медиҳанд;

-муқаррар намудани доираи салоҳияти мақомоти маҳаллӣ, ки барои онҳо нишондиҳандаҳои самаранок ташаккул меёбанд;

-вобаста ба фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ такмили низоми идоракунии тибқи ҳаҷми маблағҳои ба онҳо ҷудошуда барои барномаҳои миёнамуҳлати шӯъбаҳо, таъмини мувофиқати ҳар як барномаи буҷетӣ ба хизмати муайян бо таҳияи нишондиҳандаи мушаххаси самарабахш;

-таҳияи маҷмуи вазифаҳое, ки унсурҳои механизми пешниҳодшудаи буҷетро барои ноил шудан ба натиҷа муайян мекунанд ва ба онҳо имкон медиҳанд, ки онро мақсаднок ва самаранок бинанд.

Дар ин маврид, идоракунии буҷети маҳаллӣ ба натиҷа нигаронидашуда аз чор марҳила иборат аст:

1. Банақшагирии стратегӣ, ки мақсад ва вазифаҳоро коркард мекунад.
2. Банақшагирии барномаи харочот дар доираи буҷети маҳаллӣ, ки мақсад, вазифа ва нишондиҳандаҳои баҳодиҳиро муайян мекунад.
3. Пешниҳоди хизматҳо ва ноил гаштан ба натиҷаҳои мушаххас.
4. Баҳодиҳии натиҷаҳо, ки аз пурсиши аҳоли, таҳлили натиҷаҳо ва ғайра иборат аст.

Таҳлили муносибатҳо вобаста ба андозҳо нишон медиҳад, ки ҳавасмандгардонии иқтисодии буҷети маҳаллӣ боиси афзоиш ва рушди субъектҳои хочагидор ва мақомоти маҳал гардидаст, ки моҳияти иқтисодии онро барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолии маҳаллӣ ва рушди иқтисодиёти минтақа мебошад.

Манотик фурсат доранд, даромади буҷети маҳалро на танҳо тавассути даромадҳои андозӣ, аммо бо беҳбудбахшии амалкардҳои мақомҳо чиҳати тавсеадиҳии асарбахшии ба иҷора додани он молу амволе, ки мансуб ба мақомот дар маҳалҳо қарордошта даромадҳои худиро бештар намоянд. Барои мисол, бо иҷораи заминҳои мутааллиқ ба мақомҳои ҳукумат дар маҳалҳо ё тақвияти иҷтимоӣ, ки пойяи даромад мебошад, то ҳудуде буҷети маҳалро таъмин хоҳад намуд.

«...Бо дарназардошти рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба иқтисодиёти рақамӣ алоқамандии ногустастанӣ дорад. Истифодаи технологияҳои компютерӣ ва рақамӣ яке аз асосҳои калидии ташаккули сиёсати иқтисодии давлатҳои муосир ба шумор меравад. Дар замони муосир бо пешрафти илму техника иқтисоди ҷаҳонӣ низ бомаром тағйир меёбад. Аз ин ҷост, ки солҳои охир бо дарназардошти тағйирёбии авзои иқтисодию сиёсии ҷаҳон нақши технологияҳои муосир ва навгониҳои электронию рақамӣ дар идоракунии

молиявӣ ва давлатӣ, бештар меафзояд. Дар ҳамин асос, аз рӯйи ақидаҳои назариявӣ муаммои таъмин ва амалишавии иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Дар таҷрибаи амалишавии технологияҳои рақамӣ дар баъзе муассисаҳои молиявӣ-қарзӣ ва идоракунии молияи маҳаллӣ нишон дода шудааст.

Лозим ба ёдоварист, ки фановариҳои иттилоотӣ, барномаҳои компютерӣ давраи ҳозира дар ҳаёти шахсу ҷомеа таъсиррасон мебошанд, дар бисёри ҳолату мавқеъҳо ин фановариҳо мусоидатгузори пешравии ҳаёти зиндагонии мардум гарданд. Дар ин таҳқиқ бояд таъкид кард, ки зери унвони “иқтисоди рақамӣ” як амалкарди тахассусӣ дар ҷодаи иқтисод ва молия фаҳмида мешавад, ки зери истифода аз фановариҳои иттилоотии муосири рақамӣ барои идорасозии молияи рақамӣ, тичорати электронии рақамӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, тақвияти истеҳсолоти рақамӣ фаҳмида мешавад, аз ин ҷиҳат дар амал ба корандозии асарбахши он метавонад дар созмондихии модели ҷадиди идоракунии иқтисодии рақамӣ ва равнақи баъдинаи он барои татбиқи навгониҳои рақамӣ дар идоракунии молия ва истеҳсолот, ҷалби сармояи хориҷӣ, таҳкими тамоюли содиротӣ, тақвияти маҳсулоти воридотивазкунанда ва дарёфти роҳҳои хизматрасонии рақамӣ, имкониятҳои лозимаро фароҳам меорад»[6].

Дар ин ҷода, агар мо ба шохисҳо ва маълумотҳои марбут ба омор нигоҳ андозем, он гоҳ маълум мешавад, ки муносиб ба баҳодиҳии Намояи ҷаҳонии навгонӣ (The Global Innovation Index, GII) дар соли 2022 Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба дараҷоти таъсиргузориҳои фановариҳои рақамӣ дар дохили 139 кишвари ҷаҳон мавқеи 104-умро дар даст дорад. Дар қатори давлатҳои ҷаҳони муосир Тоҷикистон аз ҷумлаи кишварҳое маҳсуб меёбад, ки қадамҳои аввалини худро ба марҳилаи рушди иқтисодиёти рақамӣ гузошта истодааст.

Иловадан, рақамӣ шудан барои мушаххас кардани вазифа ва мақсади муассисаҳо аз тариқи созмондихии бахшҳои ҷудоғона (бахши иттилоот, бахши пардозии иттилоотӣ-электронӣ) шароит эҷод мекунад. Ҳамзамон,

рақамикунонӣ заминаи пешрав ва фаъолияти иқтисодӣ дар даврони имрӯза доништа шуда, метавонад ба шаклгирии ҳавзаҳои ҷудогонаи мудирияти молияи маҳал сабаб шавад. Натиҷаи ба даст омода аз тариқи рақамӣ кардан, ба назари мо то ҳадди зиёде ба маҳоратҳои ҳирфаии касоне, ки масъули пардозии иттилоот ҳастанд, ҳамбастагӣ дорад.

«...Амалияи роҳандозӣ намудани иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад, ки дар ҳамин ҳолу рӯз дар бархе аз вазоратҳо, сохторҳо ва ниҳодҳои кишвар барнома ва лоиҳаҳои, ки ба раванқебии рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ ва густаришҳои ҳукумати электронӣ гардонида шудаанд, амалӣ хоҳанд гашт. Ба ҳамин тариқ, “иқтисоди рақамӣ” фаъолияти махсуси иқтисодӣ буда, он тавассути истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ дар соҳаи идоракунии молияи электронӣ, тижорати электронӣ, хизматрасониҳои рақамӣ ва ба мақсади тақвият бахшидани иқтисодиёти давлат ва ҷамъият истифода бурда мешавад»[6].

Дар шароити муосир, иҷрои ҳама барномаҳои электронӣ дар ҳама заминаҳои фаъолият, махсусан беҳбуди робитаи байнибучавӣ, механизмҳои барои мудирияти молия дар маҳал ҷиҳати ба натиҷаи назаррас ноил шудан ниҳоят мубраму саривақтӣ мебошад.

«...Бо ин мақсад, пайваста ба Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ, ки бо Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 тасдиқ шудааст, дар доираи марҳилаҳои барои амалисозии дурнамои табодули рақамӣ дар ҷумҳурӣ пешбинӣ намуда, он дар се марҳила: марҳилаи якум то соли 2025, марҳилаи дуюм то соли 2030 ва марҳилаи сеюм то соли 2040 амалӣ карда мешавад»[6].

Дар ин раванд, рушди рақамикунонӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз пеш паҳн гардида, бештар дар низоми бонкӣ ба назар мерасад.

Муносиб ба ахбороту иттилооти Бонки миллии Тоҷикистон дар давоми соли 2022 ҳамёнҳои электронии аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ

бароварда шуда, дар умумияти худ ба 6329772 адад расид, ин шохис дар муқоисот бо соли 2021 ба андозаи 2795353 адад зиёдтар мебошад (44,1 %), аз ин рӯ дар тӯли соли 2022 тавассути ин ҳамёнҳои электронӣ 13,4 млн. амалиётҳои бидуни пули нақдина ба маблағи умумии 1615,2 млн. сомонӣ амалӣ гардонид шуд, ки дар муқоиса бо соли 2021 -19,9 % ё 45,2 % барзиёд мебошад.

Расонидани хизматҳо аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ ба мизочон тавассути ба истифодадихии барномаҳои электронӣ бо суръати баланд афзоиш ёфта истодаанд. Афзоишҳои микдори пардохтҳои электронӣро ғайринақдӣ бо истифода аз қортҳо ба воситаи банкоматҳо ва телефонҳои мобилӣ, бо тавсеаи шумораи амалиётҳо доир ба пардохти хизматрасониҳои манзилӣ- коммуналӣ, хизматрасониҳои мобилӣ, интернет-провайдерҳо, телевизионҳои кабелӣ, нуқтаҳои таъмини сӯзишвории автомобилӣ ва ғайра вобаста аст.

Дар ин замина, мо рушди барномаи электрониро дар низоми идоракунии молияи давлатӣ таҳия намудем (нигаред ба ҷадвали 3.1).

Ҷадвали 3.1. - Заминаҳои рушди барномаҳои электронӣ дар низоми идоракунии молияи маҳаллии давлатӣ

<p><i>Ташаккули маҳоратҳои рақамӣ;</i></p>	<p><i>Мукамалномаи таҳсилоти рақамӣ дар низоми умумии таҳсилот. Тавсеаи ТИ-таҳсилот ва омоданомаи ТИ-мутахассисони баландихтисос; Маҳоратҳои рақамӣ барои аҳолии ҳама манотиқ, махсусан гуруҳҳои осебпазир; Тавсеаи минтақаи рақамӣ бо забони давлатӣ</i></p>
<p><i>Мукамалсозии заминаҳои меъёрӣ - ҳуқуқӣ</i></p>	<p><i>Ташкили муҳит ва фазои мусоид, ҷиҳати тавсеаи пойдори инноватсионӣ; Ташаккул, қавигардонӣ ва таъмини беҳатарӣ барои истифодаи технологияҳо</i></p>
<p><i>Нақши институтҳои давлатӣ дар гузариш ба иқтисоди рақамӣ</i></p>	<p><i>Пурзур кардани нақши институтҳои давлатӣ.</i></p>

***Сарчашма: Муаллиф дар асосии маълумотҳои расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.**

Ҳамзамон, яке аз роҳҳои болобарии самарабахшии идоранамоии буҷети маҳаллӣ ин чорӣ намудани барномаи махсуси низоми идоранамоии иттилоотӣ молияи давлатӣ **SGB.NET** ба ҳисоб меравад. Низоми идоракунии иттилоотии молияи давлатӣ **SGB.NET** ба таври худкор иҷозат, банақшагирӣ, таҳияи буҷет, баҳисобгирӣ, таҳлил ва назорати иҷрои буҷети давлатӣ ва маҳаллиро амалӣ мекунад. Низоми автоматикунонидашудаи иттилоотии буҷетӣ барои автоматикунонии банақшагирӣ ва иҷрои буҷети шаҳрӣ, ноҳиявӣ ва деҳот пешбинӣ шудааст.

Барномаи махсуси **SGB.NET** дар асоси талаботи қонунгузории буҷетӣ тибқи дастури Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудааст. Яъне, барномаи автоматикунонидашудаи мазкур анҷом додани чунин масъалаҳоро дарбар мегирад:

- ташаккули лоиҳаи буҷетӣ;
- мушаххас намудани маблағгузории буҷетии харочот дар асоси номгӯи буҷет ва манбаъҳои маблағгузорӣ;
- тақсим, ташаккул ва тасдиқи лимитҳо оид ба уҳдадорихои буҷетӣ;
- ташаккул, тақсим ва расонидани ҳаҷми маблағгузории уҳдадорихои буҷетӣ ба гирандагони маблағҳои буҷетӣ;
- инъикоси ҳаҷми маблағгузорӣ дар суратҳисобҳои роҳбарони асосӣ, идоракунандагон ва ба даст оварандагони маблағҳои буҷетӣ;
- баҳисобгирии нақшаи ҳазинавӣ, чекҳои ҳазинавӣ ва харочоти буҷет;
- идоранамоии пардохтҳои нақдӣ аз буҷет;
- насбу васли ҳисоботҳои автоматӣ;
- мубодилаи электронии иттилоот бо ҳазинадорӣ, инчунин бо роҳбарон ва гирандагони маблағҳои буҷетӣ.

Ҳангоми иҷрои ҳазинавӣ ва истифодаи ҳисоби ягонаи буҷетӣ раёсатҳои молия ҳар рӯз дар бораи ҳаҷми даромади буҷет ва харочоти маблағгузории ҷудошуда аз ҷониби роҳбарон ва гирандагони маблағҳои буҷетӣ маълумот мегиранд.

Барномаи буҷети электронӣ **SGB.NET** имкон медиҳад, ки ба хароҷоти буҷет аз рӯйи уҳдадорихо дар ҳар як давраи ҳисоботӣ баҳодихӣ объективона дода шуда, дар натиҷа вазъи имконпазири гардиши пули нақд дар ҷараёни иҷрои буҷет дақиқ пешгӯӣ карда шавад.

Барномаи мазкур ин системаи иттилоотии **TFMIS SGB.net** (Системаи иттилоотии идоракунии молиявии Тоҷикистон) мебошад, ки аз соли 2014 аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда шуда, айни замон зиёда аз 6800 ташкилотҳои буҷетии ҷумҳуриро фаро мегирад, ки ба таври автоматикӣ буҷетҳои давлатӣ, маҳаллӣ ва дурнамои онро муайян менамояд ва ба самаранокии идоракунии буҷети маҳаллӣ мусоидат мекунад. Яъне ҳамкориҳои байни мақомоти давлатӣ таъмин гардида, бо истифода аз технологияи информатсионӣ ҳамроҳангсозии фаъолият, амалӣ хоҳад гашт.

«... Рақамигардонии иқтисод дар умури идорасозии молияи Ҷумҳурии Тоҷикистони муосир шохаи афзалиятнок ва калидии иқтисод мебошад, аз ин ҷиҳат шаклгирии баъдинаи он бо назардошти тадбироти зер амалӣ мегардад:

-омодасозӣ, таҳия ва қабули низоми ягонаи қонунгузории миллӣ дар бахши иқтисоди рақамӣ ва рақамикунонии молияи давлатӣ;

-амалисозии маблағгузории давлатии иқтисоди рақамӣ ва сиёсати ҳуқуқии молия ва андоз»[21].

Роҳандозии автоматикунони равандҳои технологӣ-иттилоотӣ дар низоми идоранамоии молияи давлатӣ бошад, дар худ истифодаи густурдаи воситаҳои навтарини техниро тақозо менамоянд, ки зимни иҷрои амалкард иштироқи инсон камтар мушоҳида мегардад. Барои мисол, пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ, наشري ҳуҷҷатҳои натиҷавӣ дар қоғаз, назорати иҷроиши буҷети шахру ноҳияҳо, дурнамои буҷетӣ, назорати маблағҳои ғайринақдӣ буҷетӣ, гузаронидани амалиётҳои молиявӣ, назорати хароҷоти молиявӣ, додани ҳисоботи молиявӣ аз ин зумра мебошанд. Бояд қайд намуд, ки низоми идоракунии иттилоотии молияи давлатӣ **TFMis/SGB.net**, тавассути

модулҳои барномаи мазкур ба роҳ монда мешавад, ки аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудааст.

Расми 3.1. - Модулҳои асосии Барномаи электронии TFMis/SGB.net.

***Сарчашма:** Муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст.

Раванди коркарди иттилооти иқтисодӣ дар низоми идоракунии молияи давлатиро ба марҳилаҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- ибтидоӣ;
- омоданамӣ;
- асосӣ;
- ниҳой.

Давраи ибтидоӣ-ҷамъоварӣ, бақайдгирии иттилооти ибтидоӣ ва воридсозии маълумотҳо ба компютер доништа мешавад. Давраи омоданамӣ, ифодагари интиқоли иттилоот ба барандаҳои иттилоотӣ ва назорат мебошад.

Марҳилаи асосӣ бошад, таъмингари коркарди бевоситаи иттилоот маҳсуб меёбад. Дар марҳилаи ниҳой санҷиш, хатм ва пешниҳоди натиҷаҳо барои истифодабарандагони иҷро пешкаш карда мешаванд.

Дар идоранамоии равандҳо ва объектҳои иқтисодӣ масъалаҳои муайяни идоранамоӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода мешаванд. Чунин, масъалаҳои идоранамоие вучуд дорад, ки дар онҳо ҳама чараёнҳои коркарди иттилоот аз аввал то ба охир маълум мебошанд. Тибқи тартибот, ин масъалаҳои доими ҳалшаванда дар марҳилаҳои муайян мебошанд.

Ҳалли онҳо, зимни таъсиси низомии иттилоотии иқтисодӣ (СИИ), аввалан автоматикунонида мешаванд. Вале, дар ин ҳолатҳо низ, инсон аз идоранамоӣ берун намешавад, зеро ба зиммааш вазифаҳои назоратӣ, қабули қарори натиҷавӣ доир ба ҳама масоили асосӣ ва имконияти дигарнамоии гузориши масъала меистанд. Дар шароити чудосозии коркарди иттилоот аз идоранамоӣ, аз як тараф зимни ихтисорнамоӣ ва аз тарафи дигар зимни зарурияти муттаҳиднамоии раванди коркард ва қабули қарорҳо ба чараёни ягонаи идоранамоии масъалаҳои ҷоринамоии органикии усулҳои нави коркарди иттилоот ба низоми идоранамоиро ба вучуд меоранд.

Дар умум, раванди самаранок идоранамоиро ба се самт чудо менамоянд:

1) Мукамалсозии пуррагии сохти иқтисодӣ. Ба ин самт, муайяннамоии масъалаҳои умумичаҳонӣ, усулҳои идоранамоии тавсеаи иқтисодӣ, аз тарафи корхона, ҳамчун қисми марказии идора, инчунин арзёбӣ ва мувозиннамоии фаъолияти объектҳои иқтисодиро дохил намудан мумкин аст. Ҳалли ин масъалаҳои пурмазмун таҳлили босифат ва зехниро талаб мекунанду гирифтани натиҷаҳо дар актҳои қонунии қарорҳои корхона ба қайд гирифта мешаванд.

2) Тараққӣ додани раванди ташкили идоракунии. Ин самт ҳадафҳо ва масоили пешсафиро дарбар мегирад. Вай аз ҳама бештар сохтори мақомоти идоранамоии истехсолот ва тавсифи алоқамандии байниҳамдигарии онҳоро омӯхта, равандҳои қабули қарорҳоро тағйир медиҳад. Ба вай

алоқамандсозии зернизомҳои поёнӣ, масъалаҳои ба онҳо марбут, тарҳи (схемаи) фиристодани ҳуҷҷатҳо ба мақомоти идоракунанда тааллуқ доранд. Яке аз чунин тарзҳои тавсеа ташкили системаҳои низомҳои идоракунии автоматонӣ мебошад.

3) Тавсеа додани идоранамоии молиявӣ бо таъминоти иттилоотӣ ба ҳисоб меравад. Ин самт, барои беҳтарсозии тавсифҳои он иттилооте равона гардидааст, ки бо он мақомоти идоранамоии молиявӣ таъмин мегарданд. Шакли асосии онҳо, ин сохтани низомҳои иттилоотӣ ва экспертӣ, ки тавассути барномаҳои нав ба роҳ монда мешаванд. Агар дар низомҳои идоранамоии автоматишуда ба тамоми раванди идора аҳамият дода шавад, пас дар низоми иттилоотӣ дар идоранамоии молияи давлатӣ ба коркарди иттилоотии он, аҳамият медиҳанд.

Дар байни самтҳо ва дараҷаҳои контурии идоранамоии монанди якрангиро мушоҳида намудан мумкин аст. Дар расми 3.2. тарҳи идоранамоии раванди тиҷоратӣ- молиявӣ як объекти иқтисодӣ пешниҳод гардидааст.

Расми 3.2. Таҳияи системаи идоракунии тиҷорати электронии молиявӣ.

***Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.**

Алоқаҳои иттилоотӣ бо ададҳои зерин ифода ёфтаанд:

1. Чараёни иттилоотии аз мақомотҳои берунӣ (идоранамоёнда, захиравӣ, молиявӣ ва мисоли онҳо) воридшаванда.

2. Иттилоот дар бораи шарту шароити фаъолияти хочагидорӣ дар низоми идоранамоии молияи давлатӣ (воситаҳои нақдина ва ғайринақдӣ, муддати интиқол ва расидани иттилооти молиявӣ).

3. Таассуротҳои идоракардашаванда – интиқол ва расондани қарорҳои идоранамоии молиявӣ ба объектҳои идорашаванда.

4. Иттилоот дар бораи амалисозии низоми электронии молиявӣ, таассуроти идорашаванда.

5. Иттилоот дар мавриди натиҷаи тавлидот ва натиҷаи молиявӣ (барои мисол, қоғазҳои қимматнок, чекҳо, пулҳои нақдина, маҳсулотҳои истеҳсолшуда, андоза ва ҳаҷми фурӯш).

Ҳамин тавр, қорӣ намудани ҳисоби ягонаи буҷетӣ натиҷаҳои идоракунии захираҳои молиявиро беҳтар мегардонад, зеро азнавтақсимкунии чандири маблағҳои буҷетӣ талаботи иштирокчиёни раванди буҷетро ба қарзгирии кӯтоҳмуддат коҳиш медиҳад, ки ин боиси кам шудани хароҷоти буҷет мегардад.

Дар доираи таҳқиқот пешниҳод менамоем, ки модели идоракунии самараноки раванди буҷетӣ дар сатҳи маҳаллӣ бунёд карда шавад, ки чунин унсурҳо ва амалҳои пайдарпайро дарбар гиранд:

- муайян намудани доираи салоҳият (субъектҳои тобеият), ки барои онҳо нишондиҳандаҳои ниҳой бояд ташаккул дода шаванд;
- ба таври маҷмуи ба ном «маҳсули фаъолият»-и мақомоти худидоракунии маҳаллӣ тақсим кардани масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ, ба мақомоти мушаххаси маъмурии маҳаллӣ вобаста кардани ҳар як доираи фаъолият;
- такмилдиҳии самти фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар доираи маблағҳои ба онҳо чудошудаи барномаҳои миёнамуҳлати идоравии худ, таъмини мутобиқ будани ҳар як чунин барнома ба хизмати махсуси буҷетӣ ва таҳияи нишондодҳои мушаххаси фаъолият;

- маҷмуи вазифаҳои тартиб дода шаванд, ки унсурҳои лоихаи пешниҳодшудаи модели бучетиро аниқ намуда, онро корношояму функционалӣ мегардонанд.

Теъдоди барзиёди унсурҳо ва механизмҳои идоранамоӣ вобаста ба натиҷаҳо қисман ба фаъолият ва амалкардҳои воқеии мақомотҳои маҳаллӣ ворид карда шудаанд.

Дар ҳамбастагӣ ба дигаргуниҳои имрӯзаи мавҷуда нисбати мавқеи мақомоти маҳаллӣ ва ҳадди ниҳии босамар амалишаванда ва ҳамчунин баста ба ниёзҳои тадриҷона афзоишбанда зарур аст, ки хизматҳои сифатан муосир пешниҳод шаванд. Ҳамзамон, равиши муассиртари тавсеадиҳанда ва беҳбудбахшандаи мудирияти бучети маҳалҳо ва арзёбии он, дар асоси таъсиси низоми ягона ва якхелаи арзёбии самаранокии идоракунии бучетҳои маҳаллӣ, ки дар худ таҷрибаи байналмилалӣ ва миллиро ҷой додааст, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар шароити мураккаб гардидани равандҳои ҷаҳонишавӣ пешгӯӣ яке аз механизмҳои асосие маҳсуб меёбад, ки тавассути он ба таъсири доимӣ ва эҳтимолии омилҳои дохилию берунӣ баргузор намуда, як қатор эҳтимолиятҳои хатарафзоро қабл аз ба вуҷуд омадан идора ё пешгирӣ карда мешаванд. Иловатан, лозим ба зикр аст, ки параметрҳои зерини боарзиш мавҷудият доранд:

-сифатнок ва идоракунии иттилоотӣ ба ташкил ва пешгӯйинамоии бучети маҳаллӣ дар ҳамбастагӣ бо мақомот ва истифодабарандаҳо;

-муҳлати банақшагирӣ;

-шумораи авомили дохилию хориҷӣ ҳатмӣ ба назар гирифташаванда;

-дар назар доштани вижагиҳои тақвиятбахшандаи минтақаҳои амик;

-зарурати дар назар гирифтани сценарияҳои гуногуни тараққӣ.

Дар чандсолаи охир, таҷзия ва таҳлили харҷҳо дар робита бо параметрҳои банақшагирифташуда аввалияти бештар ба даст оварда, тақозо барои онҳо ба таври қобили тавачҷуҳ афзоиш ёфтааст, далел он аст, ки таҳлилу таҷзияи харҷҳо на танҳо шомили мушорикати намояндаҳои

мақомҳои гуногуни ҳукуматҳои дар маҳал қарор дошта, балки бо мушорикати коршиносҳо, муҳаққиқин, ҳавази илм ва касбу кор ва мардумро тақозо менамояд. Ин бо он асоснок карда мешавад, ки зимни истифодаи ин усул шаффофият дар идоракунии маҳаллӣ мушоҳида хоҳад шуд, бинобар ин натиҷагирӣ ва дуруст истифодаи воситаҳои буҷетӣ танҳо дар натиҷаи риояи ҳуқуқҳои конститутсионии аҳоли ва сохторҳои маҳаллӣ таъмин карда мешавад.

Тавре, ки дар боби дуёми диссертатсия иброз доштем, яке аз механизмҳои идоракунии хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ ин ташкили низоми дурусти назоратӣ мебошад.

Вобаста ба навъҳои идоракунии электронӣ, аз мониторинги идоракунии молияи маҳаллӣ истифода намудан зарур аст. Бар асоси адабиёти вучуддоштаи илмӣ-таҳқиқотӣ тавзеҳи ин истилоҳ, дар осорҳои илмӣ (Улуғхоҷаева Х.Р., Раҳимзода Ш.М., Умаров Х.У., Мирсаидов А.Б.) пешниҳод шудаанд. Бинобар ин, ба назари мо, назорат бар мониторинги иҷроии буҷети маҳаллӣ тавассути барномаҳои электронии марбута, дар ҳамбастагӣ бо харҷҳо бояд равишҳои зеро дар худ ҷой диҳад:

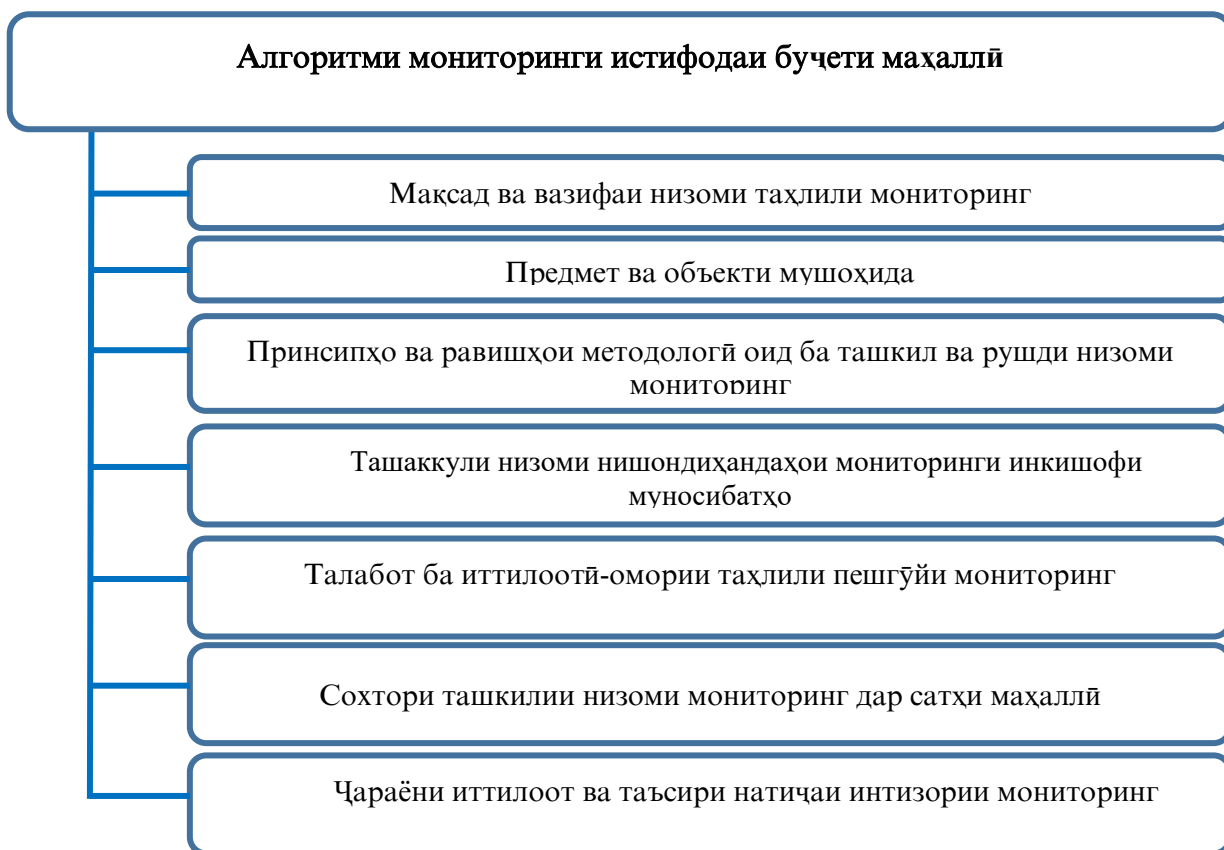
1) паё-пай иҷроии фароянди банақшагирӣ, бидуни тавачҷуҳ ба ҷамъоварӣ ва таҳлили баъдии нишондодҳои расида баҳри қабули қарорҳо барои идоранамой дар ҳамбастагӣ бо манотиқу маҳалҳои кишвар;

2) фурсати истифода аз натиҷаҳои дар ҷараёни шаклгирӣ ва пешгӯии раванқи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳо ба даст оварда, возеҳтаргардонии пешбиниҳои марбутатаи буча, тавассути мутахассисони соҳавии барномарезӣ барои иҷроии ҷиҳатҳои амалисозии харҷҳои буҷети маҳаллӣ;

3) арзёбии созгории натиҷаҳои ба даст овардашуда дар бастагӣ аз аҳдофу мақсуд ва ҳарзамон бо дар назар гирифтани андозаи барномарезигардидаи тавассути пули буча.

Таҳқиқоти мониторингии моликияти давлатӣ манбаи иттилоотест, ки ҳам барои пешниҳоди мустақим ба иштирокчиёни баҳши давлатӣ ва ҳам барои таҳлили рушди низоми идораи буҷети маҳаллии давлатӣ пешбинӣ

шудааст. Ташаккули низоми асосҳои методологии мониторинги рушди идоракунии буҷети маҳаллӣ бевосита ба коркарди блокҳои дигари ташаккули низоми мониторинг алоқаманд аст ва таъсир мерасонад. Вазифаи асосии мониторинг ин гирифтани маълумоти боэътимодтарин дар бораи ҳолати низоми идоракунии буҷети маҳаллӣ мебошад. Дар ин ҳола, аз тарафи мо чунин як сохтори равишшиносии шаклгирии мониторинги равану ривочи идорасозии буҷети маҳалло омода ва пешкаш гардидааст (нигаред ба расми 3.3.).

**Расми. 3.3. - Алгоритми мониторинги истифодаи буҷети маҳаллӣ.
Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.**

Қиҳати арзёбии сифатнокии мудирият ва асарбахшии харҷҳои буҷети маҳалло, марбут ба табақаандозии онҳо мубрамияти вижаро соҳиб мегардад, зеро он фурсати фароянди мудириятро бо созмондиҳии навъи шиносии мудирият аз анвои наздик фароҳам мекунад.

Ҳамзамон, бастаи дар дастрас будаи барномаи ҳадаф, ки мувофиқ ба дастуроти он чораҳо дар бораи бо маблағ таъминнамоӣ муқаррар гардидаанд,

харҷхоро ба харҷҳои мувофиқ ба барнома ва бидуни барнома тақсими менамояд. Дар бораи ин масоил (Сидорина И.Ф., назарандозӣ намудааст, мувофиқ ба назароти ӯ “барномарезии ҳадафманд муассиртарин абзор барои густариши идоранамоӣ”) аст. Зеро он фурсати ифодаёбии усули нақшадарориро дар иқтисоди бозорӣ барои ба даст даровардан, талаби онро дорад, ки равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоиро рӯз ба рӯз шаддидтар шаванд ва бо ин роҳ ба дар муқобили ҷунбишҳои иқтисодӣ, муқовиматовез бошанд.

Бо ин ҳол, ҳадафи аслии равиши барномавӣ дар тавоноии мақомҳои мудирияткунанда барои дастёбӣ ба маҷмуи қобили таваҷҷуҳи дар таъя ба ҳалномаии барномавии масоили муайян таҷассум меёбад.

Вобаста ба ин, барои ташкили идоракунии масъулиятнок ва самаранокӣ хароҷоти буҷети маҳаллӣ, хусусиятҳои зерини онро ба назар гирифта лозим аст:

1. Раванди идоракунӣ ба уҳдадорихои хароҷот, инчунин фишангҳои ташкилӣ, маъмурӣ ва иқтисодӣ, ки дар байни субъектҳои идоракунӣ–мақомоти ваколатдори ҳокимияти маҳаллӣ вучуд доранд, асос меёбад.

2. Мақсадҳои идоракунӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ ва талабот тибқи маҳдудиятҳои қонунгузорию ҷумҳурӣ тағйир дода мешаванд.

3. Имконияти мустақилона тақсими намудани маблағҳои буҷетӣ аз рӯйи самтҳои истифода, ҳамчунин қабули қонунҳо ва барномаҳои давлатии маҳаллӣ оид ба баланд бардоштани сифати идоракунии хароҷоти буҷет ва ноил шудан ба мақсад ва вазифаҳои ба миён гузошташуда.

Дар баробари ин, дар шароити кунунии иҷтимоию иқтисодӣ дар оянда дар назди идораи хароҷоти буҷетҳои маҳаллии вилояти Хатлон, талаботи зерин гузошта шаванд:

1) Тартиб додани хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ бо назардошти афзалиятҳои тараққиёти вилоят.

2) Назорати доимӣ, мониторинг ва арзёбии сифати идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ ҳам аз ҷониби раёсати молиявии минтақа ва ҳам аз ҷониби ҳукумати ҷумҳурӣ (бо мақсади пешгирии суистеъмол дар таъмини

молиявии соҳаҳои гуногуни рушди иҷтимоию иқтисодӣ; инчунин ташкили таҷрибаи мусбии идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ бо мукофотонидани ноҳияҳое, ки натиҷаҳои баланд ба даст овардаанд).

3) Таъмини ҳадди аққал ошкорбаёнӣ, дастрасӣ ва шаффофияти иттилоот оид ба самтҳои асосии сиёсати буҷети маҳаллии ҷумҳурӣ дар соҳаи хароҷот.

4) Баҳисобгирии таҳияи лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба хароҷотҳо ва хавфҳои ноил шудан ба мақсад ва вазифаҳои пешбинишуда ва баҳодиҳии оқибатҳои ин ҳодисаҳо;

5) Мавҷудияти на танҳо захираҳои буҷетӣ, балки вариантҳои алтернативии амалиёт вобаста ба тағйирёбии вазъи иқтисодӣ, аз ҷумла дар шароити зухуроти хавфҳои мавҷуда.

7) Татбиқи идораи хароҷоти буҷети маҳаллӣ дар асоси меъёрҳои қатъиян ва аниқ тартиб додашудаи қонуни буҷет, ки бо хусусиятҳои яқхела ва пайгиронаи худ фарқ мекунад.

8) Гузаронидани тафсилоти хароҷоти буҷет аз рӯи самтҳои иҷроӣ бо нишон додани арзишҳои умумӣ, инчунин аз рӯи гуруҳҳо, фаслҳо ва зерфаслҳои васеъшуда.

9) Ташаккул додани ҳуҷҷатҳои ҳисоботӣ аз рӯи натиҷаҳои иҷрои буҷети маҳаллӣ бо муқоиса бо нишондиҳандаҳои нақшагии ибтидоӣ ва таҳияи аризаи алоҳида бо тавзеҳи сабабҳо дар сурати мавҷудияти тағйироти назаррас (зиёда аз 5%).

Дар асоси талаботи муосири идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллии дар боло зикршуда равишҳои методологии баҳодиҳии сифати онро муайян кардан мумкин аст, ки он дар расми 3.4 нишон дода шудааст.

Расми 3.4. - Равишҳои методӣ оид ба арзёбии сифати идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳоло бошад, вобаста ба идоранамоии харҷҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон, мо усулҳои зеринро ифшо гардонидаем:

1. Созгорӣ – кулли мушорикаткунандагон дар фароянди буҷети маҳаллӣ дар ҳудуди як минтақа бояд масирҳои аслии сиёсати буҷаро ба ҳубӣ дарк кунанд, иқдоми онҳо дар рафти банақшадарорӣ ва бо маблағ таъиннамоии амалкардҳои бахшу соҳаҳои ҳарранга бояд дар ҳамчоягӣ ва вижагиҳои умумии вазоиф ва мақсадҳои стратегӣ дошта, ба мақсади ниҳой расонида шавад.

2. Мақсаднокӣ - уҳдадории нишон додани маблағгирандаҳои маблағҳои буҷетиро дар назар дорад. Дар баробари ин, барои хароҷоти вобаста ба

таъмини молиявӣ тадбирҳои дастгирии иҷтимоии аҳоли ҳангоми асосноккунии маблағҳои буҷетӣ бояд маълумот дар бораи ҳар як гирандаи он нишон дода шавад, ки тибқи он дар чараёни назорат чораҳои зарурӣ дар мавриди муайян кардани шахс, имконпазир мегардад.

3. Шаффофият – тартиби амалисозии хароҷоти буҷет бояд дар шакле муқаррар карда шавад, ки ҳам барои иштирокчиёни раванди буҷет ва ҳам барои дигар ҷонибҳои манфиатдор, фаҳмо бошад.

4. Ошкорӣ ва дастрасӣ ба уҳдадорҳои иттилоотӣ дар рафти пешниҳоди маълумотҳои нақшавӣ ва ҳисоботӣ дар бораи хароҷотҳои буҷетҳои минтақа, натиҷаи назорат ва мониторинг, ҳамчунин арзёбии сифати идоранамоии хароҷотҳои буҷети маҳал ба ҳама ашхоси соҳибманфиат (махсусан зимни ҷойгирнамоӣ дар интернет) ба таври пурра ва бидуни истисно. Илова бар ин, ҷустуҷӯи маълумот дар вебсайтҳои расмӣ бояд осон бошад, махсусан дар сурати ҳатмӣ воридсозии вазифаҳои асосӣ дар мавриди идоранамоии хароҷотҳои буҷетҳои вилоят.

5. Бехатарӣ ва самаранокии иҷтимоию иқтисодӣ - харҷ бояд ба ноил шудан ба натиҷаи мушаххас ва ҳисобкардашаванда нигаронида шуда, зиёд кардани хароҷот ҳангоми кам кардани (ё бе тағйир) гузоштани даромад тадбири истисноӣ бошад ва ба ҳалли самаранокӣ мушкилоти мавҷуда мусоидат намояд.

6. Қонуният ва масъулият – риояи қонун ҳангоми идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ, инчунин ногузирӣ татбиқи чораҳои қонунӣ дар сурати вайрон кардани он. Дар тури мудирӣ хароҷоти буҷети маҳал аз кулли мушорикаткунандагон дар фароянди буҷа талаб карда мешавад, ки танҳо меъёрҳои қонунгузориҳои мавриди пайравӣ қарор дода, саранҷом дар рафти танзими маблағи буҷа аз кирдорҳои вижаи дошта дурӣ ҷӯянд. Таъмини қонунӣ будани амали иштирокчиёни раванди буҷет ҳангоми иҷрои идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ бо роҳи қабули кодексҳои ахлоқии иштирокчиёни раванди буҷет бо вориднамудани блокҳои ҳуқуқӣ дар онҳо, таъмин карда мешавад.

7. Вижагиҳои дасткориҳои буҷети маҳал, ба унвони мисол харҷҳои ҷорӣ бояд дар рушди фаъолиятҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ саҳмгузор ва ҳамзамон дар таъмини суботи мустақилияти сохторҳои марбутатаи давлатӣ созгор бошанд. Бар ин асос, пайи арзёбии барномарезии натиҷаи дар даст дошта, мушкилот ва фурсатҳои мавҷуди таҳрики фаъолияти иқтисодӣ-иҷтимоӣ вилоят мучаддадан мавриди арзёбӣ қарор гиранд. Зеро он дар қабули қарорҳои идоракунии оид ба сафарбарнамоии маблағҳои буҷети маҳаллӣ нақши басо муҳим дорад.

8. Идоракунии машаххас - хароҷоти буҷети маҳаллӣ тақия ба санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, танҳо дар ҳолати асоснокнамоии эҳтиёҷоти вилоят вориднамоии тағйирот оид ба сохтори хароҷоти буҷет. Ҷамҷунин, бояд қайд кард, ки бидуни асоснокӣ тағйирот намудан дар ин самт сифати идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллиро коҳиш дода, барои назорат ва мониторинг монеа эҷод месозад. Дар натиҷа, мақсаднокии самаранок истифодабарии буҷети маҳаллӣ таъмин намегарданд.

9. Банақшагирии дарозмуддати хароҷоти ҷорӣ буҷети маҳаллӣ бояд бо назардошти таъсири омилҳои табиӣю техногенӣ амалӣ карда шавад. Ҷамҷунин, амалигардонии механизмҳои идоранамоии хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ бо риоя намудани консепсия, барномаҳои давлатӣ ва стратегияи миллии тавсеаи кишвар, барасмият дароварда шаванд .

10. Чандирӣ, яъне имконоти мувофиқсозии идоранамоии хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ ба шарту шароити тағйирёбандаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар ҳолати ба вучуъ пайвастанӣ ҳолатҳои бухронӣ сатҳи минтақа (идоранамоӣ бар асоси менечменти зиддибухронӣ).

Тавре дар боло зикр гардид, барои баланд бардоштани сатҳи ошкорбаёнӣ маълумоти буҷет баҳодихӣ объективӣ ҳолати кунунии буҷет, аз ҷумла худбаҳодихӣ ошкорбаёнӣ буҷет зарур аст. Ин имкон медиҳад, ки камбудҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ муайян гардида, барои шубҳаҳои алоҳидаи раёсати молияи маҳаллӣ ва ҳатто барои қормандони мушаххас тавсияҳо тартиб дода шаванд. Тавсия дода мешавад, ки методологияи

баҳодиҳии худидоракунии сатҳи ошқори буҷети вилоят таҳия ва дар ҷаласаи мушовараи Раёсати молияи маҳаллӣ тасдиқ карда шавад.

Муҳимтарин, шарти таъмини шаффофияти маълумоти буҷет, инчунин таҳассуси кормандони мақомоти молия дар масъалаҳои ошқорбаёнӣ буҷет мебошад. Таҳияи методологияи арзёбии ошқорбаёнӣ ва шаффофияти идоракунии буҷетҳои маҳаллӣ имкон медиҳад, ки натавон ба вазъи воқеии маҳал баҳо дода шавад, балки мушкилоти мубрами минтақаро муайян намуда, тавсияҳо оид ба татбиқи ошқорбаёнӣ расмиёти буҷетӣ таҳия ва такмил дода шавад. Дар натиҷа самаранокии идоракунӣ, умуман таъмин мегардад.

Афзоишдиҳии мухторияти буҷети минтақаҳо муҳимтарин нишондиҳандаи босамар татбиқномаи сиёсати буҷети минтақавӣ ва маҳаллӣ ба ҳисоб меравад.

Баҳодиҳии мустақилияти буҷети маҳаллӣ бо истифода аз гуруҳҳои зерини нишондиҳандаҳо мувофиқ аст:

- нишондиҳандаҳои иқтисодӣ даромади мақомоти ноҳиявӣ;
- нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ;
- нишондиҳандаҳои иҷроии сиёсати буҷетӣ, ки мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳаллӣ пеш мебарад.

Дар шароити доштани истиқлолияти қобили тавачҷуҳи андозбандии буҷети маҳаллӣ, мудирӣ даромаду хароҷоти шаҳрӣ асоситарин вазити ҷиҳати таъмини истиқлоли буҷа ҳоҳанд гашт.

Бо ҳамин мақсад дар шароити мустақилияти назарраси андозбандии буҷетҳои маҳаллӣ идоракунии даромад ва хароҷоти шаҳрдорӣ вазити муассири баланд бардоштани мустақилияти буҷетӣ мегардад. Афзоиши даромадҳои андозӣ ва ғайриандозии буҷетҳои маҳаллӣ ва баҳодиҳии онҳоро вобаста ба ташаккули он аз даромади андозӣ вобастагӣ дорад.

Дар марҳилаи ҳозира, ҳангоми ташаккули пояи даромади ҳамаи буҷетҳои низомӣ буҷетӣ беҳтар намудани сифати идораи даромадҳо, такмил

додани тартиби чамъоварии баъзе навъи пардохтҳо, даст кашидан аз имтиёзҳои бесамари андозӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Барои маҳалҳо ва минтақаҳои кишвар андози даромад манбаи асосии ғанисозии буҷа арзёбӣ мегардад.

Дар амалияи байналмилалӣ, андоз аз даромад ҳамчун унсури ҳавасмандгардонии ҳудудҳо фаъолона истифода мешавад. Барои таҳкими мустақилияти буҷетҳои маҳаллӣ ва дарёфти манбаъҳои устувори андоз, аз ҷумла зиёд кардани ҳиссаи андоз аз даромади шахсони ба буҷетҳои маҳаллӣ воридшаванда зарур аст. Ғайр аз ин, баррасии масъалаҳои додани имтиёзҳои андозӣ дар сатҳи мамлакат низ ба миён омадааст, ки он боиси фарогирии пурраи андозситонии субъектҳои хоҷагидор гардида, дар буҷетҳои маҳаллӣ пойгоҳи даромадҳои андозӣ устувор мегардад.

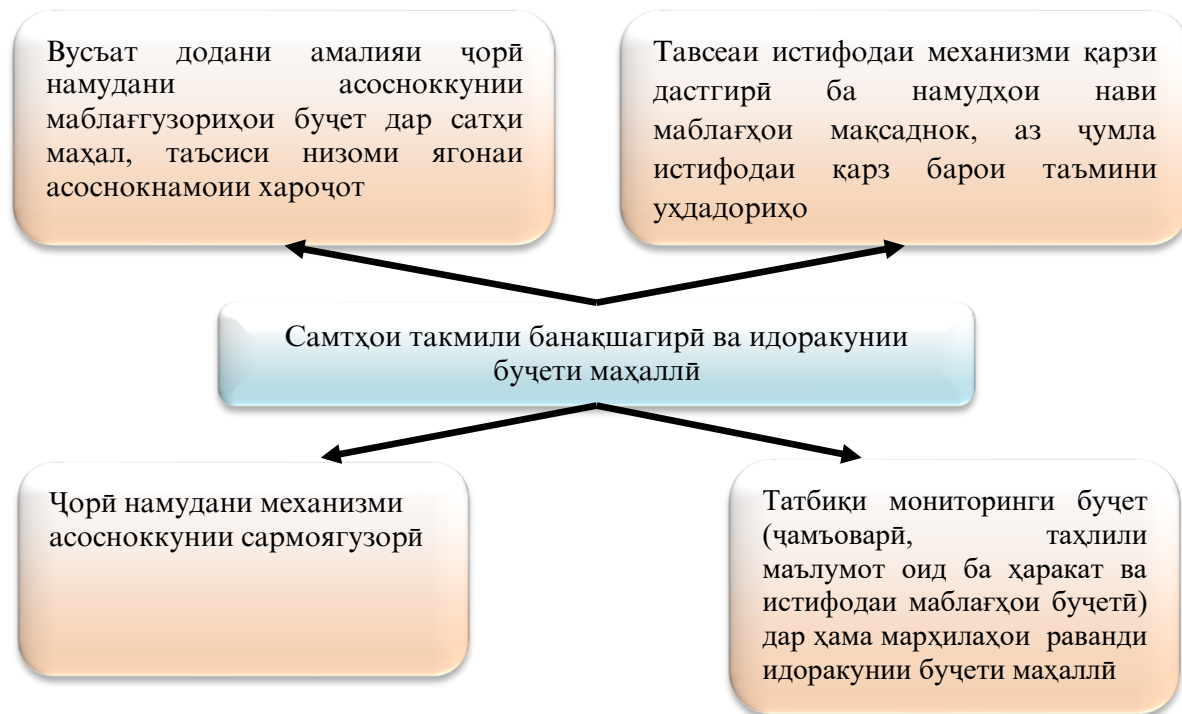
Дар баробари ин, ба афзоиши даромади минтақаҳо инҳо низ мусоидат мекунанд:

- истифодаи самараноки амволи марбут ба мақомоти маҳаллӣ;
- беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар маҳалҳо;
- сиёсати маъмурӣ, ки ба инкишофи иқтидорҳо, нигоҳ доштани соҳибқориҳои саноатӣ ва инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ, нигаронида шудааст;
- инкишоф додани низомии худидоракунии андоз аз шахрвандон;
- арзёбии самаранокии хароҷоти андоз дар доираи имтиёзҳои андозӣ.

Дар замони имрӯза, амалисозии иттиҳодии молиявӣ, махсусан тавассути таҳлилнамоеи хароҷотҳои буҷет ҳамчун восита барои назоратнамоеи хароҷот, аҳамияти хосаро пайдо менамояд. Ҷиҳати арзёбии идоранамоеи хароҷотҳои андозӣ ва ҳамбастагии он ба фарояндҳои буҷетӣ такмилсозӣ ва таҳиянамоеи механизм ва тартиби арзёбӣ, ҳамчунин таҳиясозии шохисҳои нав муҳим ба ҳисоб меравад.

Дар ин асно, бо ҷоринамоеи механизми аудити хароҷотҳои буҷет, махсусан низомии идоранамоеи хароҷотҳои андозӣ ва ҳамбастагии он бо фарояндҳои буҷети маҳаллӣ, ҳамчунин баҳодиҳии босамари ин самтҳо зарур шуморида мешавад.

Дар умум, афзоиши босамари идоранамоии харочотҳои буҷети маҳаллӣ, ки дарбаргирандаи фарояндҳои банақшаگیرӣ ва технологияҳои иҷрои буҷетҳои маҳаллӣ мебошад, муҳимтарин шарти мукамалсозии механизмҳои идоранамоии буҷет ба ҳисоб меравад (нигаред ба расми 3.5).

Расми 3.5. Роҳҳои асосии тақмили банақшаگیرӣ ва амалии механизмҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ

***Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.**

Тавре аз расми 3.5 бармеояд, вочибияти ҷоринамоии низоми баҳисобگیرӣ, таҳлил ва назорат бо ҳадафи баҳодиҳии амалии механизмҳои идоранамоии харочотҳои буҷети маҳаллӣ масъалаи ниҳоят мубрам дониста мешавад. Яъне, бар асоси чунин як низом, асоснокнамоии маблағгузориҳои буҷетҳои маҳаллӣ ва механизмҳои идоранамоӣ вобаста ба самтҳои бартариятдоштаи тавсеаи вилояти Хатлон имконпазир мегарданд.

Дар чорҷӯбаи болобардории идоранамоии босамари харочотҳои буҷет, махсусан дар самти таъмини пешниҳоди ҳисобот доир ба харочотҳои буҷет пешниҳод мегардад, ки якчанд чораҳои дар расми 3.6 нишондодашуда, роҳандозӣ карда шаванд.

Расми 3.6. Тадбирҳо оид ба таъмини ҳисоботдихӣ (назорат)-и идоракунии харочоти бучети маҳаллӣ

***Сарчашма:** Аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шуд.

Доир ба маълумоти дар расми 3.6 ҳаминро бояд қайд кард, ки тадбирҳои дар ростои мудирияти харчи бучети маҳалҳо ба самти беҳбуди равиши ҳисобдорӣи буча, ба коргирии стандартҳои яқсонӣ ҷумҳуриявӣ дар бучети маҳал, сабки шаклгирии иттилооти бучаро тақозо менамояд. Яъне, ин равиши зикршуда дар танзими асарбахшии механизмҳои мудирияти бучети маҳал кӯмак хоҳад кард.

Хулосаи параграфи 3.1.

Зимни таъсиси низоми босамар арзёбикунандаии механизмҳои идоранамоии бучетҳои маҳаллӣ, санадҳои банақшагирии стратегӣ, ки дар қорҷӯбаи муайяннамоии ҳадафҳои стратегӣи тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаи ҷудоғона ва нақша-қорабиниҳо дар бораи амалинамоии стратегӣи тавсеаи иҷтимоӣ мавриди омода қарор дода мешаванд, ҳуҷҷатҳои асли ба

ҳисоб мераванд, зеро тавсеаи иқтисодии минтақа, пайдарпайии тартиби омоданамой ва мазмуни ҳуҷҷатҳои мазкурро аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тақозо менамояд ва он бояд боназардошти санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ карда шавад.

Аз рӯйи натиҷаҳои баҳодихӣ ба ақидае омадем, ки доир ба самтҳои тақмили идоракунии бучети маҳал, дар доираи идоранамой бо мақсади баланд бардоштани самаранокии идоракунии бучети маҳаллӣ, амали механизмҳои ҳавасмандгардонӣ ва назоратӣ низ муҳим аст.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки тақмили равишҳои методологии механизми идоракунии бучетҳои маҳаллӣ ба самараноки тартиби ба ҳам алоқаманд, ки дар доираи раванди бучет амалӣ карда мешаванд, мусоидат намуда, ноил шудан ба ҳадафҳои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаро таъмин менамояд.

3.2. Роҳҳои асосии мукамалгардонии механизмҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднок дар бучети маҳаллӣ

Болобардории босамари идоранамой яке аз вазифаҳои муҳимми ҳар як низоми иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Бе мақсадҳои аниқ, нақшаи мукаммали тартибдодашуда, ноил шудан ба ҳадафҳо имконнопазир аст. Дар аксар вақт бесамар будани қарорҳои қабулшуда маҳз бо номукамал будани мақсадҳо, дараҷаи пасти тартиб додани нақша барои расидан ба мақсад, ҳатогӣҳо дар баҳодихии пешравии ноил шудан ба мақсадҳо, шарҳ дода мешавад.

Дар доираи таҳқиқоти худ, мо масъалаи тақмили механизмҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднокро дар бучети маҳаллӣ баррасӣ хоҳем намуд. Барнома – ин маҷмуи ғаболияте мебошанд, ки аз рӯйи мақсади гузошташуда вазифаҳо бо тартиби муайян иҷро гардида, ниҳоятан иттилооти зарурӣ оид ба кори анҷомдодашуда ба даст меояд. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки усули барномавӣ мақсаднокӣ назорат ба сатҳи баланди

коркарди роҳи расидан ба ҳолати муайяни ниҳоии низоми идорашаванда мусоидат хоҳад намуд. «...Фаъолияти барномаи ҳадафманд шомили маҷмуи аз рӯйдодҳо, иқдомоти барномарезӣ шуда ва иҷрои онҳо барои итминон аз дастбӣ ба як ҳадафи аз пеш таъиншуда муайян мегардад»[126, с.160-169].

Дар асл, банақшагирии барномавии-мақсаднок амали стратегӣ мебошад. Аз ин рӯ, ин усул барои коҳиш додан ё бартароф кардани баъзе камбудихои дигари усулҳои идоракунӣ равона кардашуда, ба онҳо дастури ягонро барои ноил шудан ба ҳадафҳои муқарраргардида, пешниҳод менамояд.

Асоси методологии татбиқи равиши барномавӣ-мақсаднокро метавон ҳамчун «мақсадҳо – роҳҳо – воситаҳо» ифода кард. «...Яъне, аҳдоф тавассути шаклигирии барномаи амал ва ба василаи маҷмуи қоидаҳои, ки фарогири сохтори мудирӣ ба ҳисоб мераванд, амалкардҳои ба як низоми муназзам ворид хоҳад намуд. Яке аз бартарҳои барномаи мақсаднок, ин самт ва ҳаҷми маблағҳои сафарбаршударо инъикос мекунад, ки шаффофияти буҷет ва пешгирӣ аз талафотро имкон медиҳад»[150, с.66-67].

Бояд зикр намуд, ки усули барномавӣ-мақсаднок ду самти афзалнок дорад. Якум, ин ҳаракат аз ҳадафҳои муайяншуда, тадбирҳо ва захираҳо иборат мебошад. Дуюм, ҳаракат аз воситаҳо ба мақсадҳо мебошад. Воситаҳо ва нишондиҳандаҳои мушаххасро муайян мекунанд, яъне мақсадҳо ва воситаҳо бояд ба ҳам муносиб бошанд. Муносибати барномавӣ-мақсаднокро равиши лоиҳавӣ низ номидан мумкин аст. Фарқ байни ин истилоҳҳо бениҳоят шартӣ аст. Аммо, дар таҷрибаи ҳаҷонӣ лоиҳаҳои бузурги иқтисодиро маъмулан барнома меноманд. Дар баробари ин, лоиҳаҳои гуногуни сармоягузорию, ки берун аз вазифаҳои иҷтимоию иқтисодӣ баррасӣ мешаванд, барнома нестанд, балки ҷузъи таркибии барномаҳо шуда метавонанд. Чунин хусусияти равишро метавон муваққатӣ номид. Баръакси вазифаҳои функционалӣ ё равандҳои даврагӣ, усули барномавӣ-мақсаднок ҷиҳати ҳалли якчанд масоили муайяни инфиродӣ мавриди истифода қарор дода мешавад.

Муҳимтарин ҷиҳати ислоҳи буҷа умдатан дар замонгузорӣ ба равишҳои барномаи ҳадафноки банақшадарории буҷа ба шумор меравад, ки ба таври мустақим робитаро байни ташҳиси манобеи буҷа ва натиҷаи воқеӣ ё барномавии онро танзим менамояд.

Дар қиёс бо банақшагирии буҷетӣ, ки имрӯз арзи вучуд дорад (дар асоси индексатсияи хароҷоти мавҷуда аз рӯйи моддаҳои қисмати таснифоти буҷетӣ), идоранамоии барномавӣ-мақсаднок аз воҷибияти сафарбарсозии воситаҳои буҷетӣ ҷиҳати ноил шудан ба натоиҷи аз ҷиҳати иҷтимоӣ мубрам тибқи муқаррарот, муайянсозии амалкарди мудирияти буҷет, бо дарназаргирии мониторинг ва назорат, ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳо пешбинӣ шудаанд. Яъне, тартиби сифати дохилии банақшагирии буҷет ва идоракунии молиявии он таъмин мегардад.

Васеънамоии доираи татбиқ ва мукаммалнамоии идоракунии сифати барномавӣ-мақсаднок вобаста ба буҷет аз ин қисматҳои иборат аст:

-аз ҷониби субъектҳои банақшагирии буҷетҳои маҳаллӣ дар бораи натиҷа ва самтҳои аслии амалкард пешкашнамоии ҳисобот;

-мукаммалсозии усули омода ва роҳандозии идоранамоии барномавӣ-мақсаднок дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақа;

-дар ҳамбастагӣ бо технологияи иттилоотӣ дар амал амалисозӣ васеи усули барномавӣ-мақсаднок дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ зимни идоранамоии раванди буҷет;

-тақсими як қисми уҳдадорихои буҷетии ба зимма гирифташуда дар асоси озмун аз рӯйи натиҷаҳои баҳодиҳии буҷети мавҷуда ва пешниҳод барои қабул дар барномаҳои минбаъда.

«...Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатӣ” манбаъҳои ҳуқуқи усулҳои созмондиҳии мудирияти молияи давлатӣ, ба низом даровардани буҷа, ба табақот ҷудонамоии он, тартиб, шаклгирӣ, таъин ташҳис ва истифода аз маблағҳои буҷети ҷумҳуриро муқаррар менамояд ва равобит байни буҷаҳоро танзим мекунад. Ҳамзамон, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, ширкаткунандагони дигари фароянди

буҷетро зимни оmodасозӣ, таҳқиқи лоиҳаи буҷетҳо, таҳия ва тасдиқномаи хисобот, назорати иҷроиши онро муайян мекунад»[13].

«...Вобаста аз ин, таъя ба санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба хусусиятҳои асосии усули барномавӣ-мақсаднок банақшагирии буҷет ҳамчун механизми иҷроӣ вазифаҳои давлатӣ дар соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ инҳо шомил мебошанд:

-муайянномаи сохтори хароҷоти буҷети маҳаллӣ аз рӯи барномаҳо ва стратегияи миллии рушд;

-барномаҳои мақсаднок бо дарназардошти афзалиятҳои стратегӣ аз ҷониби Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон эълонгардида, таҳия шаванд;

-назорат аз болои истифодаи мақсаднок ва самараноки маблағҳои буҷетӣ набояд хусусияти беруна дошта бошад, балки он бояд дар мадди назари дохилии шӯъбаҳо бошад;

-буҷа як барномаи молиявист, ки дар он ҳавзаҳои авлавиятдори раванқи иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар дар соли молиявии оянда на танҳо дар шохисҳои молиявӣ, балки дар шохисҳои асарбахшии фаъолиятҳои иҷтимоии вазоратҳо ва созмонҳо низ баён шудаанд»[6].

Дар замони ҳозира, банақшагирии буҷети барномавӣ-мақсаднок дар сатҳи ҷумҳурӣ ва маҳал амалӣ карда мешавад. Аммо, бо вучуди иқдоми охир, истифодаи асрабахшонаи авлавиятҳои барномҳои ҳадафноки марбут ба маҳал, қоида ва равишҳои таъиншуда, оmodасозии онҳо вобаста ба талаботи барномаи ҳадафноки ба нақшадарорӣ, шаклгирӣ ва харҷҳои марбут ба буҷа он қадар қобили қабул нестанд.

Мақсад ва натиҷаҳои пешбинишавандаи бисёре аз барномаҳои мақсадноки маҳаллӣ бидуни меъёру нишондиҳандаҳои возеҳи баҳодихии натиҷаҳои назарраси онҳо мураттаб шудаанд. Дар натиҷа маблағҳо, ки барои аксари барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳаллӣ чудо карда мешаванд, аз як тараф, дар ҳақиқат як навъ маблағгузорию иловагии сметагии вазифаҳои амалкунандаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бошанд, аз тарафи

дигар, ҳаҷми ин маблағҳо тақрибан пайваста тағйир меёбанд, ки он норавшани таҳияи мақсадҳо, натиҷаҳои барномаҳо ва набудани масъулиятро барои ноил шудан ба онҳо асоснок мекунад.

Дар асоси ин, арзёбии самаранокии ҳар як барнома бояд ба ҳисоби чор меъёри мураккаб (К_і) асос ёбад.

К₁ – мутобиқсозии барнома ба низоми бартариятҳои тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳо;

К₂ – андоза ва мутаносибии сарчашмаҳои маблағгузори барнома;

К₃ – ташкили идоранамоӣ ва назорат ҷиҳати рафти амалишавии барнома;

К₄ – динамикаи амалисозии чорабиниҳо ва нишондиҳандаҳои мақсадноки самаранокии барнома.

Масъалаи такмил додани татбиқи принсипи барномавӣ-мақсаднок дар мақомоти маҳаллӣ ва минтақаҳо муаммои асосӣ ба шумор меравад. Ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пешниҳод карда мешавад, ки фаъолиятро оид ба таҳияи барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳаллӣ идома дода, татбиқи чунин барномаро ҳамчун воситаи баландбардории сифати идоракунии молияи маҳаллии давлатӣ ба роҳ монанд.

Бо дарназаргирии дар ин самт сатҳи ноқофии фарҳанги дуруст идоранамоӣ, механизмҳои таҳриқӣ ва ваколатҳо дар равишҳо ҳамчун монсаи аслӣ, ба ҳисоб мераванд, ки дар баландбардории нақши идоракунии барномавии мақсадноки буҷети маҳаллӣ зарур аст. Дар ин маврид, такмили механизмҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднокро дар хароҷоти буҷети маҳаллӣ саривақтӣ донистем.

Расми 3.7. - Такмили механизми идоракунии барномавӣ-мақсадноки хароҷоти бучети маҳаллӣ.

***Сарчашма: Муаллиф дар асосии маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.**

Аз расми 3.7 ба ақидае омадан мумкин аст, ки амали механизмҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднок дар хароҷоти бучети маҳаллӣ самтҳои афзалиятнокро вобаста ба ҳудуди муайян таъмин менамоянд.

Барномаҳои мақсадноки ҷумҳуриявӣ бояд шомили иҷрои лоиҳаҳои азими сармоягузори илмӣ-техникӣ (ё) сохторӣ, барои ҳалли масоиле, ки ба салоҳияти ниҳодҳои ҷумҳурӣ шомил мебошанд, бояд барномаҳои мақсадноки маҳал вижагиҳои тавсеаи манотикро дар дохили худ ҷой дода бошанд.

Ҳаҷми маблағҳое, ки барои татбиқи барномаҳои мавҷуда заруранд, бояд ҷиҳати расидан ба натиҷаи пешбинигардида кофӣ бошанд, камшавӣ ва манъи маблағгузори бояд бар асоси ба расмиятдарории мувофиқ ба меъёрҳои равшан ва шаффофи баҳогузори барномаҳои ҳадафманди ҷумҳуриявӣ, роҳандозӣ мегарданд.

«...Ҳамзамон, барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳаллӣ набояд ҳамчун шакли ягонаи имконпазири банақшагирии буҷети барномавӣ мақсаднок арзёбӣ шаванд. Ин усул ба як қатор хароҷоте, ки ҳоло тахминӣ банақшагирифта шудаанд, комилан татбиқ мешавад. Васеъ намудани доираи татбиқи он на аз ҳисоби зиёд намудани шумораи барномаҳои мақсадноки ҷумҳуриявӣ ва (ё) андозаи маблағгузори он, балки тавассути мубадалнамоии онҳо мутобиқ ба принципҳо ва дархостҳои хароҷоти сметагии аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардида.

Бар асоси ин, барномаҳои мақсадноки ҷумҳуриявӣ ва маҳаллиро бояд ба ду намуд, ки аз ҷиҳати принципи ташаккул ва татбиқ якхелаанд, вале аз рӯйи мазмун ва мақоми барномаҳои мақсадноки буҷетӣ фарқ мекунанд, баррасӣ намуд.

Маҷмуи талаботҳо дар самти барномаҳои ҳадафноки буҷетӣ:

-ошкор иброннамоии ҳадафи барнома, ки ба соҳаҳои бартариятдоштаи сиёсати давлат, ваколат ва масъулиятҳои ниҳодҳои давлатӣ, мутобиқ бошад;

-таърифи натиҷаи миқдории қобили пешбинӣ, амалигардонии барнома, махсусан натиҷаҳои бетаъхир (хизматрасониҳои сифатнок ва бо андозаи муайян) ва натиҷаҳои ниҳой (таъсири хизматрасонӣ ба гирандагони онҳо);

-мавҷуд будани низоми пешниҳодшуда ҷиҳати баҳодиҳии натиҷаи омодагардонии барнома (пешниҳодҳои асарбахши иқтисодӣ-иҷтимоӣ) ва арзишҳои ҳадафманди ҳар яке аз шохисҳое, ки барои марҳилаи қаблӣ (марҳилаи омодашавӣ), ҷорӣ (марҳилаи омоданамӯӣ) ва ниҳой (фарҷоми барнома) баҳодиҳии он муҳим ба ҳисоб меравад;

-асоснокнамоии мавҷудияти захираҳо ҷиҳати расидан ба ҳадаф ва натиҷавии барнома, баҳодиҳии шароити берун ва хавфҳои амалигардонии барнома;

-муайян намудани низоми идоракунии татбиқи барнома, муқаррар намудани салоҳият ва масъулияти воҳидҳои гуногуни идоракунии.

Таносуби тафриқа, байни барномаҳои мақсадноки ҷумҳуриявӣ ва мақомоти маҳаллӣ бояд инҳо бошанд:

-сатҳи тасдиқ (барномаи мақсадноки ҷумҳуриявӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, барномаи мақсадноки идоравӣ - аз ҷониби субъекти дахлдори банақшагирии буҷети маҳаллӣ тасдиқ карда мешавад);

-характери байнисоҳавӣ (барномаи мақсадноки ҷумҳуриявӣ) ё дохилисоҳавӣ (барномаи мақсадноки мақомоти маҳаллӣ);

-мазмуни чорабиниҳо ва нақшаҳои барномавӣ (ба барномаи мақсадноки ҷумҳуриявӣ бояд лоиҳаҳои калонҳаҷм ва дарозмуддати сармоягузорӣ, илми-техникӣ ва сохторӣ ворид карда шаванд, он барномаҳое, ки дар худ ҳадафҳои мақомҳои марбут ба маҳалро ҷой додаанд бояд хароҷотҳоро ҷиҳати дар амал татбиқсозии лоиҳаҳои хурд дошта бошанд);

-равиши банақшадарории барномаҳои пешниҳодшуда (марбут ба барномаҳои мақсадноки умумиҷумҳуриявӣ - тибқи нақшаи ҷудо кардани маблағ барои татбиқи барномаи тасдиқ намудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои барномаҳои мақсадноки мақомоти маҳаллӣ-тибқи нақшаи ҷудо кардани маблағҳо барои иҷрои барнома бо қарори субъекти дахлдори банақшагирии буҷетӣ дар доираи маблағи буҷетӣ ба он ҷудо карда шуда)»[6].

Вобаста ба андешаҳои зикршуда, барои солҳои оянда пешниҳод мегардад, ки ҳама он ҳуҷҷату санадҳои марбут ба меъёр ва ҳуқуқҳо, ки барномаҳои мақсадноки кишварро ба танзим мебароранд бояд якҷоя карда шаванд. Дар ин ҷода, муносибат ба таври возеҳ ҷудо ва ба ҳам пайвастании барномаҳои мақсадноки мақомоти маҳаллӣ ҳамчун воситаи банақшагирии буҷетӣ (баҳисобгирии муҳосибӣ) ва барномаҳои мақсадноки ҷумҳуриявӣ ҳамчун воситаи сиёсати иқтисодӣ таъмин карда шавад.

Ҳангоми дар асоси озмун тақсим кардани маблағҳои буҷетӣ уҳдадорҳои ба зимма гирифташуда байни барномаҳои мақсадноки буҷетӣ бояд тавассути принсипҳои зерин татбиқ карда шаванд:

-тақсимбандии қисмати асосии маблағҳои буҷетӣ, уҳдадорҳои ба зимма гирифта дар вобастагӣ бо барномаҳои мақсадноки буҷетии нав ё амалкунанда дар ҳамбастагӣ бо баҳодихии расман асоснокшуда ва асарбахшии онҳо, ҳамчунин мутобиқсозии бартариятҳои сиёсати давлат;

– зимни тақсимнамоии маблағҳои буҷетӣ ба инобатгирии уҳдадорихои арзёбии миёнаи барномаҳои мақсадноки буҷетии марбут ба субъекти банақшагирии буҷетӣ бояд мавриди иҷро қарор гиранд;

–бо дарназардошти асоснокӣ ва шаффофияти баҳодихии хароҷоти молиявӣ чиҳати иҷрои вазифаҳое, ки ба мақомоти дахлдор воғузур шудаанд, аз ҷумла вазифаҳои марбут ба идоракунии барномаҳои мақсадноки буҷетӣ.

Дар баробари ин, имконияти кам кардани маблағгузорӣ ё пеш аз муҳлат қатъ намудани иҷрои барномаҳои мақсадноки буҷетӣ дар сурати риоя накардани меъёрҳои мобайнии қаблан муқарраршуда ва нишондиҳандаҳои натиҷа, бо назардошти тартиби бекор кардани шартномаҳо (созишномаҳо) баррасӣ мешавад.

Доир ба масъалаи ҳавасмандгардонӣ барои паҳн намудани усулҳои банақшагирии барномавӣ-мақсаднок, зарур аст, ки манфиатҳои субъектҳои банақшагирии буҷетӣ ва ташаббуси барномаҳои мақсадноки мақомоти маҳаллӣ тавассути тавсеаи ваколатҳои онҳо дар идоракунии хароҷоти барномавӣ нисбат ба идоракунии хароҷоти сметаӣ (бо назардошти хароҷоти пешбинишуда) нигоҳ дошта шаванд.

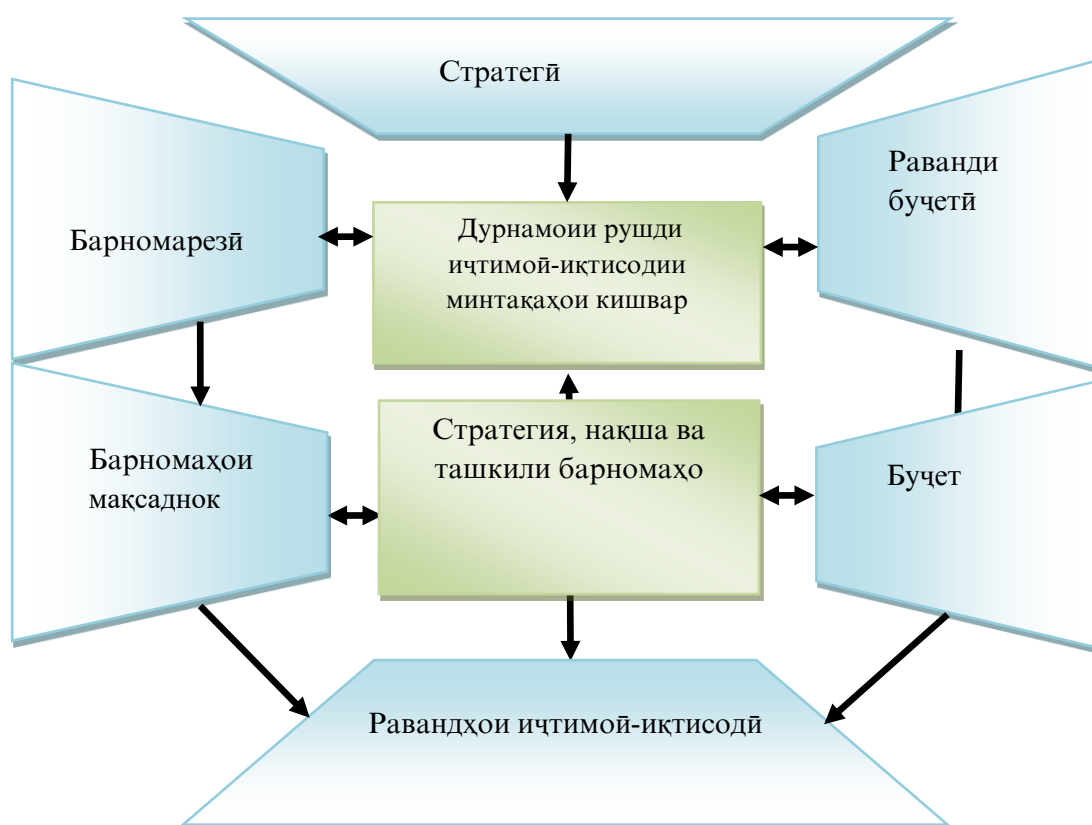
Дар замони кунунӣ асарбахшии созкорихои мудирияти молияи давлатӣ ва маҳаллӣ зарур арзёбӣ мегардад. Бар ин асос, густариши коркардҳои коршиносони мустақил дар заминаи хароҷоти маблағҳои буҷа бо тасвиби гузориши мақомҳои дар маҳал қарордоштаи ҳукумат ва бо изҳори назари коршиносони мустақил дар мавриди боътимодии он зарурияти воқеӣ пайдо шудааст. Яъне, бо воситаи санҷиши низомҳои назорати дохилӣ самаранокии идоракунии молияи давлатӣ ва маҳаллиро таъмин намудан имконпазир аст.

Ҳамчунин, барои таъмини ҷори намудани экспертизаи мустақил маҷмуи тадбирҳо - муқаррар намудани ваколатҳои коршиносони мустақил, таҳияи талабот ба онҳо ва тартиби интихоби экспертҳоро таҳия кардан зарур аст.

Механизми идоракунии барномавӣ-мақсаднок, банақшаگیرӣ ва маблағгузорию хароҷоти буҷет хосияти ду ҷониба дорад: аз як тараф воситаи

идоракунии хароҷоти буҷет бошад, аз тарафи дигар воситаи танзими давлатии молиявӣ мебошад.

Ин бо он шарҳ дода мешавад, ки банақшагирии барномавӣ-мақсаднок ва маблағгузорию хароҷоти буҷет ҳамчун як қисми раванди идоракунии амалӣ карда мешавад, аммо дар айни замон он як унсури барномасозӣ мебошад (расми 3.8.).

Расми 3.8. - Муносибатҳои байни унсури таъсири давлат ба чараёнҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аз расми 3.8 чунин мушоҳида мегардад, ки ба нақшадарории стратегӣ аз имконияти роҳҳо ва равишҳои амалигардонии раванди рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ минтақаҳои кишвар дар марҳилаҳои дароз ва миёнамуҳлат бар асоси манфиатҳои миллӣ ва шароити айни иборат мебошад.

Дар робита, бо ба нақшадарории стратегӣ он тарҳрезӣ гардида, дар чорчубаи онҳо лоиҳа ва барномаҳои ҳадафноки миллӣ ва маҳаллӣ дошта шаклгир мешаванд. Яъне, механизмҳои мудиркунандаи харҷҳои

ҳадафманди буҷети маҳал бар асоси пояи даромади буҷети маҳал таъмин карда мешавад.

Татбиқи нақшаҳои стратегӣ ва пешгӯйҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ тавассути фаъолияти ташкилотҳо, бавоситаи татбиқи лоиҳаҳои миллӣ ва барномаҳои мақсаднок сурат мегирад. Аммо таҳия ва иҷрои нақшаҳо, пешгӯйҳо, лоиҳаҳо ва барномаҳо дар алоҳидагӣ аз раванди буҷет, ки дар доираи он таъминоти молиявӣ ин равандҳо ба амал бароварда мешавад, гузаронидан мумкин нест.

Иловатан, лозим ба зикр аст, ки механизми барномаи мақсадноки буҷаваии маҳаллӣ, дар сартосари марҳилаи раванди буҷа ба кор бурда мешавад: а) алалхусус дар таъини пояи даромади буҷети маҳаллӣ бо идоракуни барномаҳои мақсаднок ва ғанигардонии он истифода мешавад; б) баррасӣ ва тасдиқсозии раванди таҳияи лоиҳаи буҷа ва дар ин замина банақшадарории буҷа ва пешгӯйинамоии хароҷоти буҷа чиҳати дар амал татбиқгардонии барномаи мақсаднок; в) назорати молиявӣ ва мониторинги натиҷа дар заминаи баиҷродарории барномаи мақсаднок.

Лозим ба ёдоварист, ки банақшадарории барномаи ҳадафнок ва таъйини маблағ чиҳати харҷҳои буҷа ба унвони як абзори мудирияти на фақат омодакунандаи нақшаи ҳадафнок, балки сарчашмаҳои даромад ва ба ҳукми иҷро даровардани онҳоро ҳам дарбар мегирад. Вобаста ба ин, дар рафти таҳқиқот ҳаҷми сохтори даромад ва хароҷоти буҷети вилояти Хатлонро таҳлил ва дурнамои онро пайгирӣ намудем (нигаред ба ҷадвали 3.2).

Чадвали 3.2. - Дурнамои ҳачми даромад ва хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон

Нишондиҳандаҳо	Ба ҳисоби миёна дар 6 соли охир	Суръати миёнаи рушди солона, бо %	Дурнамои рушди он, млн. сомонӣ					
			2025	2026	2027	2028	2029	2030
Даромад (ҳамагӣ, млн. сомонӣ).	2696,2	1,13	3046,7	3442,7	3890,2	4395,9	4967,3	5613,0
аз он ҷумла:								
Даромадҳои андозӣ	1697,3	1,13	1917,9	2167,2	2448,9	2767,2	3126,9	3533,3
Дигар даромадҳои ғайриандозӣ	911,6	1,08	984,5	1063,2	1148,2	1240,0	1339,2	1446,3
Хароҷот, (млн. сомонӣ).	2629,3	1,12	2944,8	2945,9	3299,4	3695,3	4138,7	4635,3

Сарчашма: Таҳияи муаллиф аз рӯи дурнамои маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2022 с.218-219, соли 2023 с.136-140 .

Тавре аз маълумотҳои чадвали 3.2 бармеояд, минбаъд тамоюли афзоиши андозаи даромад ва хароҷоти буҷети маҳаллӣ устувор мегардад. Мувофиқ ба ҳисобҳои дурнамои мо дар 6 соли охир, аниқтараш то соли 2030 даромади буҷети маҳаллии вилояти Хатлон бояд ба андозаи 5613,0 млн сомонӣ баробар гардад, ки он дар қиёс ба соли 2024 тахмин 1,8 маротиба зиёд мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки дар сохтори даромадҳои буҷети маҳал афзалияти даромадҳои андозӣ мушоҳида мегардад. Вобаста ба маълумотҳо аён аст, ки то оғози соли 2030 он 2 маротиба боло рафта, саҳми он дар пояи даромадҳои маҳалҳо ба тахмин 63% ташкил менамояд. Дигар даромадҳои ғайриандозӣ бошад то ба 1446,3 млн. сомонӣ меафзояд. Дар баробари устуворгардии буҷети маҳаллӣ хароҷотҳо низ тадричан дар бахшу соҳаҳои вилоят зиёд гардида, то соли 2030 хароҷоти буҷети маҳаллӣ то ба 4635,3 млн сомонӣ ва ё 1,7 маротиба меафзояд.

Аз ин рӯ, механизми идоракунии банақшадарории барномаи мақсаднок ба мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти

давлатии вилояти Хатлон имкон медиҳад, ки аввалан пойгоҳи даромади буҷети маҳаллӣ арзёбӣ гардида, баъдан банақшагирии хароҷоти буҷет ба самтҳои афзалиятноки бахшу соҳаҳо муайян гарданд.

Дар ин росто, метавон ишора кард, ки дар оғоз доманаи равиши барномаи мақсаднок ҳамчун як абзори танзими молияи давлатӣ дар ҳалли масоили муҳим ва рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ маҳдуд аст, аз ин манзар, зарур аст, ки тадбири интихобии умумививаҷагии муассисаю коргоҳҳо чиҳати ҷалби маблағҳои бучавӣ ва ғайрибучавӣ ба камол расонида шавад. Дар айни замон, таъсири бевосита расонидан дар танзими нақшагирии мақсаднок ва мушаххаснамоии маблағҳо барои хароҷоти буҷа бояд бо дар назар гирифтани таассуроти он ба равнақи иқтисодӣ, иҷрои авлавиятҳои стратегии вилояти Хатлон арзёбӣ шавад, чунки низоми муассири танзимсозандаи давлатии ҷараёнҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ бо равнақи иқтисодӣ, коҳиши сатҳи бекорӣ ва таваррум алоқамандӣ дорад.

Ба ҳам пайвастании идоракунии мақсаднок ва идоракунии аз рӯи манфиатҳо дар минтақаҳои алоҳида имконият медиҳад, ки ҷидду ҷаҳди сохторҳои иерархии идоракунии, дар ҳалли маҷмуи масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба минтақа вобаста муттаҳид карда шавад. Дар робита ба ин, мавриди истифода қарор гирифтани объектҳои иҷтимоиро дар вилоят таҳлил намудем (нигаред ба ҷадвали 3.3).

Ҷадвали 3.3. Ба истифода додани объектҳои иҷтимоӣ дар вилояти Хатлон (солҳои 2017-2022).

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Соли 2022 бо % нисбат ба соли 2017
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Хонаҳои истиқоматӣ ҳаз. м ²	270,7	204,3	251,5	292,5	334,0	380,2	140,4%
Муассисаҳои таҳсилоти миёна, ҷойи нишаст	1058 3	3404	1052 8	1112 4	1430 9	1655 2	156,4%

Муассисаҳои томактабӣ, кӯдак	160	-	420	246	365	270	168,7%
Дармонгоҳҳо, ҷойи басти қабул	286	200	828	400	650	690	241,2%
Беморхонаҳо, катҳо	67	24	244	270	40	74	110,4%

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф дар асоси маълумоти расмии Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, соли 2022 с.177-188 ҳисоб карда шудааст.

Аз рӯи нишондиҳандаҳои чадвали овардашудаи марбут ба идоракунии бучети маҳаллӣ ифшо мешавад, ки муносиб ба барномаҳои ҳадафдошта дар бораи хароҷоти буча, шохисҳои қобили тавачҷуҳи бақордиҳандаи объектҳои вижагии иҷтимоидоштаи вилояти Хатлон ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, дар давоми солҳои 2017-2022 хонаҳои истиқоматӣ 109,5 ҳаз. метри мураббаъ зиёд гардида, 140,4%-ро ташкил намуд, дар муассисаҳои таҳсилоти миёна 5969 ҷойи нишаст зиёд шудааст. Ҳамчунин, дар муассисаҳои томактабӣ ҷойи кӯдак, дар дармонгоҳҳо ҷойи басти қабул ва шумораи катҳо дар беморхонаҳо дар марҳилаи таҳлилӣ афзоиш ёфтаанд. Дар ин ҳол, дар нақша даровардани барномаи мақсаднок ва нишондиҳандаҳои буча бояд ба унвони абзори бисёрпаҳлӯи идоракунии нишондиҳандаҳои буча, ба манзари дастбӣ ба ҳадафи сифатан ва миқдоран раванқдиҳандаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ нигарон карда шавад, ҳамзамон чараҳои тараққи аз диди молиявӣ таъминшуда ва мониторинги натиҷаҳои барномаи мақсаднок маврид ба тақозо қарор дода шаванд.

Мудирияти барномаи мақсадноки бучавиро аз диди равиш барои таркиби рӯйкардҳои ҳадафманд ва барномавӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ пешниҳод мегардонад.

Усулҳои аслии равишшиносии банақшадарории идоракунии барномавии-мақсаднок аз банақшагирии буча иборатанд:

1.Иҷрои ин равиш дар сурате зарурят пайдо менамояд, ки нишондиҳандаҳои худтанзими бозор дар баргарафсозии мушкилиҳои амиқ фурсатдиҳанда нестанд, аз ин ҷиҳат таассуроти мустақими молиявии давлат

ба чараёнҳои равнақи иқтисодӣ-иҷтимоӣ, бавижа минтақаҳои мамлакат муҳиммият дорад.

2. Ҳамрангии ҳадафҳо ва иқдомоти дар барномаи мақсаднок дар нақша даровардашуда ва маблағгузоришаванда, бояд бо нақшаҳои стратегии ҳукумат мансубият дошта бошанд. Дар натиҷа, барномаҳои мақсаднок дар низоми иқтисодии минтақаҳо ҷорӣ мегардад.

3. Дар фазои рақамикунонии иқтисодиёти мамлакат самаранокии таъминоти иттилоотиро байни сохторҳои маҳаллии давлатӣ медиҳад, ки ба мақсаднокии идоракунии буҷети маҳаллӣ таъсир мерасонад.

4. Ба баҳодиҳии натиҷаи ҷавриро ниҳоми иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва молиявӣ, амалкарди ниҳодҳои маҳаллии давлатӣ мусоидаткунанда мебошанд, зеро ташкили низоми мониторинг ва истифоданамоии натиҷаи он ба иҷродарории механизмҳои идоракунии харҷҳои буҷа расидагӣ менамояд.

Ин принсипҳои зикргардида имконияти шароитҳои муайянеро медиҳад, ки самаранокии ҷаъолият дар доираи буҷети маҳаллӣ таъмин гарданд:

1) таъзия ва баҳодиҳии мутобиқ будани мақсад ва рӯйдодҳои барномавӣ бо дар назар гирифтани асосҳои равишшиносии равији барномаи мақсаднок;

2) қоидаи ҳуқуқан танзимсозии банақшагирии барномаи мақсаднок ва таъини маблағ барои иҷроишии буҷа;

3) мониторинги натиҷагирӣ барои иҷрои барномаҳои мақсаднок ва босамарсозии низоми буҷа барои дар амал иҷросозии онҳо;

4) вучуд доштани низоми масъулиятноки идоракунии барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳаллӣ ва ангезаҳои иқтисодии субъектҳо, ба нақша даровардашуда бо маблағ таъминнамоии тавассути барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳаллӣ.

Ҳамин тариқ, банақшагирии барномавӣ-мақсаднок ҳамчун механизми идоракунии хароҷот як қатор хусусиятҳоеро муайян мекунад, ки ҳангоми ташкили раванди буҷет бояд ба назар гирифта шаванд. Принсипҳои банақша

дарорӣ ба маблағ таъминнамоии харочоти буҷа дар рафти ба истифода қарор додани усулҳои ҷағдӣ равишшиносӣ дошта бо чунин тарз муайян карда мешаванд:

1. Татбиқи ин усули барномаи ҳадафнок барои ба нақшадарорӣ чандин фаъолиятҳои молияи давлатиро таъриф менамояд, ки иборатанд аз:

а) созмондиҳии ҳадафи стратегӣ ва тактикӣ тавсеаёбӣ, ки ба таври кулӣ вазифаҳо ва ниёзҳои иҷтимоӣ ва натиҷаи ниҳоиро дар ҳавзаи иҷтимоии тавассути усулҳои барномаҳои мақсаднок тавсифкунанда мебошад;

б) ташкил ва тавзеҳи дар сохторҳои созмонӣ ва равишҳои мавҷуд будаи идоракунии электрониро инкишоф менамояд;

в) таъминсозии манбаъи банақшагирифташуда мувофиқ бо тавонӣ ҳаҷми фаъолиятҳои барномарезишуда;

г) вучуди муҳлатҳои мушаххасшуда барои иҷрои барномаи мақсаднок;

д) созмони низом барои баҳодиҳии натиҷаи иҷрои барнома, алалхусус истифодаи муассир аз манбаъҳои молиявӣ.

2. Барои татбиқи барномаҳои мақсаднок мунтазам ҷудо намудани маблағҳо ба мақсад мувофиқ мебошад. Маблағҳои буҷет бояд тибқи супоришҳои пешбинишуда саривақт таъмин карда шаванд. Аммо, дар айни замон маблағгузорию нобаробарии барномаҳои мақсадноки ҷумҳуриявӣ мушоҳида карда мешавад.

Аз ин ҷиҳат, танзими тавсеаи пойдори вилояти Хатлон яке аз массирҳои мубрам барои фаъолиятнамоии мақомҳои дар маҳал қарордошта ҷиҳати идоракунии буҷети маҳал ба ҳисоб меравад. Фароҳам овардани шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ барои сокинони деҳоти вилоятро танҳо бо барномаҳои мақсадноки идоравӣ ҳал кардан мумкин аст. Бар ин асно, зарурияти барномаҳои мақсадноки маҷмуавии рушди устувори минтақа бо назардошти вазъи деҳоти он ба миён меояд.

Минтақаро бояд ҳамчун як ҳудуди алоҳида, дорои шароити хоси табиӣ-ҳочагидорӣ, ки аз рӯйи қонуниятҳои низомӣ инкишоф меёбанд, баррасӣ кард.

Вобаста ба ин, барои таҳияи барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳалли бояд омӯзиши мутахассисонро дар ин чода ба роҳ монда, барои таъмини рушди устувор бояд қабл аз ҳама талаботи умумии сармоягузoron барои ташаккул ва тараққиёти шаҳр, ноҳия ва деҳот мушаххас карда шавад.

Аз ин рӯ, бо мақсади таъмини рушди устувори минтақа, ба идоракунии барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳаллӣ аз рӯйи ҳадафҳо (пешгӯӣ, мақсаднокии барномаҳо, банақшагирӣ, тарҳрезӣ) ба роҳ монда шавад.

Ҳамин тавр, идоракунии маъмурӣ бояд дар шакли назорат аз болои иҷрои барномаҳои мақсадноки буҷети маҳаллӣ, инчунин риояи қонунҳо ва меъёрҳо нигоҳ дошта шавад. Ба зиммаи мақомоти худидоракунии маҳаллӣ гузоштани ин вазифаҳо ба мақсад мувофиқ аст.

Баҳодиҳии пешгӯӣ ҳолатҳои мухталиф дар роҳандозии барномаҳои ҳадафноки минтақавӣ имкон медиҳад, то робитаи мутақобила ва бисёрҷанбаи амалкарди иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ барои минбаъд муайян гардад ва ҳамзамон иҷрои вазифаҳо, ки аз қарорҳои стратегӣ бармеоянд, бояд пайваста нигоҳ дошта шаванд.

Бояд тазаққур дод, ки бо кумаки баҳодиҳии пешгӯӣ вазъияти буҷети маҳаллӣ ва сиёсати давлатӣ бо ниҳии стратегияи мудирияти рушди пойдори минтақаҳо ифшо ва мушаххас мегардад, ки шомили вазифаҳои зер мебошад.

-муайян намудани низоми минтақаҳо ҳалли вазифаи (мушкилӣ) стратегӣ, ки хусусиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро фаро гирифта, ба иҷро даровардан, андоза, тавассути барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳаллӣ ва самаранокии истифодабарии он дар назар аст;

-омода ва қабули чораҳои мушаххас бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои ҷорӣ намудани барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳаллӣ;

-ташкили назорат ҷиҳати иҷроиши барномаҳои минтақавӣ мақсаднок.

Дар хотимаи ин зербоб ҳаминро бояд иброз дошт, ки истифоданамоии усули барномавӣ-мақсаднок дар идоранамоии босамари молияи давлатӣ дорои мавқеи муайян мебошад. Ва таҳқиқоти гузаронидашуда ба мо имкон медиҳад, ки як қатор принципҳои таҳия намоем, ки барои бомуваффақият

татбиқ гардидани барномаи мақсадноки сатҳи маҳаллӣ ва идоракунии молияи давлатӣ бояд риоя шаванд:

-барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳаллӣ ва молияи давлатӣ бояд маълумотро дар бораи нишондиҳандаҳои мушаххаси миқдории иқтисодӣ ё иҷтимоӣ дар сатҳи зарурӣ ҷиҳати ноил шудан ба мақсадро дарбар гиранд.

Дар баробари ин, мақсадҳои воғузоршуда бояд бо назардошти вазъи имрӯзаи молияи маҳаллӣ ва идоракунии молияи давлатӣ ва шароити иқтисодӣ, пеш аз ҳама буҷетҳои сатҳи маҳаллӣ ва зинаҳои мухталифи низоми буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба пуррагӣ иҷрошаванда бошанд;

-ин нишондиҳандаҳо бояд ба ҳадаф ва вазифаҳои стратегии давлат, тавассути барномаҳои мақсадноки пешниҳодшуда дар чорҷӯбаи сиёсати иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҳамрадифи замона бошанд;

-барномаҳои мақсаднок вобаста самтҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ ва хароҷоти буҷетӣ бояд тартиб дода шаванд;

-ташкили низоми идоракунии самарабахши назорат тавассути барномаҳои мақсаднок барои расидан ба натиҷаҳои пешбининамудаи барномаҳои мазкур бо муқаррар намудани масъулияти идоракунии роҳбарони мақомоти маҳалли ҳокимияти давлатӣ ва ниҳодҳои давлатӣ тавассути низоми худидоракунии маҳаллиро зарур аст;

-принсипи идоранамоии барномаҳои мақсадноки буҷети маҳаллӣ, ки дар замири истифодаи муассири маблағҳои буҷа ба чунин натиҷа фаро мерасад:

1) омӯзиши барномаҳои мақсаднок дар сатҳи маҳал ва беҳбудбахшии шароит ва баландбардории дараҷаи сатҳи некуаҳволии мардум;

2) рушдҳои навгонҳои илмӣ-техникӣ ва иқтисодӣ аз афзоишҳои омӯзиши илму техника суръати равнақи иқтисодӣ шабоҳат медиҳад;

3) идоранамоии муассири молияи давлатӣ.

Хулосаи боби 3-юм

1. Механизми идоранамои ва шароити муътадили бучети маҳаллӣ зарурати ҳалли масъалаҳои зеринро дарбар мегирад: а) таҳия ва ташаккули як муҳити танзимшавандае, ки идоранамоии бучети маҳаллиро муайян карда, барои мақомоти маҳаллӣ шароити хуби ҳавасмандкунандаро фароҳам месозад; б) даромади мушаххаси бучети маҳаллӣ, аз андозҳои маҳалли ташакуллэфта, барои ниҳодҳои давлатӣ чиҳати ҷуброни хароҷот зимни адои ваколатҳо ва вазифаҳои мухталифи аз тарафи сохторҳои маҳаллӣ ҷудо гардида, муайян карда шавад.

2. Идоракунии бучети маҳаллии ба натиҷа нигаронидашуда, низоми мукаммали раванди иҷрои бучетӣ мебошад, ки муносибати байни хароҷоти банақшагирифташуда ва натиҷаҳои пешбинишавандаи бадастмеомадаро инъикос мекунад. Вобаста аз ин, марҳилаҳои идоракунии бучети маҳаллии ба натиҷа нигаронидашударо ба чор ғуруҳи пайдарпай ҷудо намудан ба мақсад мувофиқ аст:

1. банақшагирии стратегӣ, ки мақсад ва вазифаҳоро коркард мекунад;
2. банақшагирии барномаи хароҷот дар доираи бучети маҳаллӣ, ки мақсад, вазифа ва нишондиҳандаҳои баҳодихиро муайян мекунад;
3. пешниҳоди хизматҳо ва ноил гаштан ба натиҷаҳои мушаххас;
4. баҳодихии натиҷаҳо, ки аз пурсиши аҳоли, таҳлили натиҷаҳо ва ғайра иборат аст.

Дар шароити рақамикунонии бахшу соҳаҳои мамлакат, масъалаи рақамикунонии идоракунии бучети маҳаллӣ яке аз механизмҳои самараноки таъмини шаффофият дар ин бахш маҳсуб меёбад. Дар ин маврид, зимни таҳқиқоти диссертатсионӣ заминаҳои рушди барномаҳои электронӣ дар низоми идоракунии молияи маҳаллии давлатиро таҳия намудем, ки он аз ташаккули маҳорати рақамӣ, такмилдиҳии заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ иборат мебошад.

ХУЛОСА

Таҳқиқоти гузаронидашуда ба мо имконият дод, ки хулосаҳои зеринро ба даст орем.

Натиҷаҳои илман асосноки диссертатсия

1. Дар адабиёти иқтисодӣ таърифҳои зиёде дар бораи идоракунии молияи давлатӣ вучуд доранд. Ҳар як муаллифе, ки дар масъалаҳои молияи давлатӣ таҳқиқот бурдааст, кӯшиш намудааст, ки таърифи муаллифии худро диҳад. Мо ба ин назарем, ки идоракунии молияи давлатӣ нахуст, як навъи фаъолияте мебошад, ки шаклگیرӣ ва истифода аз манобеи молияи давлатро чиҳати ба иҷро даровардани вазифаи ҳадафноки давлатӣ таъмин месозад [3-М].

2. Баррасии ҷанбаҳои назарии идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо қарордошта шаҳодат аз он медиҳад, ки усули асосии идоракунии муассири молиявӣ бояд бар асоси рушд, рӯйкардҳои равишӣ, пайдарпайӣ ва амалҳои бо мантиқ ташаккул хоҳад ёфт. Ҳамчунон, сифати идоранамой бошад, кофи будани иттилоот, имконпазирии вазифавӣ ва сатҳи таъминнокии технологияи он муайян менамояд [7-М].

3. Асарбахшии механизми идоранамоеи бучети маҳаллӣ низоми ягона буда, фароянди бо ҳам равобитдошта мебошад, ки баҳри назорат ва таҳлили расидан ба ҳадафҳои гузошташуда сафарбар гардидааст. Дар ин маврид мо дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ усули барномавӣ-мақсаднокро дар идоракунии бучети маҳаллӣ зарур донистем. Чунки он фурсати муассиртар бароҳмонии механизмҳои идоракуниро ба бор оварда, дар созмондиҳии пояи даромади маҳал таъсиргуздор хоҳад буд, вале харҷҳо бошанд, ба соҳаҳои авлавиятдоштаи равнақи иқтисодӣ-иҷтимоии манотик, сафарбар карда шаванд [4-М].

4. Зимни таҳқиқот муайян гардид, ки дар байни мақомоти бақайдگیرӣ ва андоз мубодилаи кифии маълумот аз тарафи мақомоти маҳаллии ҳокимият ва кормандони андоз ба роҳ монда нашудааст, ки ин такмилро талаб мекунад. Маълумоте, ки муассисаҳои бақайдگیرӣ барои ҳисоб кардани андоз

пешниҳод мекунанд, эътимоднок нест ва як қисми он дар рӯи коғаз пешниҳод карда мешавад. Илова бар ин, барои ҷамоатҳо, шаҳракҳо ва деҳот гирифтани ҳисоботи андоз аз даромади шахсони воқеӣ, инчунин маълумоти омӯри оид ба ҳар як шаҳрак ва ноҳия хеле муҳим аст. Бинобар ин, дар замони кунунӣ, ки фурсатҳои иҷрои навоҳӣ ва рақамнамоии имконоти тавсеа падидор мегарданд ин ҳолат имкон медиҳад, то дар сатҳи зарурӣ идораи босамари зерсохторҳои идоракунии молияи мақомоти дар маҳал қарордоштаи ҳукумати дар заминаи ҷараёнҳои инноватсионии электронӣ ва ҳушманд тавассути барномаҳои мақсадноки идоранамоӣ, кафолати самарабахшии ташаккул ва рушди онро фароҳам намоянд [3-М, 4-М].

5. Зимни таҳлили пойгоҳи даромади буҷети маҳаллии вилояти Хатлон маълум гашт, ки ҳиссаи даромадҳои андозӣ дар буҷети маҳаллӣ дар давоми солҳои 2017-2022 аз 60,2% то ба 62,9% расида, даромадҳои ғайриандозӣ бошад 37,1% ва ё 2,7 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Афзоиши нақши даромадҳои андозӣ дар натиҷаи коҳишёбии даромадҳои ғайриандозӣ ба ташаккули буҷети маҳаллӣ тамоюли мустақкамгардиро пайдо кардааст. Ин аз амали дурусти механизмҳои идоракунии ташаккули буҷети маҳаллӣ дар вилояти Хатлон дарак медиҳад, ки аз ҳисоби имконияту манбаъҳои дохилӣ фаъолиятро дар самти устувор гаштани пояи молияи давлатӣ, нигоҳ дорад [1-М, 2-М].

6. Дар бахши давлатии вилояти Хатлон тамоюли рушди устувори самти иҷтимоии он ба назар мерасад. Дар натиҷаи гузаронидани таҳлилҳо муайян гардид, ки дар соли 2022 зиёда аз 60% хароҷоти буҷети давлатӣ барои маблағгузори соҳаи маориф сафарбар гардидааст. Дар давоми солҳои 2010-2022 ҳаҷми маблағгузори ин бахш аз 249,1 ҳаз. сомонӣ то ба 1573,5 млн. сомонӣ ва ё 6 маротиба афзудааст. Ҳамчунин, ҳаҷми маблағгузориҳо ба соҳаи тандурустӣ 3,8 маротиба зиёд гардидааст. Ҳаҷми қиёсии он дар соли 2022 аз ҳаҷми умумии хароҷоти давлатӣ 25,3%-ро ташкил дод. Ин ҳолат аз самти иҷтимоии буҷети вилояти Хатлон гувоҳӣ медиҳад ва таъкид ба баланд бардоштани сармояи инсонӣ дар фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти

давлатӣ чанбаи асосии пешравии минбаъдаи иҷтимоию иқтисодӣ мебошад [2-М, 4-М, 5-М].

ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚОТ

1. Омӯзиши моликияти давлатӣ, ки ба шарофати таҳлили систематикӣ на танҳо ба иштирокчиёни бахши давлатӣ маълумот медиҳад, балки воситаи асосии омӯзиши тамоюлҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ мебошад, чанбаҳои нав гирифта, боз ҳам асли ва беназир мегардад. Дар доираи таҳқиқоти мо усули мониторинги истифодаи барномаҳои мақсаднокро бо равишҳои мусбати идораи босамари маблағгузориҳои буҷети маҳаллӣ таҳия карда дар заминаи он механизмҳои самараноки идоракунии молиявӣ дар сатҳи маҳалро таъмин намоянд.

2. Самти асосии ислоҳоти раванди буҷет асосан гузаштан ба усулҳои барномавӣ-мақсадноки банақшагирии буҷет мебошад, ки робитаи мустақими байни тақсими захираҳои буҷет ва натиҷаҳои воқеӣ ё нақшавии онҳоро таъмин менамояд. Бинобар он, дар таҳқиқоти диссертатсионӣ тақмили механизмҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднок дар хароҷоти буҷети маҳаллӣ яке самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон доир ба иҷрои ҳадафҳои стратегӣ асоснок гардиданд [8-М, 7-М].

3. Банақшагирии барномавӣ-мақсаднок дар буҷети маҳаллӣ ҳамчун воситаи идоракунӣ на танҳо таҳияи нақшаи хароҷот, балки пойгоҳи даромад ва иҷрои онро низ дарбар мегирад. Дар рафти таҳқиқот ҳаҷми сохтори даромад ва хароҷоти буҷети вилояти Хатлон таҳлил ва дурнамои он пайгирӣ гардид. Ҳисоби дурнамогирии мо дар шаш соли охир, яъне то соли 2030, нишон дод, ки даромади буҷети маҳаллии вилояти Хатлон ба 5613,0 млн. сомонӣ баробар хоҳад шуд, ки дар қиёс бо соли 2024 тахминан 1,8 маротиба зиёд мебошад.

Лозим ба зикр аст, ки дар сохтори даромади буҷети маҳаллӣ даромадҳои андозӣ бартарият дошта, то соли 2030 зиёда аз 2 маротиба зиёд гардида, ҳиссаи он дар пойгоҳи даромади маҳаллӣ тақрибан 63%-ро ташкил менамояд. Дигар даромадҳои ғайриандозӣ бошад, то ба 1446,3 млн. сомонӣ меафзояд. Дар баробари устуворгардии буҷети маҳаллӣ хароҷотҳо низ тадричан ба бахшу соҳаҳои вилоят зиёд гардида, то соли 2030 хароҷоти буҷети маҳаллӣ то ба 4635,3 млн сомонӣ ва ё 1,7 маротиба меафзояд. Дар айни ҳол лозим аст, ки барои иҷрои механизми идоранамоии барнома дар бахшҳои таҷзия, таҳлил ва банақшадарорӣ, мутахассисони идоракунии молиётӣ ва идоранамоии зиддибуҳронӣ дар вилоят ба қор ҷалб гарданд [2-М, 6-М].

4. Дониш имрӯзҳо ба унвони муҳаррики рушди моддии истеҳсолот ва бахши хизматрасониҳо арзёбӣ гардида, дар ҳар як минтақаи алоҳида сатҳ ва сифати зиндагӣ, тандурустӣ ва фаъолнокии ҷомеаро ифода менамояд. Натиҷаҳои нисбатан назарраси равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар қисми хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ инъикос меёбанд. Хароҷотҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон, махсусан дар соҳаи маориф тамоюли афзоишёбиро доранд.

Вобаста ба ин, дар доираи таҳқиқот самаранокии хароҷотҳои иқтисодии буҷетиро дар соҳаи маориф арзёбӣ намудем. Дар давоми марҳилаи таҳлилий яъне солҳои 2017-2021 МММ то ба 110% афзоиш ёфт, иштироки соҳаи маориф дар истеҳсоли МММ 177,1%, хароҷотҳои буҷетҳои маҳаллӣ ба соҳаи маориф бошад 3,3 маротиба афзоиш ёфтаанд. Вазни қиёсии хароҷоти буҷети маҳаллӣ, дар умум дар соли 2021 57,4%-ро ташкил намуд, ки он дар қиёс бо соли 2010, то ба 2,1 банди фоизӣ боло рафт. Истеҳсоли арзиши нав барои ҳар як сомони харчшуда дар соли 2021-ум 0,12 сомониро ташкил намуд, зарбаи нигаронидашудаи давлат ба соҳаи маориф 9,30 сомониро ташкил намуд. Яъне ин манзар аз он шаҳодат медиҳад, ки буҷети маҳаллии вилояти Хатлон миқдори зиёди воситаҳои буҷетиро ба самти принципҳои самараноки фаъолияти соҳаи маориф сафарбар намудааст. Дар дурнамои рушди

дарозмуддати он ба рушди иқтисодӣ-инноватсионии минтақа мусоидат хоҳад кард [1-М, 5-М].

5. Дар натиҷаи таҳқиқот равиши методӣ барои арзёбии самаранокии идоракунии харочот дар доираи буҷети маҳаллӣ таҳия ва пешниҳод карда шуд. Ҳадафи асосии ин равиш баланд бардоштани самаранокии идоракунии харочоти буҷети маҳаллӣ ва баҳодиҳии минбаъдаи он мебошад. Он равандҳои банақшагирӣ ва технологияҳои иҷрои буҷетҳои маҳаллиро дарбар мегирад, ки ба беҳтар шудани идоракунии буҷети давлатӣ мусоидат мекунад.

Дар марҳилаи тавсеаи муназзами низоми иттилоотӣ ва торафт мураккашавии робитаи бозорӣ, талабот ба тайёр намудани мутахассисони дорои касбияти баланди идоранамоӣ ва технологияҳои мухталифи коркарди ахбороти иқтисодӣ меафзояд. Тавре маълуму маъмул аст, ҳоло тараққиёти дилхоҳ соҳаи иқтисодиётро бе таҳлили саривақтии иттилоот тасаввур кардан ғайриимкон аст. Афзалияти татбиқи Ҳукумати электрониро дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ карда, муаллиф паҳлуҳои мухталифи мавзӯи таҳқиқотиро мавриди таҳлил қарор додааст. Инунин, аз тарафи муаллиф дараҷаи амалишавии тамоюли рушди ташаккули барномаҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифта, тавсияҳои мушаххас пешниҳод гардидааст [М -3, 8-М, 9-М].

6. Дар доираи таҳқиқоти худ мо масъалаи такмили идоракунии барномавӣ-мақсаднокро дар идоракунии буҷети маҳаллӣ баррасӣ намудем. Барнома худ ин маҷмуи фаъолияти мебошанд, ки аз рӯйи мақсади гузошташудаи вазифаҳо бо тартиби муайян иҷро гардида, ниҳоятан иттилооти зарурӣ оид ба кори анҷомдодашуда ба даст меояд. Яъне, хусусияти усули барномавию мақсадноки назорат дар он аст, ки ба сатҳи баланди коркарди роҳи расидан ба ҳолати муайяни ниҳии низоми идорашаванда мусоидат менамояд. Аз ин лиҳоз, дар таҳқиқоти диссертатсионӣ аз тарафи мо зарурияти методҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднок дар харочоти буҷети давлатӣ асоснок гардидааст [3-М, 8-М, 5].

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ:

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016- 2020. [Матн]. – Душанбе, 2016. – 255 с.
2. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2005-2015. [Матн] ва 2016-2020 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2005, №420. – Душанбе, 2005. – 153 с.
3. Законаи Республикаи Тоҷикистон «О государственном социальном заказе»// Ахбори Маҷлиси Оли Республикаи Тоҷикистон 2008 год, №12, часть 2, ст.1016.
4. Закон РТ «О местных органах государственной власти» (в редакции конс. Закона РТ от 30.05.2017г.№1411, от 02.01.2020г.№1670).
5. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с., 2021. №1844. моддаи 82).
6. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019. №642 [Матн]: Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқӣ. Дастрас аз www.adlia.tj/index.html. (санаи муроҷиат: 15.09.2022).
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №5, мод. 339; с. 2006, №11, мод. 472; с. 2009, №12, мод. 814; с. 2010, №12, қ. 1, мод. 800; с. 2013, №3, мод. 179, №7, мод. 500; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1411.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.11.2011, №230.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.03.2011, № 702.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, консепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии

Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Матн]: Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: 3.08.2018. –№1544.

11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ”
//http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=16591 аз 05.03.2007 №275., с19.

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ» [Матн]: аз 21.06.2010, № 626.

13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14.05.2016с, № 1316., с 53.

14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хазинадорӣ» [Матн]: Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: аз 18 июни соли 2008, №396. М. 454 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2008. – №6.

15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.08.2018, № 1551.

16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нафақаҳои суғуртавӣ ва давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]: Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: аз 18.03.2015, №1200. – Душанбе, 2015. – 38 с.

17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба сохтори асосии буҷет ва ҷараёни буҷет» аз 15 майи соли 1997, №423.

18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.06.2023, № 1966.

19. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, №6, мод. 436; с. 2013, №3, мод. 189, №11, мод. 784; Қонуни ҚТ аз 14.05.2016 с., №1316.

20. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” аз 28 июни соли 2011, №722 – 62 с.

21. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ»,

шаҳри Душанбе, 28 декабри соли 2024 - [манбаъи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj /node/27417>,. 37 с.

22. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28 декабри соли 2023 шаҳри Душанбе - [манбаъи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj /node/27417>, (санаи ворид: 12.01.2024).

23. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 23 декабри соли 2022 шаҳри Душанбе - [манбаъи электронӣ]. - URL: <http://prezident.tj/taxonomy/term/5/79>, 26.01.2021. (санаи ворид: 02.02.2023);

24. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26. 01 2021 шаҳри Душанбе - [манбаъи электронӣ]. - URL: <http://prezident.tj/taxonomy/term/5/79>, (санаи ворид: 02.05.2022).

25. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 декабри соли 2016- 89с. [Матн]: Қарори №636.

26. Стратегияи миллии рушди омили Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 27 ноябри соли 2019 [Матн]: Қарори №585.

27. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. – 74 с.

28. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 31 январи соли 2020 [Матн]: Қарори №1446.

29. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 27 марти соли 2018 [Матн]: Қарори №159.

30. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2022 таҳти рақами №1716 «Дар бораи тадбирҳои тақвият додани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва зиёд намудани музди меҳнати ҳадди ақал, маоши амалкунандаи вазифавии

кормандони муассисаю ташкилотҳои бюджетӣ, нафақа ва стипендия» - «Ҷумҳурият» 21 июни соли 2022.

Маводу ҳисоботҳои оморӣ:

31. Бюллетени омили бонкӣ соли 2019, №12 (293). Душанбе, 2019.-121 с.
32. Бюллетени омили бонкӣ соли 2020, №12 (305).– Душанбе, 2020.-122 с.
33. Бюллетени омили бонкӣ соли 2021, №12 (316).–Душанбе, 2021.-98 с.
34. Молия ва ҳисобдорӣ соли 2021,№12 (183). Душанбе, 2021.- 41 с.
35. Молия ва ҳисобдорӣ соли 2022,№12 (195). Душанбе, 2022. - 38 с.
36. Молия ва ҳисобдорӣ соли 2023,№12 (212). Душанбе, 2023. - 45 с.
37. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – 473 с.
38. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ). / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон– Душанбе, 2009. – 461 с.
39. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ) / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Тоҷикистон: 25-соли Истиқлолияти давлатӣ.– Душанбе: ҚДММ “ ТоРус”, 2016.– 520с.
40. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ)/ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ҚДММ “ ТоРус”, 2019. – 478 с.
41. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ) / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ҚДММ “ ТоРус”, 2020. –495 с.
42. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ) / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Тоҷикистон: 30-соли Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе, 2021. - 702 с.
43. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ) / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., соли, 2022, с.212.
44. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ) / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., соли 2023, с.214.

45. Сарраёсати Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон дар солҳои 2014-2019: [Матн]: Сарраёсати Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. - Бохтар, 2020. с.156-208.

46. Статистический ежегодник [Текст] Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2023. – 478 с.

47. Сарраёсати Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022, с.13, 61,75, 216.

48. Сарраёсати Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон -2023., с.13, 61,75, 214, 380.

Захираҳои электронӣ:

49. Кумитаи рушди маҳалли назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://ldc.tj/?page_id=581. - Дата обращения: 11.04.2022.

50. <https://minfin.tj>. [электронный ресурс].- (санаи муроҷиат 12.10.2023).

51. <https://www.worldbank.org/ext/en/home>.-[Электронный ресурс].-Режим доступа: <https://www.worldbank.org/ext/en/home>. - Дата обращения: 10.03.2021.

52. [http:// www.abt.tj/docs/uprisk.pdf](http://www.abt.tj/docs/uprisk.pdf). [электронный ресурс].- (санаи муроҷиат 02.01.2023).

53. <https://www.cbu.uz/oz> [электронный ресурс].- (санаи муроҷиат 4.12.2022).

54. <https://nbt.tj> [электронный ресурс].- (санаи муроҷиат 01.06.2023).

55. <https://andoz.tj>. [электронный ресурс].- (санаи муроҷиат 20.06.2023).

56. Кумитаи рушди маҳалли назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://ldc.tj/?page_id=581. - Дата обращения: 01.05.2023.

57. <https://stat.tj>. [электронный ресурс].- (санаи муроҷиат 18.10.2023).

58. www.parlament.tj.-Маркази қонунгузори ҚТ [электронный ресурс].- (санаи муроҷиат 11.08.2023).

59. www.met.tj.- Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ- [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 15.03.2023).
60. www.president.tj.- Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 14.07.2023).
61. www.customs.tj_ (Сомонаи интернетии Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон). [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 05.01.2024).
62. <http://www.ispa.tj/> - Ҳукумати электронӣ ва мавқеи Тоҷикистон дар чомаеи донишбунёди ҷаҳонӣ // Речаи дастрасӣ: [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 06.01.2024).
63. Министерство финансов Республики Таджикистан.- Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://moliya.tj/>. - Дата обращения: 18.06.2022.
64. Суботи молиявӣ. [электронный ресурс]. - http://www.nbt.tj/46.20.206.228/tj/suboti-moliyavi/sharhi_umumi.php (санаи мурочиат 23.06.2023).
65. Ҳисоботи молиявӣ барои соли 2021. / [электронный ресурс]. - <https://alif.tj> (санаи мурочиат 08.02.2022).
66. Ҳисобот оиди иҷроиши бучети давлатӣ барои солҳои 2016, 2018, 2020, 2022. - [Манбаъи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://moliya.tj/>. – санаи мурочиат: 04.05.2021.
67. Ҳисоботи солонаи 2021. [электронный ресурс].- <https://www.amonatbank.tj/> (санаи мурочиат 15.04.2022).

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

68. Азрилияна, А.Н. Большой экономический словарь. Под ред. А.Н. Азрилияна. - 4-е изд. доп. и перераб. [Текст] / А.Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 1999. - 210 с.
69. Автоматизированные информационные технологии в банковской деятельности / Под. ред. Г.А. Титоренко.- М.: Финстройинформ. 1998. 325 стр.

70. Автоматизированные информационные технологии в экономике. Учебник / Под общ. ред. М.Т.Трубилина. –М.: Финансы и статистика. 2000. 416 стр.
71. Абдулхаева, Ш.Р. Формирование и развитие системы программного бюджетирования на региональном уровне [Текст] / Ш.Р. Абдулхаева. – Душанбе, 2020. – С. 58.
72. Алимардонов, Ў. Молия [Матн]: васоити таълимӣ / Ў. Алимардонов. – Душанбе, 2014. – 291 с.
73. Автоматизированные информационные технологии в экономике. // Под ред. Г.А. Титоренко. –М.: ЮНИТИ., 2002. 399 стр.
74. Афанасьев, М.П. Бюджет и бюджетная система [Текст]: учебник / под. ред. М.П. Афанасьева. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 363 с.
75. Бэр, Х.П. Секьюритизация активов: секьюритизация финансовых активов — инновационная техника финансирования банков; пер. с нем. Ю.М. Алексеева, О.М. Иванова [Текст] / Х.П. Бэр. - М.: Волтерс Клувер, 2006. – 624с.
76. Бороненкова, С.А. Экономический анализ в управлении предприятием: [Текст]: учебное пособие/ С.А. Бороненкова. - М.: Финансы и статистика, 2003. -224с.
77. Буриева, М.Ч. Буҷет ва низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ [Матн] / М.Ч. Буриева. – Душанбе: “Эр-граф”, 2014. – 400 с.
78. Балабанов, И.Т. Финансы: [Текст]: учеб. пособие/И.Т. Балабанов, А.И. Балабанов.- СПб.: Изд-во «Питер», 2000. -190с.
79. Балабанов, И.Т. Основы финансового менеджмента: [Текст]: учебное пособие/ И.Т. Балабанов. - СПб.: Изд-во «Питер», 1999. -512 с.
80. Балдин, К.В. Риск-менеджмент: [Текст]: учебное пособие по специальности менеджмент организации/ К.В. Балдин. - М.: ЭКСМО, 2006. - 285с.
81. Бурыкин, Е. Государственное регулирование инновационных процессов в РФ [Текст] /Е. Бурыкин. – М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2016. – 172 с.

82. Бахрушиной, М.И., Пласковой Н.С.. Анализ финансовой отчетности: [Текст]: учебник/ Под ред. М.И. Бахрушиной, Н.С. Пласковой. — М.: Вузовский учебник, 2009. - 367с.
83. Бернштейн, Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпритация. [Текст]: Пер. с англ./ Науч. редакция Е.И. Елисеева; гл. ред. серии Я.В. Соколов. - М.: Финансы и статистика, 2003. -624 с.
84. Бланк, И.А. Основы финансового менеджмента: [Текст]: учебник в 2-х т./ И.А. Бланк. – Киев: Ника-центр, 2009. - т.1. - 592 с., т.2 - 512с.
85. Бланк, И.А. Основы финансового менеджмента: [Текст]: учеб./ И.А. Бланк. - Киев: Ника-Центр, Эльга, 2000.-512с.
86. Балтина, А.М. Межбюджетные отношения в регионе: модели организации и регулирования. [Текст]: монография / А.М. Балтина, В.А. Волохина. – Оренбург: ОГУ, 2004. – 197 с.
87. Гришина, Н.В. Ситуационный подход: [Текст]: исследовательские задачи и практические возможности /Н.В. Гришина // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 16. Психология. Педагогика. – 2016. – № 1. – С. 58-68.,
88. Гришанова, О.А. Сбалансированность бюджетов регионов: [Текст]: теория и методы. - М.: Экономист, 2007. - 246 с.
89. Дж, К. Ван Хорн. Основы управления финансами: [Текст]:Пер. с англ./Дж. К. Ван Хорн. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 336с.
90. Дроздов, В.В. Экономический анализ: [Текст]: практикум/ В.В. Дроздов, Н.В. Дроздова. - СПб.: Питер, 2006. -240с.
91. Данилов, Н. Ф. Экономический анализ деятельности предприятия: [Текст]: курс лекций/ Н. Ф. Данилов, Е. Ю. Сидорова. - М.: Экзамен, 2006. - 192с.
92. Дадашев, А.З. Финансовая система России: [Текст]: Учеб. пособие / А.З. Дадашев, Д.Г. Черник. - М.: Инфра-М, 2007. - 248 с., С.32
93. Кузьмина, О.В. Ситуационный подход к исследованию компетентности во времени: [Текст]: /О.В. Кузьмина // Вестник Удмуртского университета.

Серия Философия. Психология. Педагогика. 2015. – № 3-2. –С. 26-33., Росс Л. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии /Л.Росс, Р.Нисбетт. М.: Аспект Пресс. – 1999. – 429 с.

94. Исмаилов, М.М., Абдулкеримов К. К., Давудов К. Р., Основы управления общественными финансами в Российской Федерации [Текст]: /Современная экономика: – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2019. – С. 110–112

95.Кадочников, О.В, Луговой С.Г. Оценка налогового потенциала и расходных потребностей регионов. [Текст]: учеб./ - О.В, Кадочников, С.Г Луговой. М.: ЮНИТИ, 2005.-288 с.

96. Коломиец, А.Л. О соотношении финансового и налогового потенциала в региональном разрезе. [Текст]: - учеб./ А.Л. Коломиец, М.: ЮНИТИ, 2007.- 328 с.

97. Корчагин, Ю.А. Региональная финансовая политика и экономика: [Текст]: - учеб./ Ю.А. Корчагин. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 284с.

98. Маркс, К. Капитал. Том III [Текст]: / К. Маркс - М: /Эксмо. 2011.с 442.

99. Каримова, М.Т. Региональная политика: проблемы и перспективы в Таджикистане: [Текст]: / М.Т. Каримова. – Душанбе: “Ирфон”, 2014. – 204 с.

100. Каримова, М.Т. Роҳнамои бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: васоити таълимӣ / Т.М. Каримова, Ф.М. Муминова, Ш.К. Соҳибов. – Душанбе, 2012. – 188 с.

101. Лексин, В.Н. Государство и регионы: Теория и практика государственного регулирования территориального развития [Текст] / В.Н. Лексин, А.Н. Щецов. – 5-е изд. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. –368 с.

102. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва методологияи баҳодихӣ. Монография [Матн] / Таҳти таҳрири умумии Саидмуродов Л.Ҳ. –Душанбе: Ирфон, 2012. - С. 125.

103. Мельников, В.Д., Ильясов К.К., «Финансы». [Текст]: / В.Д. Мельников, К.К. Ильясов. Учебник -Алматы 2001, С.19

104. Мельников, В.Д. Основы финансов: [Текст]/ В.Д. Мельников. Учебник. — Алматы: ТОО «Издательство» ЛЕМ», 2005. - 59 с.,
105. Назаров, Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество [Текст] / Т.Н. Назаров. – Душанбе: УИ МИД РТ, 2001 –248 с.
106. Назаров, Т.Н. Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество [Текст] / Т.Н. Назаров. – Душанбе: УИ МИД РТ, 2004. – 284 с.
107. Назаров, Т.Н. Финансово-кредитные методы повышения эффективности капитальных вложений: [Текст]: учебник / Т.Н. Назаров, М. Икрамов. – Душанбе: «Ирфон», 1982. – 224 с.
108. Низомова, Т.Д. Эффективность развития предпринимательства в АПК региона [Текст]: монография / Т.Д. Низомова, А.Ф. Каджкулоев. – Душанбе, 2018. – 174 с.
109. Оймаҳмадов, Г. «Молия». Китоби дарсӣ [Матн]: / Г. Оймаҳмадов, Душанбе, нашриёти «Нодир» 2005. -218с;
110. Рустамов, Д.Ю. Некоторые вопросы совершенствования деятельности органов государственного финансового контроля Республики Таджикистан [Текст]: /- учеб Д.Ю.Рустамов <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-voprosy-sovershenstvovaniya-deyatelnosti-organov-gosudarstvennogo-finansovogo-kontrolya-respubliki-tadzhikistan/viewer>.
111. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ: [Матн]: / Ш. Раҳимзода/. – Душанбе: Эр-граф, 2018. - 516 с.
112. Раҳимов З.А., Ятимов Х.М., Ҷӯраев Ш.Ҷ. Молия, муомилоти пул ва қарз. Китоби дарсӣ: [Матн] / З.А. Раҳимов, Х.М. Ятимов, Ш.Ҷ. Ҷӯраев/ - Душанбе, «Сино», 2006. - 289 с.
113. Райзберг, Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. [Текст]: / Б.А.Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Инфра-М, 2007
114. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов. [Текст]: / А. Смит, учеб./ М., 1993. С. 368.

115. Сивелькин, В.А. Методология статистического исследования инвестиционных процессов в регионе. [Текст]: / В.А Сивелькин.- М. Экономика, 2009. - 202с.
116. Сенчагова, В.К., Архиповой А.И. Финансы, денежное обращение и кредит: [Текст]: /Учебник, 2-е изд., перераб. и дополн. / под ред. В.К. Сенчагова, А.И. Архиповой. - М. ТК Велби, Издательство «Проспект», 2006. - 720 с.
117. Сирожиддинова З.Х. Муносибатҳои байнибуҷетӣ [Матн]: Васоити таълимӣ / З.Х. Сирожиддинова. – Тошкент, 2010. – 140 с.
118. У. Петти Трактат о налогах и сборах. [Текст]: / У. Петти. Учеб.- М. 1662г. С.134
119. Улугходжаева, Х.Р., Обидов Ф.С., Рахимов З.А. Финансы: [Текст]: / Х.Р. Улугходжаева, Ф.С. Обидов, З.А. Рахимов. Учебник - Душанбе: Ирфон - 2009. – 358 с.
120. Ҳасанов, А.Р., Миразизов А.Ҳ., Содиқов Р.Ҳ. Молия ва қарз (китоби дарсӣ). [Матн] / А.Р. Ҳасанов, А.Ҳ. Миразизов, Р.Ҳ Содиқов.- Душанбе: «Ирфон», 2010, - 340 с.
121. Черковец, В.Н., Василевский Е.Г. Всемирная история экономической мысли. Том 1: [Текст]: учеб./ В.Н., Черковец, Е.Г. Василевский От зарождения экономической мысли до первых теоретических систем политической жизни. Москва «Мысль» 1987. (16) С.451
122. Юлдошев, Я.Н. «Государственный бюджет». [Текст] / Я.Н. Юлдошев Душанбе-2002. С.180.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

123. Аюпова, С.Г. Методологические аспекты прогнозирования бюджетных доходов с учетом оценки степени риска поступлений. [Текст] /С.Г. Аюпова // Вестник Челябинского государственного университета. 2010. – № 6. – С. 81-85.,

124. Аминов, М.М., Ташаккули идоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи кунунӣ ва дурнамои рушд. [Матн]/ М.М. Аминов, Идоракунии давлатӣ. 2021 / №4/2.(54). С. 237-242.
125. Боканов, А. А. Эволюция бюджетирования, ориентированного на результат. [Текст] /А.А. Боканов /Армия и общество. – 2012. – №1 (29). – С.134-137.,
- 126.Васецкая, Н.О. Программно-целевое управление как инструмент финансовой реализации федеральных целевых программ. [Текст] / Экономика науки. 2019. № 5(3). С. 160-169. (дата обращения: 11.02.2021).,
127. Васюнина, М.Л. Совершенствование управления доходами бюджетов в Российской Федерации. [Текст] / М.Л. Васюнина // Финансы и кредит. – 2015. – № 9. - С. 37-39. - ISSN 2071-4688.
128. Дмитришина, Е.В. Обзор проекта по разработке механизмов оценки эффективности бюджетных инвестиций. [Текст] / Е.В. Дмитришина // Оценка эффективности бюджетных инвестиций на региональном и муниципальном уровне. - 2008. - С. 17-20.
129. Жетесова, Г.С. Процессный подход к управлению качеством. [Текст] /Г.С. Жетесова, Ж.Т. Сартабаев // Труды Университета. 2007. – Т. 1. – С. 79-81.,
130. Иброхимов, И.Р. Денежно-кредитный механизм макроэкономического регулирования открытой экономики Таджикистана [Текст] / И.Р. Иброхимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе «Сино», 2010. – №8 (64). – С. 97-102.
131. Ихсанова, Л.Р. Качество как экономическая категория. [Текст] /Л.Р. Ихсанова // Российское предпринимательство. – 2010. – №5. – С. 66 -71.,
132. Командиров, М.А. Процессный подход к определению норм управляемости. [Текст] /М.А. Командиров // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. – 2013. – № 9. – С. 94-100.
133. Коссов, В.В. Показатели роста и развития экономики. [Текст] / В.В. Коссов // Вопросы экономики. - 1975. - № 12. - с. 34-45.,

134. Кузьмина, О.В. Ситуационный подход к исследованию компетентности во времени. [Текст] /О.В. Кузьмина // Вестник Удмуртского университета. Серия Философия. Психология. Педагогика. 2015. – № 3-2. –С. 26-33.,
135. Марусова, О.А. Зарубежный опыт программно-целевого управления государственными расходами и возможности его адаптации в России. [Текст] / О.А. Марусова // Традиции и инновации в государственном и муниципальном управлении: ценности и цели: материалы международной конференции, март, 2010. – Брянск : издательство БрФ ОРАГС, 2010. – 635 с. - ISBN 978-5-903802-24-1
- 136.Мирсаидов, А.Б. Роль государственного сектора в развитии общественного сектора экономики Республики Таджикистан. [Текст] / А.Б. Мирсаидов. Экономика Таджикистана, международный научный журнал ИЭД АН РТ, №1, 2013, с.23-32.,
137. Мелехин, В.Б. Методологические основы самоорганизации в управлении сложными социально-экономическими объектами. [Текст] / В.Б. Мелехин, Л.М. Багандова // Транспортное дело России. – 2010. – № 5. – С. 131-133.
138. Мирзоев, З.Ш., Рушди деҳот ва аҳамияти стратегии он дар инкишофи худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон. [Матн]: / З.Ш. Мирзоев, Идоракунии давлатӣ. 2021 / №2 (51). С. 263-270.
139. Назарова, Т.О. Проблемы и направления повышения эффективности функционирования местных бюджетов [Текст] / Т.О. Назарова // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. - Новосибирск, 2018. - №7. - С.214-219.
140. Низомова, Т.Д. Совершенствование механизма финансирования промышленных предприятий: отраслевой и региональный аспекты [Текст] /Т.Д. Низомова // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2014. – №2/1 (127). – С.77 – 82.

141. Нем, Ж.А. Процессный подход: от понятийного аппарата к реализации на практике. [Текст] / Ж.А. Нем // Интернет-журнал Науковедение. 2012. – № 1 (10). – С. 2.
142. Названова, К.В. Механизмы управления инновационным развитием экономики на мезоуровне: социально-экономическая система «регион» как объект стратегического планирования. [Текст] /К.В. Названова, П.Н Захаров // Современные технологии управления. – 2015. – № 9 (57). – С. 22-28.,
143. Нем, Ж.А. Процессный подход: от понятийного аппарата к реализации на практике. [Текст] //Ж.А. Нем // Интернет-журнал Науковедение. 2012. – № 1 (10). – С. 2.,
144. Панина, О.В. Сравнительный анализ моделей оценки государственного управления. [Текст] /О.В. Панина, М.К. Кривцова, М.А. Поздорова // Современные технологии управления. - 2014. – № 10(46). - С. 29-32. - ISSN 2226-9339.
145. Поздеев, В.Л. О системном подходе в экономическом анализе. [Текст] / В.Л. Поздеев // Региональная экономика: теория и практика. – 2009. – № 42. – С. 33-36.,
146. Протасов, А.С. Региональная экономика и ее свойства с позиций системного подхода. [Текст] /А.С. Протасов, А.Ю. Прокудин // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2008. – № 6 (62). – С. 183-187.,
147. Раджабов, Р.К., Факеров Х.Н., Нурмахмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. [Текст] / Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М. Нурмахмадов, М.Х. Саидова. – Душанбе: Дониш, 2007. – 544 с.
148. Рахимов, Р.К. К вопросу о финансово-кредитных рычагах развития экономики Таджикистана [Текст] / Р.К. Рахимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе. - 2005. - № 2 – С. 34-58.
149. Силин, В.П. Организация стратегического отраслевого планирования как фактор инноваций государственного управления в Российской

Федерации. [Текст] /В.П. Силин // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 3-2 (56-2). – С. 115-118.,

150.Становихина, А.М. Программно-целевой метод планирования бюджета в Российской Федерации: плюсы и минусы [Текст] / Молодой ученый. 2017. № 37 (171). С. 66-67. URL: <https://moluch.ru/archive/171/45656/> (дата обращения: 11.02.2021).,

151. Сухарев, О.С. Системный подход к анализу эффективности бюджетных расходов и направлений развития экономики. [Текст] /О.С. Сухарев // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 1 (54). – С. 83-94.,

152.Умаров, Х.У. Методологические аспекты финансового риска в деятельности банков. [Текст] /Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов, Дж. Боймуродов // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2019. - №8. - С.175 -182.

153. Умаров, Х.У., Зарипова Ш.К. Проблемы совершенствования монетарной политики в Республики Таджикистан. [Текст] / Х.У. Умаров, Ш.К. Зарипова, /Таджикистан: экономика и управление. 2021. №2. С.15-27.

154. Фишер М. Инновации, создание знания и инновационные системы. [Текст] / М. Фишер // Синергия пространства: региональные инновационные системы, кластеры и перетоки знания: сб. статей. – Смоленск: Ойкумена, 2012. – с. 88- 106.,

155. Хикматов, У.С. Правильный выбор финансово-кредитного учреждения для сотрудничества как элемент финансовой грамотности населения [Текст] / У.С. Хикматов, М.Т. Койчуева //Вестник Кыргызско - Российского Славянского университета. - 2016. - Т. 16. - № 2. - С. 157-160.

156. Хайрзода Ш.Қ. Мушкилоти таъмини сиёсати мутавазинуи бонкӣ дар самти сармоягузориҳо, қарздиҳӣ ва ташаккули ӯҳдадориҳои бонкӣ [Матн] / Ш.Қ. Хайрзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. -№2. - С. 169-179.

157. Шарипов, Б.М. Финансовые ресурсы и факторы экономического развития Таджикистана [Текст] / Б.М. Шарипов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. - 2017. - № 4 (5). - С. 69-79.

158. Юнусзода, Х.К. Оценка социально-экономического развития регионов на основе бюджетной поддержки местных органов [Текст] / Х.К. Юнусзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020. - № 3. - С. 163-168.

159. Яшин, С.Н. Некоторые аспекты анализа бюджетного потенциала муниципальных образований / С.Н. Яшин, Н.И. Яшина // Экономический анализ: теория и практика. - 2003. – № 1. – С. 21-29. - ISSN 2073-039X.

160. Яшина, Н.И. Совершенствование управления региональными финансами с учетом оценки риска функциональных расходов бюджетов территорий / Н.И. Яшина, И.А. Гришунина // Региональная экономика: теория и практика. – 2005. – № 11. – С. 34-46.,

Диссертация ва авторефератҳо:

161. Амонова, Д.А., Роҳҳои мукамалгардонии идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн]/ Д.А. Амонова, аз рӯйи ихтисоси: 6D050606- Иқтисодиёти минтақаи ва ҳудудӣ. Душанбе, 2024. - 18с.

162. Боймуродов, Д. Д. Особенности банковского финансового риска и пути его снижения в современных условиях (на примере Республики Таджикистан). [Текст] / Дж.Д. Боймуродов.-дисс. на соис. уч.ст. 08.00.10 – Финансы, денежное обращение и кредит - Душанбе, 2018. - 168с.

163. Гладкова, В.Е. Микрофинансирование как инновационный инструмент развития кредитной системы РФ: автореф. дисс. ... д.э.н.: 08.00.10 [Текст] / В.Е. Гладкова. – Москва, 2013. - 47 с.

164. Хикматов, У.С. Организационно-экономические основы становления и развития микрофинансирования в сельском хозяйстве (на примере Республики Таджикистан): диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по спец.: 08.00.10 [Текст] / У.С.Хикматов. – Бишкек: Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования Кыргызско-Российский славянский университет, 2012. – 114 с.

165. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ: диссер. барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.10 - Молия, гардиши пул ва қарз[Матн] / Ш.Қ. Хайрзода. - Душанбе, 2021. - 430 с.

166. Шарифӣ, Ф.Б. Тақомули фишангҳои ташаккулёбӣ ва идораи бахши давлатии соҳаи хизматрасонӣ (дар маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон), диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзоди илми иқтисодӣ, Ихтисос: 05.13.10 - Идоракунии дар низомҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, 2019. 208, с 48

ИНТИШОРОТ АЗ РҶҶИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризишаванда:

[1-М]. Каримов Б. И. Ҳолати муосири рушди иҷтимоӣ–иқтисодии вилояти Хатлон [Матн] / Б.И. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. - Душанбе.- 2024 .- №2 (52). - С. 157-167. ISSN: 2308-054X.

[2-М]. Каримов Б. И. Ташаккулёбии даромади буҷети маҳаллии вилояти Хатлон [Матн] / Б. И. Каримов, М.А. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2024.- №6. (қисми 2).- С. 82-89. ISSN:2413-5151.

[3-М]. Каримов Б. И. Самаранокии низоми электронӣ омили баланд бардоштани идораи молияи давлатӣ [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2023. №1. - С. 73-79. ISSN:2413-5151.

[4-М]. Каримов Б.И., Идоракунии ва ташаккулёбии буҷети маҳаллии вилояти Хатлон. [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. - Душанбе,- 2023. №3(48). - С. 70-79. ISSN: 2308-054X.

[5-М]. Каримов Б. И. Арзёбии вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии рушди вилояти Хатлон. [Матн] / Б. И. Каримов, Б.Д., Юнусов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. - Душанбе,- 2023. - №2/1(46).-С. 240-249. ISSN:2308-054X.

[6-М]. Каримов Б. И. Тамоюли идоракунии даромади буҷети мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. - Душанбе, 2023. - №1-(35). - С. 370-381. ISSN: 2663-0389.

[7-М]. Каримов Б. И. Ҷабҳаҳои назариявии идоракунии молияи давлатӣ. [Матн] / Ш.Қ., Хайрзода, Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. - Душанбе, - 2022.- №4/2(44). –С. 351-356. ISSN; 2308-054X.

[8-М]. Каримов Б. И. Ташаккулёбии низоми электронӣ омили баланд бардоштани идоракунии молияи давлатӣ. [Матн] / Б. И. Каримов, М. Неъматулло // Паёми молия ва иқтисод. Маҷалаи илмӣ-амалӣ. - Душанбе, 2022. -№3-(32). - С. 219-225. ISSN: 2663-0389.

[9-М]. Каримов Б. И. Ҷанбаҳои назариявии татбиқи Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. - Душанбе, 2022. -№1-(30). - С. 233-238. ISSN: 2663-0389.

[10-М]. Каримов Б. И. Усулҳои ҳалли масъалаи нақлиёт бо талаботи зиёдатӣ. [Матн] / Б. И. Каримов, А.О. Абдурахимов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бохтар - 2019. - №1/4 (68). - С. 218-222. ISSN: 2663-5534.

[11-М]. Каримов Б. И. Нақши Кодекси андози Ҷумҳури Тоҷикистон дар рушди соҳибкории истеҳсолӣ. [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав. Маҷаллаи илмӣ. Бохтар-2017.- №1/2(45). – С. 101-105. ISSN: 2309-6764.

Дар дигар нашрияҳо:

[12-М]. Каримов Б. И. Самаранокии барномаҳои электронӣ дар низоми идораи молияи маҳаллӣ [Матн] / Б. И. Каримов, Б. И. Каримзода // Паёми Донишкадаи энергетикаи Тоҷикистон. Бахши силсилаи тадқиқотҳои муҳандисӣ, инноватсионӣ ва сармоягузорӣ. – Бохтар. - 2024.- №1. (қисми 5).- С. 70-72. ISSN:3078-6630.

[13-М]. Каримов Б. И. Таҳлили ҳолати молияи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Хатлон; [Матн] / Б. И. Каримов // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, Донишкадаи энергетикаи Тоҷикистон доир ба «Саноатикунонии рақамӣ ва рушди энергетикӣ аз нигоҳи олимону муҳаққиқон» Бохтар -25.04.2024- С. 468-475.

[14-М]. Каримов Б.И. Самаранокӣ ва ташаккулёбии барномаҳои электронӣ дар низоми идораи молияи давлатӣ; [Матн] / Б. И. Каримов // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, Донишкадаи

энергетикии Тоҷикистон, доир ба «Таҳқиқоти муҳандисӣ, инноватсия ва сармоягузорӣ дар соҳаи энергетика ва саноат» Бохтар -25.04.2023- С. 214-220.

[15-М]. Каримов Б.И. Инкишофи соҳибкориҳои байналхалқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Б. И. Каримов, М.Сурхаков // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ, Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт доир ба “Масъалаҳои мубрами баҳисобгирии муҳосибӣ, менечмент ва фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити саноатикунонии босуръати кишвар”. Рашт-27.05.2023. С. 67-70.

[16-М]. Каримов Б.И. Ҷанбаҳои назариявии рушди молияи мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ. [Матн] / Б. И. Каримов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳаёати профессорон, устодон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. (Душанбе 24-28 апрели соли 2023). С 211-218.

[17-М]. Каримов Б.И. Ташаккулёбии Ҳукумати электронӣ ва тамоюлҳои рушди он. [Матн] /Б. И. Каримов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, дар мавзӯи “Ташаккулёбӣ ва рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дурнамо ва тамоюли он”. Душанбе,- 28.03.2022 С. 248-251.

[18-М]. Каримов Б.И. Ташаккули фарҳанги иттилоотӣ дар низоми молиявии **TFMis/SGB.net**. [Матн] /Б. И. Каримов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон дар мавзӯи “Низоми андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба инкишофи иқтисодиёти миллӣ: воқеият ва дурнамо”. Душанбе,- 07.05.2022. С. 187-192.

[19-М]. Каримов Б.И. Баҳодиҳӣ ба самаранокии барномаҳои электронӣ дар низоми идоракунии молияи давлатӣ. [Матн] /Б. И. Каримов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳаёати профессорон, устодон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (18.23-юми апрели соли 2022). С. 277-282.

[20-М]. Каримов Б.И. Нақши инноватсия дар ҷаҳони муосир. [Матн] /Б. И. Каримов // Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20-солагии Ваҳдати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2017- Соли ҷавонон, Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб, дар мавзӯи “Рушди илм, инноватсия ва технологияҳо-асоси таъмини гузариш аз минтақаҳои аграрӣ-саноатӣ ба саноатӣ- аграрӣ” Душанбе.- 2017. С. 134-138.

[21-М]. Каримов Б.И. Таҳлили вазъи макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] /Б. И. Каримов // Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ- назариявии устодон ва донишҷӯёни ДМИТ бахшида ба соли ҷавонон ва 20-умин солгарди Ваҳдати миллӣ. (Душанбе-21-22 апрели соли 2017). С.- 213-218.

[22-М]. Каримов Б.И. Қарзи берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои пардохти он . [Матн] /Б. И. Каримов С.Ш. Нуров // Маҷмуаи осори илмӣи Донишкадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Душанбе, 2013. С.- 55-61.